

**СПІВЗАСНОВНИКИ:**

Державна наукова установа  
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";  
Харківська державна академія культури

**Головний редактор — Сенченко М.**  
**Заступниці головного редактора — Давидова І,**  
**Васьківська О., Гуцол Г.**

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Сенченко М.** — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії), Україна  
**Давидова І.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф. (заступниця голови редколегії), Україна  
**Асєєв Г.** — д-р техн. наук, проф., Україна  
**Ільганасва В.** — д-р іст. наук, проф., Україна  
**Киричок П.** — д-р техн. наук, проф., Україна  
**Кулешов С.** — д-р іст. наук, проф., Україна  
**Лопатовська І.** — д-р філософії, доц., США  
**Маркова В.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна  
**Матрюхін Г.** — д-р іст. наук, проф., Росія  
**Нешитой В.** — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь  
**Теремко В.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна  
**Трищук О.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна  
**Шейко В.** — д-р іст. наук, проф., Україна  
**Шемаєва Г.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

**Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 6 від 25.06.2020).**

Відповідальна за випуск — Жданова Н.  
Коректура — Панченко Є.  
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 16.05.2016 № 515).

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094  
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),  
+380 (44) 292-30-11 (редакція)  
Факс: +380 (44) 296-71-15  
E-mail: visnyk@ukrbook.net

**CO-FOUNDERS:**

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine  
State Research Institution;  
Kharkiv State Academy of Culture

**Editor-in-Chief — Senchenko M.**  
**Deputy Editors — Davydova I., Vaskivska O.,**  
**Gutsol G.**

**MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:**

**Senchenko M.** — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine  
**Davydova I.** — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine  
**Aseyev G.** — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine  
**Ilhanaeva V.** — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine  
**Kiryshok P.** — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine  
**Kuleshov S.** — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine  
**Lopatovska I.** — PhD, Prof., USA  
**Markova V.** — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine  
**Matriukhin G.** — Dr Sc. (history), Prof., Russia  
**Neshitoy V.** — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus  
**Teremko V.** — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine  
**Trishchuk O.** — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine  
**Sheyko V.** — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine  
**Shemaieva H.** — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

**The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 6 from 25.06.2020).**

Editor — Zhdanova N.  
Proofreader — Panchenko E.  
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016).

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094  
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),  
+380 (44) 292-30-11 (editors)  
Fax: +380 (44) 296-71-15  
E-mail: visnyk@ukrbook.net

## З М І С Т

### **СТОРИНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА**

*СЕНЧЕНКО М.* Наукові бібліотеки як "мозкові центри" в умовах організаційної війни..... 3

### **БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА**

*КОПАНЄВА В.* Синергія бібліотечного та дослідницького середовищ..... 9

*ПОЛИЩУК Т.* Запозичення економічних термінів у реферативній базі даних "Україніка наукова" ..... 13

### **СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

*ШЕЙКО В.* Інтелігенція та влада України в першій половині 20-х років ХХ століття..... 17

### **З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ**

*ХАЙЛО А.* Видання пісенного фольклору 1919—1921 років у спецфонді

Книжкової палати України: книгознавчий аспект..... 22

*ДОЯР Л.* Українознавство за часів "воєнного комунізму"

(на вітчизняних книгодруках 1920 року)..... 31

### **ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ**

*ШКАРИНА В.* Бібліографічна школа Тетяни Добко..... 35

### **ЗА РУБЕЖЕМ**

*БОГДАНОВ Г.* Зародження та розвиток системи обов'язкового примірника в Німеччині

у XV—XXI століттях..... 42

*СОЛОНСЬКА Н.* Сторінки історії та сучасні Свята української книги в Канаді ..... 47

## CONTENT

### **CHIEF-EDITOR'S PAGE**

*SENCHENKO M.* Scientific libraries as "brain centers" in conditions of organizational war ..... 3

### **LIBRARIANSHIP**

*KOPANIEVA V.* Synergy of library and research environments ..... 9

*POLISCHUK T.* Borrowing of economic terms in the abstract database of "Ukrainika scientific" ..... 13

### **SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES**

*SHEYKO V.* The intelligentsia and the authorities of Ukraine in the first half 20s of the twentieth century ..... 17

### **FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE**

*KHAILO A.* The editions of folklore song in 1917—1918 years in special fund

of the Book Chamber of Ukraine: bibliological research..... 22

*DOIAR L.* Ukrainian science in the time of "military communism"

(on domestic books printed in 1920) ..... 31

### **PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS**

*SHKARINA V.* Bibliographic school of Tetiana Dobko..... 35

### **ABROAD**

*BOGDANOV G.* A beginning and historical development of system of the required copy

in Germany in the XV—XXI centuries ..... 42

*SOLONSKA N.* History pages and contemporary Ukrainian Book Holidays in Canada ..... 47



УДК 027.021:021.1]:316.4/.6]](477)  
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).3-8



**Микола Сенченко,**  
директор Книжкової палати України, професор,  
e-mail: director@ukrbook.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

## Наукові бібліотеки як "мозкові центри" в умовах організаційної війни

У статті йдеться про нові завдання засобів масової інформації та наукових бібліотек в умовах організаційної війни з використанням "м'якої сили" книги та мас-медіа, психофізичної й біологічної зброї.

З'ясовано, що організаційна війна — це війна спеціального типу: фінансова, економічна, культурна, інформаційна, політична, організаційна.

Організаційна війна ведеться з використанням організаційної зброї (ОЗ), складовими частинами якої є оргінформаційна, оргфінансова, оргуправлінська, орgekономічна, оргісторична, оргосвітня, оргнаукова та інші види ОЗ.

Основні завдання оргвійни полягають у тому, щоб дезорієнтувати поведінку населення супротивника, посилити відцентрові тренди в його соціумі, загострити суперечності в системі культурних кодів, нав'язати неприйнятні для економіки програми розвитку, сформувати ситуативні соціальні групи, що потребуватимуть кардинального переформатування ідеологічних і політичних інтересів.

Зауважено, що організаційні війни ведуться за соціально-комунікаційними алгоритмами трансформації соціальних систем. Нині найвідомішим і найпопулярнішим серед Г-олігархів алгоритмом цільового управління соціальними процесами є алгоритм, заснований на доктрині "керованого хаосу".

Наголошено, що сьогодні проблематика, пов'язана з вивченням книжкових фондів у контексті ведення конструктивної оргвійни, є вкрай актуальною. Визначено роль наукових бібліотек як "мозкових центрів" в умовах організаційної війни.

**Ключові слова:** організаційна система; організаційна війна; оргзброя; книги; бібліографічні посібники; "золотий мільярд"

**Постановка проблеми.** Про що йдеться? Сьогодні "глибинні держави" — Велика Британія та США — узяли на озброєння гасло: "Смерть на благо". Вони стверджують: "Людство доволі швидко розмножується. Його слід зупинити, доки воно не загнило Землю остаточно. І хтось має забезпечити контроль над цим процесом." Звідси й теорія "золотого мільярду", оприлюднена Римським клубом минулого століття. Згідно з нею, потрібно знищити частину популяції для забезпечення "нормального" життя "золотого мільярду". Якщо сьогодні населення земної кулі становить 8 млрд осіб, то підрахуйте кількість "зайвих" людей! Звідси — війни, революції, коронавірус й інші види біологічної зброї. Після пандемії COVID-19 — примусова вакцинація з латентною чипізацією для встановлення тотального контролю над громадянами.

У цих умовах важливо інформувати суспільство про можливості сучасної організаційної, біологічної й психофізичної зброї [1; 2; 3], аби попередити про небезпеку. Саме це і є метою статті.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Розглянемо докладніше головні принципи ведення організаційної війни (ОВ), її мету, ініціаторів і виконавців, а також роль бібліотечних установ у цих процесах.

### Концептуалізація поняття "організаційна війна"

На початку ХХ ст. О. Богданов у праці "Тектологія. Загальна організаційна наука" [4] довів, що суспільство й держава — це надскладна організаційна система (ОС). Його послідовники сформували загальну теорію систем та уточнили: система — це організована структура з елементів (підсистем), об'єднаних рівними зв'язками й загальною "цільовою функцією", котру контролює "ядро". Вони визначили, як слід впливати на нього, а також на підсистеми та зв'язки, що керують ОС, аби систему зберегти, трансформувати чи зруйнувати.

Ці теоретичні результати було застосовано до перманентної соціально-політичної та економічної практики підкорення країн за допомогою так званих організаційних війн.

### **Що являє собою організаційна війна?**

Це реальне явище чи міф, що має певну пропагандистську мету? Це вигадка чи проза життя XXI століття?

Організаційна війна — це війна спеціального типу: фінансова, економічна, культурна, інформаційна, політична, організаційна, що давно замінила банальну конкуренцію. У наш час засоби ОВ застосовують не лише держави, а й великі корпорації. Конкуренція дедалі більше стає долею дрібного й середнього бізнесу, натомість великі гравці ринку гарячково "мілітаризуються", і це основна тенденція нинішнього століття.

Організаційна війна ведеться з використанням організаційної зброї (ОЗ), складниками якої є: *організаційна, оргфінансова, оргуправлінська, орgekономічна, оргісторична, оргосвітня, оргнаукова* та інші види ОЗ.

Якщо конкретизувати, то оргвійна є системою узгоджених за метою, місцем, часом і ціною *інформаційних, ідеологічних, управлінських, економічних, психологічних, політичних* та інших дій на супротивника, що примушують його переорієнтуватися на цілі, неприйнятні для виживання.

*Головні завдання оргвійни полягають у тому, щоб дезорієнтувати поведінку населення держави-мішені, посилити в ній відцентрові тренди, загострити суперечності в системі культурних кодів, нав'язати неприйнятні для її економіки програми розвитку, сформувати ситуативні соціальні групи, що потребуватимуть кардинального переформатування ідеологічних і політичних інтересів [5].*

Організаційна зброя є способом активації патологічної системи всередині функціональної системи супротивника, за якої патологічна система для свого розвитку поглинає ресурси носія.

### **Яка мета оргвійни?**

Побудова Глобальної імперії англосаксів (ГІА); "нового світового ладу" під управлінням Г-олігархів — "світового уряду"; скорочення населення планети до "золотого мільярда" і визначеної кількості "рабів", які його обслуговуватимуть.

### **Хто є ініціаторами оргвійни?**

Г-олігархи, транснаціональні корпорації (ТНК), транснаціональні банки (ТНБ), англосакський істеблішмент.

### **Хто розробляє зброю (мега-, мульти-, монопроекти, моделі, алгоритми, оргоперації, технології та інструментарій) оргвійни?**

Аналітичні ("мозкові") центри: корпорація "РЕНД", Тавістокський і Стенфордський університети, інститути Санта-Фе й Брукінгса та інші.

### **Хто фінансує ведення оргвійни?**

Фонди: Ротшильда, Рокфеллера, Форда, Маршалла, Сороса та інші, Держдепартамент США, королева Великої Британії, ТНК і ТНБ.

### **Хто безпосередньо веде оргвійну? Хто є солдатами оргвійни?**

Спецслужби Америки (ЦРУ та інші), Великої Британії (МІ-6) та Ізраїлю (Моссад). Мережеві струк-

тури: неурядові організації (НУО), Міжнародний валютний фонд (МВФ), секти, офіційні дипломатичні групи, куратори іноземних держав, нові елітні групи.

Головними виконавцями в оргвійні є відповідним чином навчені й підготовлені елітні групи. Американський істеблішмент інвестує значні кошти у формування потрібних для реалізації своєї довгострокової стратегії іноземних груп ("п'ятої колони"). Вони проходять спеціальне навчання в американських університетах, де готують майбутніх президентів, міністрів, політиків. Відповідні гранти розподіляються як державними (USAID), так і приватними фондами (Fulbright, IREX) США в межах скоординованої зовнішньополітичної стратегії.

### **Які стратегії й технології використовують в оргвійні?**

Для розбудови Глобальної імперії англосаксів не потрібно завойовувати держави за допомогою гарячої зброї та призначати свого лідера. Це викличе негативну реакцію місцевого населення, появу "ескадронів смерті", партизанських загонів тощо. Підготувавши та поставивши на чолі держави — жертви агресії потрібну політичну фігуру, Г-олігархи формують підконтрольну множини країн, що й складатимуть Глобальну імперію англосаксів. Якщо очільник держави, обраної панівною верхівкою для підкорення, не погоджується на роль маріонетки (Білорусь, Венесуела, Сирія, Росія, Китай, КНДР, Куба), країна потрапляє в розряд тоталітарних і проти неї ведеться оргвійна за допомогою засобів масової інформації, глобальної нестабільності, "кольорових революцій". Під час ОВ використовують стратегії непрямой дії, "м'якої сили", "розумної сили", "жорсткої сили", "керованого хаосу", технології "кольорових революцій" і "гібридних воєн".

### **Які результати оргвійни?**

Очільником країни призначають підконтрольного президента чи прем'єр-міністра, який слухняно виконує вказівки Г-олігархів. А що відбувається із жертвою агресії бачимо на прикладі України: держава занепадає, промисловість знищується, населення вмирає чи шукає кращої долі за кордоном.

### **Ідеологічний і фінансовий капітали оргвійни**

Основними брендовими ідеологічними продуктами глобальної американської корпоративної моделі є: "глобалізація", "лібералізація", "ринкова економіка", "демократична система", "права людини". Розгалужена система, що охоплює міжурядові організації (Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк (ВБ) тощо) й міжнародні ЗМІ, працює над розвитком ключових ідеологічних засад американської моделі. Вашингтон демонструє готовність надавати фінансову допомогу й інвестувати у країни, що "правильно розвиваються". Такий напрям характерний насамперед для діяльності МВФ — одного з ефективних інструментів оргзброї.

З розгортанням спіралі глобальної системної конфронтації значущість методів, процедур і технологій ОЗ безперервно посилюватиметься, проте проблема в тім, що в Україні бракує фахівців з оргвійн. Більше

того, навіть немає чіткого розуміння важливості підготовки висококласних кадрів у цій сфері. Слід виходити з того, що супротивники нашої держави дедалі частіше використовуватимуть оргзброю, особливо проти вищого керівництва. Успішна протидія потребує практичного знання інноваційних стратегій, технологій і методів організаційної війни.

Технології ОВ — це новий, неконтрольований міжнародними організаціями вид зброї масового ураження для встановлення світового ладу в інтересах країни-агресора, а організаційна зброя — ефективний інструмент у світопроектній боротьбі.

Аналіз наслідків дії технологій ОВ дає змогу виокремити два основні завдання її ініціаторів.

По-перше, скорочення чисельності населення, в якому організатори нового світового ладу не зацікавлені. Неоліберальні реформи, сексуальна революція, пропаганда гедонізму й споживання, індивідуалізм призводять до демографічної катастрофи, знижуючи народжуваність. Соціал-дарвінізм і байдужість до чужих проблем позбавляють людей волі до життя й спричиняють зростання смертності. Формування величезного соціального дна з жебраків і безпритульних породжує ненаситний механізм "евтаназії" — ці категорії людей швидко помирають, а "дно" втягує в себе нові контингенти.

По-друге, послаблення чи руйнування національних держав із перехопленням управління ними з боку транснаціональних корпорацій і злочинних синдикатів, наднаціональних органів і організацій, підконтрольних ініціаторам ОВ. Під час розв'язання цього завдання поєднують "м'які форми" технологій "керуваного хаосу" з військовою агресією (Афганістан, Югославія, Ірак, Лівія, Сирія, Україна). Як наслідок, контроль над фінансовими, військовими й інформаційними ресурсами світової спільноти концентрується в руках владної еліти.

**Які складники оргвійни й що потрібно для її ведення?**

1. Ідеологія: глобалізація, неолібералізм, демократія.

2. Гроші, котрі охоче надають зацікавлені фонди.

3. Вплив на ЗМІ (наприклад, бенефіціарами 19 телеканалів є олігархи: Д. Фірташ, Р. Ахметов, І. Коломойський, В. Пінчук, П. Порошенко).

4. Мережеві структури, що отримують грантові гроші й підтримують конфлікти (майже 1000 "грантоїдів" й інших виконавців).

5. Центр координації — посольства США та Ізраїлю.

6. Соціально-комунікативні алгоритми ведення війни — розробки "мозкових центрів" США, Великої Британії, Ізраїлю.

Сьогодні відомо, що глобалізація завжди означає різке посилення міжнародної конкуренції, внаслідок чого викликає низку (переважно негативних) явищ в економіці та соціальній сфері. До них належать: швидке зростання економіки одних країн і територій на тлі стагнації чи занепаду інших, нестабільність еко-

номічної й ділової кон'юнктури, масова міграція населення, широке використання недієздатної робочої сили та її експлуатація, зростання майнового розшарування, формування пролетаріату й посилення соціальної напруженості та соціальних конфліктів. Прибічники неолібералізму наполегливо доводять, що, здійснюючи політику від імені купки багатіїв, надають неоціненні послуги біднякам, дбають про збереження довкілля тощо.

#### **Про наукові бібліотеки**

Наразі захист дисертацій із бібліотечної проблематики відбувається в межах "соціальних комунікацій". Оскільки ініціатори ОВ діють за соціально-комунікаційними алгоритмами трансформації соціальних систем, то питання, пов'язані з вивченням книжкових фондів у контексті ведення конструктивної оргвійни, є надзвичайно актуальними.

Чи знають депутати, що ліберальні реформи, котрі відповідають ідеям А. Сміта, призводять до занепаду промисловості, депопуляції, міграції тощо. Звідки? Проте є книги, автори яких піддають критиці ці постулати, наголошуючи, що вчений створив цю систему для знищення економіки Британії, адже він — шотландець і працював із французькими аристократами, зокрема Ф. Кене й іншими.

Утім, наведу один приклад. Сьогодні і наша держава, і Європа намагаються боротися з українською корупцією шляхом створення антикорупційних судів, прокуратури тощо. Однак із політекономії добре відомі аксіоми, одна з яких стверджує: якщо у країні влада демократична, а власність олігархічна — корупція буде завжди. Як цьому зарадити? Слід зробити власність демократичною, тобто збільшити частку власності середнього класу. Зокрема, у США 52% власності належить саме йому.

Які кроки для цього потрібні? Насамперед слід запровадити податок на багатство чи застосувати правило децильного коефіцієнта, коли заробітна плата міністра й прибиральниці перебувають у певному співвідношенні. Наприклад, у Швеції воно становить три одиниці: міністр отримує зарплату, втричі більшу, ніж прибиральниця. І це регламентовано законом. В інших країнах також діють схожі обмеження. Постає логічне запитання: чому "слуги народу" не введуть такі квоти для українського народу?

На сучасному етапі розвитку книжкової індустрії постає потреба проведення наукових досліджень щодо використання книги в оргвійнах як інструменту "м'якої сили", що дає їй змогу реалізувати множину нових функцій в суспільстві. Зокрема, варто приділити увагу ролі книги як "м'якої сили" в соціальних комунікаціях, проблемі її відповідності запитам суспільства, місцю на міжнародній арені, а також значенню в умовах конкуренції з іншими інформаційними ресурсами (інтернет, засоби масової інформації).

Слід зосередитися на формуванні державної політики у сфері книгодрукування, книгорозповсюдження й підтримки соціально значущих видань. Щоб книга була функціональною, відповідала читацьким потребам, працювала на імідж держави, потрібно

виробити реальні механізми впливу державних структур і громадських організацій на діяльність видавництва і систему ефективного поєднання різноманітних завдань книги та читання.

Для визначення важелів впливу слід чітко розуміти роль книги як інструменту "м'якої сили" для створення позитивного іміджу держави, нейтралізації дії інших країн, що потребує уважного й всебічного вивчення цього феномену. У такому контексті важливим є формування нових вимог до письменників і журналістів щодо викладу матеріалу й змісту книги, аспектів її просування на міжнародному ринку, пропаганди читання, організації виставкової діяльності, залучення ЗМІ й кіноіндустрії до використання "м'якої сили" друкованого слова.

Яка ж роль наукових бібліотек як "мозкових центрів" в умовах організаційної війни? Зосередимо увагу на кількох аспектах.

По-перше, впродовж 25 років я переглядаю всі статті, надруковані в журналі "Вісник Книжкової палати", й можу впевнено сказати, що більшість праць спрямовано на розв'язання бібліотечних проблем. Аналогічне зауваження стосується й тематики бібліотечних конференцій. Однак бібліотеки мають нерозкриті фонди своїх книгозховищ, що повинні працювати на імідж країни, розвиток економіки й виховання нових поколінь.

По-друге, що принесла нам ринкова економіка, глобалізація та лібералізація? Хаос, руйнування промисловості й сільського господарства, корупцію. Що могли б зробити бібліотеки, аби запобігти цим трагічним наслідкам? Ось кілька кроків:

1. Організація виставок книг, котрі демонструють, що глобалізація знищує кордони, нівелює протекціонізм і сприяє швидкому збагаченню влади (олігархату), призводячи до руйнування промисловості й депопуляції.

2. Проведення конференцій на теми: "Глобалізація та лібералізація в книгах: позитивні та негативні риси цих ідеологій", "Корупція в XVI, XIX і XX ст.: причини її виникнення й подолання", "Децильний коефіцієнт і податок на багатство", "Золота доба Європи" тощо.

3. Випуск бібліографічних покажчиків книг окресленої тематики з фондів бібліотеки, що допоможуть депутатському корпусу краще орієнтуватися в актуальних питаннях сьогодення.

Нерозуміння процесів, що нині відбуваються у світі, лише зростає. Цивілізація XXI ст. відрізняється від попередніх ще й тим, що рівень усвідомлення людьми соціально-економічних процесів різко знизився. Цілком офіційною стала точка зору олігархів, які контролюють основні планетарні ресурси, що пересічні громадяни не здатні осягнути суті сучасних явищ. Утім, народу дедалі важче зрозуміти, що відбувається, не так через ускладнення соціальної динаміки, як через витончені за змістом й аморальні за природою методи управління соціальними та економічними процесами.

Численні "мозкові центри", виконуючи замовлення світової верхівки, розробляють завуальовані тех-

ніки маніпулювання суспільством. Ці латентні методи апріорі цинічні, адже пожадливість олігархів не має жодного морального обґрунтування. А прагнення зберегти свої привілеї й уникнути бодай найменшої відповідальності перед соціумом є домінантою їх соціальної свідомості.

### Теорія "керованого хаосу"

Нині найвідомішим і найпопулярнішим поміж Г-олігархів механізмом цільового управління соціальними процесами є алгоритм, заснований на доктрині "керованого хаосу". Її теоретичну основу становить розроблена у США теорія "керованого хаосу" (відома також як теорія "контрольованої нестабільності"). Поміж основних авторів — З. Бжезинський (розробник концепції американської всесвітньої гегемонії), Дж. Шарп (автор книги "Від диктатури до демократії"), С. Манн (автор праці "Теорія хаосу й стратегічна думка") та інші [6]. Популяризація цих книг бібліотеками дасть змогу широкому загалові зрозуміти сутність багатьох процесів, що відбуваються в Україні. Час примушує усвідомити, що триває особлива війна, а отже слід застосовувати особливі засоби оборони.

Фахівці "мозкових центрів" та Інституту Санта-Фе у США розробили геополітичні технології неоколоніалізму й офшорної геополітики. Для їх реалізації сформовано "Групи кризового моніторингу та управління" (ГКМУ) під патронатом Держдепу США. Цей моніторинг здійснювався та здійснюється з опорою на ЦРУ й інші спецслужби, приватні військові компанії [7] й американських маріонеток на місцях (неурядові організації, "п'яті колони").

Метою діяльності ГКМУ є переформатування "недемократичних" держав, перепрограмування масової свідомості, зниження здатності громадян до опору та самоорганізації, формування суспільства зі стертою пам'яттю. При цьому руйнується національна держава, що переходить із суб'єкта в об'єкт міжнародної політики або транснаціональних компаній і не може існувати без зовнішніх запозичень.

Соціальні технології "керованого хаосу" суспільна свідомість і людська етика сприймають доволі толерантно й не відторгають здебільшого через те, що будь-який нормальний громадянин небезпідставно вважає, що хаосу слід уникати. І якщо він все ж таки виник, то керований хаос ліпший за некерований.

Соціальні технології "керованого хаосу" ґрунтовно опрацьовано на рівні стратегій, тактик і методик. Багаторазово перевірено на практиці та оптимізовано загальні сценарії й конкретні алгоритми дій на усіх рівнях хаосу — від управління регіонами, охопленими громадянською війною, до маніпуляцій адміністраціями селищ. Ці методики забезпечені фінансово, технічно й організаційно, на них витрачені чималі кошти, матеріальні й інтелектуальні ресурси, проте для їх ефективного функціонування потрібний хаос.

Утім, хаос у людському суспільстві — явище доволі рідкісне. Він виникає на відносно короткий час унаслідок соціальних чи природних катастроф і швидко затухає. Людина як біологічний вид, власне, й

вирізняється потребою й здатністю усувати хаос. Не торкаючись моральних та етичних проблем самоорганізації людських спільнот, констатуємо, що вони спроможні доволі швидко досягти стійкого соціально-економічного балансу (гомеостазису).

Хаотичний стан будь-якого співтовариства за умови природного розвитку соціальних процесів може бути лише короточасним через те, що суспільство виявляється цілковито беззахисним. І воно або швидко здолає цей хаос, або так само швидко зникне як суб'єкт історичного розвитку під тиском конкурентних спільнот.

Класична політична економія, починаючи з А. Сміта, конструювала процедури й алгоритми управління соціально-економічними процесами на базі вивчення стабільних і довготривалих станів суспільства, тобто за відсутності хаосу. Побудова економічних теорій управління соціумом в умовах хаосу є абсурдною саме внаслідок його короточасності.

Коридор можливостей управління стабільним суспільством визначається комплексом фундаментальних характеристик (рівень розвитку продуктивних сил, доступні ресурси, традиції, взаємини з сусідами тощо) і об'єктивно є доволі вузьким. Жаданий хаос дає змогу маніпулювати людством у значно ширших межах. Отже, його потрібно вміти створювати в потрібному місці та в потрібний час. І вміти консервувати до настання потрібного часу.

Якщо так ґрунтовно опрацьовано теорію та методику управління хаосом, якщо можливості маніпулювання суспільством у нестабільному стані майже безмежні, то, безумовно, так само ґрунтовно опрацьовано теорію й методику створення й консервації хаосу, інакше колосальні витрати були б безглуздими.

Утім, розтиражувавши на весь світ теорію "керованого хаосу", висококваліфіковані соціальні інженери з цілком зрозумілих причин замовчують свої досягнення в царині його створення й консервації. Автори теорій і методик знищення людських спільнот (а штучне створення й консервація соціального хаосу саме це й припускає) можуть "розраховувати" на вдячність людства так само, як і будь-які інші вбивці.

Попри те, що зазначених теорій і методик, звісно, чимало, одним із найпростіших і, ймовірно, найрезультативніших способів створення соціального хаосу є алгоритм, названий дослідником С. Тихомировим "бінарною експансією". Він історично виник у межах доктрини Дж. Монро, що гарантувала панування англосакських еліт у Новому Світі. Методику було оновлено під час вивчення процесів руйнування соціальних і економічних механізмів та зв'язків Радянського Союзу в 90-х роках минулого століття. Наразі саме алгоритм "бінарної експансії" активно й успішно використовують у світі.

Ареною систематичного застосування технології "бінарної експансії" нині є країни Північної Африки, Близького Сходу, Південної та Центральної Америки, пострадянського простору. По суті, експансією охоплено всю планету за винятком Старої Європи, США, Канади, Австралії та Нової Зеландії.

Алгоритм "бінарної експансії" простий для розуміння й підступний за природою, як і всі паразитарні стратегії. Простий він через те, що будь-який метод управління статичними процесами не може бути складним, а підступний через те, що покликаний маніпулювати надією людей на справедливість і щастя для повного та беззастережного знищення цих понять.

Для усвідомлення дії алгоритму "бінарної експансії" розглянемо певні аксіоми, застосування яких у соціальних системах може або гармонізувати суспільство, або ввести його у стан хаосу.

#### **Аксіоми еволюційного розвитку соціальних систем**

Для розуміння базового механізму досягнення й руйнування гармонії в суспільстві як соціально-економічній системі слід мати уявлення про аксіоми політекономії.

Зауважимо, що в соціальних системах за аналогією з матеріальними доцільно застосувати аксіому двоїстості. Наприклад, маємо бінарні суб'єкти "влада та власність", "політика та економіка", "демократія та олігархія". Влада (політика) і власність (економіка) в суспільстві жорстко взаємозв'язані й існують в нерозривній єдності.

Розподіл політекономії на чисту політологію та чисту економіку — це вельми хитромудрий винахід аналітиків "мозкових центрів" США.

*Країна як соціально-економічна система може бути стійкою та стабільною лише якщо піраміда влади відповідає піраміді власності. Коли цей баланс порушено, то пануватиме хаос. І суспільство намагатиметься гармонізувати себе, ліквідуючи хаос — або через переділ влади, або через переділ власності.*

Якщо піраміда влади демократична, то й піраміда власності має бути демократичною, інакше станеться соціальний вибух (революція, "ескадрони смерті", майдани).

За демократичної форми понад 50% власності належить населенню — середньому класові. Отже, якщо у країні є добре організований середній (креативний) клас, то всі суперечності розв'язують демократичним шляхом і стан суспільства — стабільний. У ньому немає ані керованого хаосу за алгоритмами С. Манна, ані інших процесів, що дестабілізують соціальний організм країни.

Непорушним правилом ранніх республіканських форм правління (британський парламент, Конгрес США, нідерландські Генеральні штати тощо) є той факт, що виборче право спочатку мали тільки найзаможніші громадяни (було введено поняття майнового цензу). Це гарантувало представництво у владі незалежних власників, які контролювали основні ресурси країни, тобто піраміда влади відповідала піраміді власності. Уже тоді державні діячі усвідомили, що спроба наділити владою (виборчим правом) групи населення, які власності не мають, призводить до її переділу. У рамках тодішнього світогляду здійснити його без масового насильства було неможливо. А насильство, зі свого боку, породжувало господарський і соціальний хаос.



Демократизація піраміди власності (поява нових незалежних власників) відбувалася в процесі об'єктивного розвитку господарства через зростання обсягу та ускладнення структури промислової власності. І влада вимушена була підлаштовувати свою структуру під структуру власності, тобто демократизуватися, хоча з певним запізненням, але з такою самою швидкістю, з якою демократизувалася власність.

Еволюційна (без насильства, пов'язаного з переділом власності, й руйнування держави, тобто без хаосу) демократизація влади можлива тільки за умови випереджальної демократизації піраміди власності. Якщо в суспільстві піраміда влади демократичніша, ніж піраміда власності, неминуче станеться переділ власності, набуваючи форми системної корупції.

Отже, фундаментальна причина системної корупції в державі — це невідповідність структури влади (демократична) й структури власності (олігархічна).

Владні структури (чиновники) перекачують у свої кишені ресурси власників-олігархів шляхом хабарів, відкатів тощо. Зі свого боку, власники-олігархи через корупцію купують владні повноваження.

Коли невідповідність влади й власності стає надто виразною (власність олігархічна, влада демократична, у крайньому разі — повне безвладдя), неминуче розпочинається силовий переділ власності, революція. Така ситуація сьогодні характерна й для України.

Наше суспільство зможе розв'язати ці проблеми тоді, коли обере шлях під гаслом: "Україна без американських кураторів".

**Висновки.** За радянської влади бібліотеки слугували комуністичними ідеологічними осередками. Нині настав час, коли вони мають стати ідеологами Української держави й східнослов'янської цивілізації та визначитися: прямувати в Європу й НАТО під ярмо "золотого мільярда" чи долучитися до розбудови справді незалежної, соціально орієнтованої держави.

#### Список використаної літератури

1. Сенченко Н. И. Четвертая мировая организационная война / Н. И. Сенченко. — Киев : Лира-К. — 2020. — 432 с.
2. Сенченко Н. И. Невидимая война: биологическое оружие / Н. И. Сенченко. — Киев : Лира-К, 2019. — 216 с.
3. Сенченко Н. И. Невидимая война: психофизическое оружие / Н. И. Сенченко. — Киев : Лира-К, 2019. — 384 с.
4. Богданов А. Тектология — Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. — Берлин—Санкт-Петербург, 1922 (Переиздание: В 2-х кн. — Москва : Экономика, 1989.).
5. Сенченко М. Світова латентна організаційна війна / М. Сенченко. — Київ : ФОП Стебеляк О. — 2020. — 336 с.
6. Сенченко Н. И. Судьба Украины в мире управляемого хаоса / Н. И. Сенченко. — Киев : Лира-К, 2018. — 208 с.
7. Сенченко Н. И. Наемники новой войны, или Частные военные компании / Н. И. Сенченко. — Киев : КИТ, 2016. — 304 с.

#### *Mykola Senchenko Scientific libraries as "brain centers" in conditions of organizational war*

*The article deals with the new tasks of mass media and scientific libraries in the conditions of organizational warfare with the use of "soft power" of books and mass media, psychophysical and biological weapons.*

*It was found that organizational war is a war of a special type: financial, economic, cultural, informational, political, organizational.*

*Organizational warfare is conducted with the use of organizational weapons (OW), the components of which are: organizational information, organizational finance, organizational management, organizational educational and other types of equipment.*

*The main tasks of the army are to disorient the behavior of the enemy population, strengthen the centrifugal trends in his society, exacerbate contradictions in the system of cultural codes, impose unacceptable for its economy development programs, form situational social groups that will require radical reform of ideological and ideological target states.*

*It is noted that organizational wars are conducted according to social-communication algorithms of transformation of social systems. Currently, the best-known and most popular among the G-oligarchs algorithm for targeted management of social processes is an algorithm based on the doctrine of "controlled chaos".*

*It is emphasized that today the issues related to the study of book collections for a constructive organizational war are extremely relevant. The role of scientific libraries as think tanks in the conditions of organizational war is determined.*

**Keywords:** *organizational system; organizational war; weapons; books; bibliographic manuals; "golden billion"*

#### References

1. Senchenko N. I. (2020). *Chetvertaya mirovaya organizacionnaya vojna*. Kiev: Lira-K.
2. Senchenko N. I. (2019). *Nevidimaya vojna: biologicheskoe oruzhie*. Kiev: Lira-K.
3. Senchenko N. I. (2019). *Nevidimaya vojna: psihofizicheskoe oruzhie*. Kiev: Lira-K.
4. Bogdanov A. (1922). *Tektologiya — Vseobshaya organizacionnaya nauka*. Berlin—Sankt-Peterburg (Pereizdanie: V 2-h kn. (1989). Moskva: Ekonomika).
5. Senchenko M. (2020). *Svitova latentna organizacijna vijna*. Kyiv: FOP Stebelyak O.
6. Senchenko N. I. (2018). *Sudba Ukrainy v mire upravlyaemogo haosa*. Kiev: Lira-K.
7. Senchenko N. I. (2016). *Naemniki novoj vojny, ili Chastnye voennye kompanii*. Kiev: KIT.

Надійшла до редакції 19 червня 2020 року





УДК 021:001.89(477)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).9-12

Вікторія Копанєва,

кандидат історичних наук,

директор Наукової бібліотеки

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,

e-mail: vkopaneva@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9838-4855>

## Синергія бібліотечного та дослідницького середовищ

У статті констатовано потребу визначення стратегії функціонально-структурних трансформацій бібліотечної сфери в цифровому середовищі. Обґрунтовано методологічний базис таких перетворень, сутність якого полягає в забезпеченні кардинального поглиблення діяльності системно-інтеграційної взаємодії бібліотечно-інформаційних процесів із дослідницькими, науково-видавничими та оглядово-аналітичними технологіями. Зауважено про необхідність встановлення ключового конструкта (концепції, підходу), що слугуватиме стрижнем забезпечення синергії бібліотечної та дослідницької діяльності. Таким конструктом обрано імператив переходу бібліотеки від "наздоганяльної" до "випереджальної" моделі розвитку. Наголошено, що вона не може розглядати впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, апробованих в інших сферах, як засіб, що дасть змогу йти в ногу з часом. Потрібен новий підхід до системних трансформацій бібліотеки, що відповідатиме концепції "випереджальної" моделі розвитку. Її основою обрано синергетичні принципи взаємодії бібліотечної та дослідницької діяльності. Констатовано досягнення вагомих результатів у використанні синергетичних підходів під час реалізації процесів внутрішньої бібліотечної технології. Зазначено про потребу їх подальшого розвитку для інтеграції з дослідницькими, редакційно-видавничими та науково-аналітичними процесами й технологіями. Такий вектор трансформації бібліотечного і суміжних середовищ забезпечить збереження ідентитету бібліотеки й сприятиме підвищенню її ролі та статусу в суспільстві.

**Ключові слова:** бібліотека; наука; цифрове середовище; методологія; синергія; функціонально-структурні трансформації; дослідницькі дані; аналітика

**Постановка проблеми.** Синергетика — міждисциплінарний науковий напрям дослідження складних систем різної природи. Вона має три аспекти взаємодії з суспільством: як світоглядна картина світу, як методологія та як прикладна наука. У методологічному аспекті синергетичний підхід до визначення стратегії розвитку бібліотеки в середовищі цифрової науки має сприяти поглибленню її інформаційно-технологічної взаємодії з цим середовищем. Очікуваний результат — бібліотечна інституція, що за умови збереження власного ідентитету стане органічним складником дослідницького простору.

Історія методів синергетики пов'язана з іменами багатьох видатних науковців. Насамперед це французький математик і філософ А. Пуанкаре, який наприкінці XIX ст. заклав основи нелінійної динаміки та якісної теорії диференціальних рівнянь. Витоками синергетики слід вважати також теоретико-ймовірнісні методи статистичної фізики. Нелінійні та статистичні методи й комп'ютерне моделювання стали основою математичних методів синергетики. У другій половині XX ст. відбувся справжній прорив у розумінні процесів самоорганізації різноманітних явищ. Наведемо окремі з них: теорія генерації лазера, теорія дисипативних структур, теорія турбулентності. Формувалися постнеокласична, за своїм характером, еволюційна теорія самовідтворення живих систем і нова пізнавальна парадигма самоорганізації, в контексті якої Г. Хакен 1970 р. увів у науковий обіг неологізм "синергетика" [1]. Ним позначають новий міждисциплінарний напрям досліджень складних систем, що самоорганізуються.

Межі застосування синергетики є предметом дискусії, зокрема й філософської, але тільки практика зможе надійно їх встановити. Водночас передбачається, що найближчими роками синергетика, разом із практичною філософією, стане не лише основою для розв'язання міждисциплінарних проблем, а й поставачником нових високих гуманітарних та інтелектуальних технологій майбутнього.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Використання синергетичних підходів у гуманітарній сфері розглянуто в монографії В. Буданова "Методологія синергетики в постнеокласическій науці та в освіті" [2]. Автор зауважує, що їх застосовують у соціосинергетиці та еволюційній економіці, а також медицині, психології, педагогіці. Інтенсивно розвиваються додатки в лінгвістиці, історії та мистецтвознавстві, реалізуються проекти створення синергетичної антропології.

Принципи синергетики використовують і в бібліотечній справі, що дало змогу досягти вагомих результатів під час організації конвеєрної технології опрацювання вхідного документного потоку. У концентрованому вигляді її сутність полягає в реалізації інтегрованого циклу бібліотечних процесів — від каталогізації й реферування книг та журналів до проведення наукометричних досліджень [3]. Синергетичний підхід до каталогізації допоміг організувати технологічні процеси первинного опрацювання документів у формі "інформаційного конвеєра", на вході якого здійснюється введення ідентифікаційних даних документів (під час їхнього замовлення та реєстрації), а подальше доповнення бібліографічних відомостей від-

сутніми елементами (зокрема, класифікаційними індексами) відбувається на інших ділянках "конвеєра" [4].

Використання принципу інформаційної взаємодії у процесі реферування забезпечило створення розгалуженої, диференційованої за галузями знання й інтегрованої в масштабах держави національної системи реферування української наукової літератури. Вона забезпечує одноразове змістове опрацювання потоку вітчизняних публікацій визначеним колом суб'єктів системи документних комунікацій (бібліотек, органів науково-технічної інформації, видавництва) переважно на основі авторських рефератів чи анотацій і кумуляцію та централізовану підтримку кооперативно створених масивів у загальнодержавній реферативній базі даних (БД) "Україніка наукова" [5], в якій репрезентовано праці, опубліковані вітчизняними видавництвами. Останнім часом особливої актуальності набуває отримання інформації про зростаючий потік зарубіжних публікацій українських науковців. Отже, вкрай важливо провести всі необхідні дослідження для започаткування реферування української наукової екстеріоріки на синергетичних засадах спільними зусиллями зацікавлених інституцій [6].

З урахуванням доцільності кооперативної взаємодії розроблено технологію наповнення повнотекстового зібрання "Наукова періодика України", що базується на конвергенції науково-видавничих, бібліотечно-інформаційних і бібліометричних процесів [3; 6]. Синергетичні підходи покладено в основу концепції архівування плинних ресурсів інтернету [7]. Вона передбачає поєднання принципів децентралізованого збирання та первинного опрацювання галузевих і регіональних фрагментів інформаційних мереж із централізованою підтримкою зведеного довідково-пошукового апарату розподілених ресурсів. Правовим підґрунтям таких робіт є, зокрема, ліцензії Creative Commons [8], що дають змогу перейти від заборонної парадигми класичного авторського права до дозвільної системи поширення знань у глобальному інформаційному просторі з урахуванням некомерційних прав інтелектуальних власників.

Викладене свідчить про наявність вагомих результатів у налагодженні системно-організаційної взаємодії процесів внутрішньої бібліотечної технології. Водночас потребує поглибленого аналізу проблематика її синергії з дослідницькими, редакційно-видавничими та інформаційно-аналітичними технологіями.

**Мета статті** — визначення напрямів розширення бібліотечно-інформаційного простору на основі його конвергенції з дослідницьким і суміжними середовищами.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Інтенсифікація глобалізаційних процесів у формуванні цифрових ресурсів і суттєве зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій зумовили потребу віднайдення нового балансу інтересів усіх учасників системи соціальних комунікацій. Актуалізувалася необхідність пошуку інших підходів, що змогли б забезпечити процеси одержання та поширення інформації, за умов дотримання компромісу інтересів її вироб-

ників, посередників і користувачів, і знань. Одним із таких підходів стала концепція, що дістала назву "Ініціатива відкритих архівів" (Open Archives Initiative) [9]. Зауважимо, що термін "архівів" у цій назві вживається у специфічнішому, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні. Зокрема, під "архівом" розуміється носій, що зберігає джерела інформаційно-комунікаційних технологій у відкритому мережевому доступі. Їх можна читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, досліджувати, приєднувати до повних текстів відповідних статей чи використовувати з іншою метою. Принциповим обмеженням на відтворення та поширення публікацій є обов'язкове посилання на ім'я автора під час використання.

Зібрання повнотекстових електронних ресурсів, створених у межах "Ініціативи відкритих архівів", дістали назву інституційних чи тематичних репозиторіїв. Їх відмінність від електронних бібліотек полягає в тому, що це інтегроване науково-видавниче та бібліотечно-інформаційне середовище, завдяки чому питання авторського права не виникають априорі. Потрібно наголосити, що це відбулося завдяки синергії технологічних процесів у згаданих середовищах.

У світі станом на кінець 2019 р. функціонувало понад 4,7 тис. таких репозиторіїв, в Україні — майже 110 [10]. Серед вітчизняних зібрань із вільним доступом до повнотекстових ресурсів виокремимо "Автореферати дисертацій, захищених в Україні" та "Наукову періодіку України", формування яких започаткували фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Наповнення репозиторію авторефератів дисертацій здійснювалось упродовж 1998—2011 рр. на основі електронних версій, що надходили до бібліотеки з ВАК України. Обсяг зібрання сягає 64 тис. повнотекстових документів. Формування репозиторію "Наукова періодика України" розпочалося 2005 р. Концептуальні засади його створення викладено у праці Т. Симоненко [11].

Синергетичний підхід використано й у процесі реалізації інтегрованого довідково-пошукового апарату системи репозиторіїв українських наукових установ і вишів. В його основі — застосування технології "Ініціатива відкритих архівів", що передбачає інтеграцію в єдиному репозиторії не інформаційних ресурсів, а представлених стандартним чином метаданих, що описують їх територіально розподілені зібрання. Централізований збір (харвестинг, harvesting) цих метаданих здійснюється згідно зі спеціально розробленим протоколом Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting (OAI—PMH). По суті, створюється аналог зведеного електронного каталогу системи репозиторіїв [12].

Методи синергетики дають змогу підвищити результативність проєктів оцифрування текстових матеріалів. Слід зазначити, що у світі вони вже стали масовим явищем, однак Україна відстає в цьому сегменті цифрової гуманітаристики. Це пояснюється недостатнім фінансуванням робіт зі створення сучасної матеріально-технічної бази сканування книгозбірень. Певним винятком є діяльність Національної

бібліотеки України імені В. І. Вернадського і Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого з формування на синергетичних засадах фонду Світової цифрової бібліотеки (проект ініційовано 2005 р. Бібліотекою Конгресу США). На цьому ресурсі станом на кінець 2019 р. на єдиній технологічній платформі зберігається 20 тис. цифрових копій найцінніших матеріалів з історії та культури держав і народів світу, розпочинаючи з другого тисячоліття до нашої ери. Від України першими об'єктами зібрання Світової цифрової бібліотеки стали три історико-культурні пам'ятки з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: "Київські глаголичні листки" (IX—X ст.) — одна з найдавніших пам'яток старослов'янської писемності; "Апостол" (1574) — перша точно датована книга, надрукована на українських теренах; "Кобзар" (1840) — перше прижиттєве видання збірки поезій класика української літератури Т. Г. Шевченка. Видання розміщено на сайті Світової цифрової бібліотеки у листопаді 2011 р. Потрібно зауважити, що станом на 2018 р. більшість надходжень від України забезпечила Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (75 пам'яток).

Грунтовні дослідження в аспекті розроблення стратегії системно-інтеграційної взаємодії бібліотечної та дослідницької діяльності проведено в розвідці Д. Соловяненка [13]. Автор зазначає, що сьогодні "інфраструктурне забезпечення науково-дослідного (та освітнього) процесу продовжує вважатися більшістю бібліотекознавців системоутворюючою ознакою наукової бібліотеки XXI століття... Проте її роль ширша і визначається вона на рівні загальних процесів транзиту знань у суспільстві". Дослідник акцентував увагу на потребі активізації введення бібліотеки в процеси формування баз первинних дослідницьких даних: "...ситуація в академічному середовищі така, що з кожним днем фокус цінності наукового знання дедалі більше переміщується з публікацій, як кінцевого результату досліджень, до фаз генерації та моделювання наукових даних на ранніх етапах дослідного циклу. Лише мізерна частина даних, отриманих на цих ранніх стадіях, переходить на публікаційний етап науково-дослідного циклу".

Середовище первинних дослідницьких даних принципово важливе для наукових бібліотек, адже їх розглядають як повноцінні результати професійної діяльності вчених, що слід враховувати під час оцінювання ефективності академічної роботи. Отже, залучення бібліотек до збирання, збереження та розповсюдження результатів досліджень саме на початкових фазах науково-дослідного процесу відкриває унікальні можливості щодо глобального перегляду їхньої ролі та значущості як менеджерів інтелектуального капіталу суспільства.

Діяльність книгозбірень, спрямована на підтримку формування, зберігання та багаторазового використання первинних дослідницьких даних, дістала назву Data Curation (адміністрування даних). В Україні зазначені сервіси поки що не набули поширення, однак маємо певні здобутки у цій сфері, як-от база даних наукового експерименту та спостереження, що створюється в Інституті ядерних досліджень НАН

України [14]. Важливо, щоб книгозбірні прагнули апробувати технології опрацювання первинних дослідницьких даних. Одним із першочергових завдань для наукових бібліотечних установ має стати технологія вебметричного моніторингу інформаційних потоків на їх сайтах для аналізу процесів у системі наукових комунікацій і формування бібліометричного складника джерельної бази експертного оцінювання напрямів розвитку науки [6].

На інтеграційних засадах здійснюється й науково-аналітична діяльність бібліотек, що нині розвивається в напрямі створення геоінформаційних технологій і систем. Вони інтегрують роботи з базами даних, процедури математичного аналізу й методи наочно-просторового наведення результатів щодо завдань накопичення, опрацювання та надання користувачам геопросторової інформації [3]. Створення таких технологій зумовлено потребою використання багатоваріантних моделей розвитку подій, що вимагає не лише констатації фактів на доведення певної тези, а й системного підходу до розв'язання проблеми загалом. Водночас досягається поєднання інтелектуальних здібностей людини з функціональними можливостями сучасних комп'ютерних систем.

Синергетичний підхід використовують і в організації наукометричної діяльності бібліотек. Його сутність полягає у взаємодії наукової спільноти, яка формує первинні бібліометричні дані, та інформаційних інституцій (насамперед бібліотек), що здійснюють їх аналітичне опрацювання. Результат такої співпраці — "Бібліометрика української науки" — загальнодоступна система оприлюднених результатів дослідницької діяльності [6]. Вона надає суспільству цілісне уявлення про вітчизняне наукове та науково-педагогічне середовище і його галузеву, відомчу та регіональну структуру. Система слугує бібліометричним складником джерельної бази для експертного оцінювання та прогнозування розвитку науки.

Можна констатувати, що наразі книгозбірні мають вагомий здобуток в синергії бібліотечної та дослідницької діяльності, опанувавши інтегрований цикл наукометричних процесів — від формування електронних каталогів до створення репозиторіїв публікацій і первинних дослідницьких даних та проведення наукометричних досліджень. На цьому етапі установи здійснили конвергенцію науково-видавничих, бібліотечно-інформаційних і бібліометричних технологій, що дало змогу сформувати повнофункціональне науково-інформаційне середовище. Бібліотека дістала у ньому роль інтегратора, що здійснює технологічний супровід науково-видавничої, бібліотечно-інформаційної та науково-аналітичної діяльності, є "хмарним" сховищем даних, а також забезпечує його взаємодію зі світовими науково-інформаційними порталами.

**Висновки.** Визначені напрями використання підходів і принципів синергетики сприяють конвергенції дослідницьких, науково-видавничих, бібліотечно-інформаційних, оглядово-аналітичних і наукометричних процесів та технологій. Це забезпечує розширення бібліотечно-інформаційного простору завдяки його інтеграції з дослідницьким, видавничим і науково-аналітичним середовищами.

## Список використаної літератури

1. *Хакен Г.* Синергетика / Г. Хакен. — Москва : Мир, 1980. — 406 с.
2. *Буданов В. Г.* Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В. Г. Буданов. — Москва : ЛЕНАНД, 2017. — 270 с.
3. *Наукова періодика України та бібліометричні дослідження* / Л. Й. Костенко, О. І. Жабін, Є. О. Копанєва, Т. В. Симоненко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2014. — 173 с.
4. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* — 2006. — № 1. — С. 23—28.
5. *Сорока М. Б.* Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 2002. — 209 с.
6. *Костенко Л.* Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії / Л. Костенко, Т. Симоненко, О. Жабін // *Бібліотечний вісник.* — 2018. — № 4. — С. 3—9.
7. *Копанєва В.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / В. Копанєва ; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2009. — 198 с.
8. *Creative Commons.* — Mode of access: <http://creativecommons.org/>. — Title from the screen.
9. *Open Archives Initiative.* — Mode of access: <https://www.openarchives.org/>. — Title from the screen.
10. *Registry of Open Access Repositories.* — Mode of access: <http://roar.eprints.org/>. — Title from the screen.
11. *Симоненко Т.* Проект "відкритого доступу" — портал "Наукова періодика України" / Т. Симоненко // *Бібліотечний вісник.* — 2009. — № 1. — С. 3—6.
12. *Резніченко В. А.* Інтеграція наукових електронних бібліотек на основі протоколу OAI—PMH / В. А. Резніченко, Г. Ю. Проскудіна, О. В. Новицький // *Проблеми програмування.* — 2007. — № 2. — С. 97—112.
13. *Соловяненко Д.* Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі: Частина четверта. Сучасний рівень дискурсу академічного бібліотекознавства та поступ е-науки / Д. Соловяненко // *Бібліотечний вісник.* — 2011. — № 1. — С. 8—24.
14. *Коваленко О. В.* Концептуальні основи створення бази даних наукового експерименту та спостереження / О. В. Коваленко // *Математичні машини і системи.* — 2016. — № 2. — С. 91—101.

Victoria Kopanieva

*Synergy of library and research environments*

*The need to determine the strategy of functional and structural transformations of the library's representation in a digital environment was stated. The methodological basis of such transformations was substantiated. Its essence is to provide a fundamental systemic deepening of integration interaction of library's information processes with research, science publishing and review-analytical technologies. The need to establish a key construct (concept, approach), that will act as the core of synergies in library and research activities, was noted. The imperative of the library's transition from the "catching up" to the "leading" development model was chosen as such a construct. It was emphasized that the library can no longer consider the introduction of information and communication technologies, tested in other areas, as a tool that will allow it to keep up with the times. A new approach to the systemic transformation of the library, which will correspond to the concept of a "leading" development model, is needed. The synergetic principles of interaction between library and research activities were chosen as the basis for this concept. The presence of significant results of using the synergetic approaches in the implementation of intra-library technology was stated. The need for their further development for integration with research, publishing, scientific and analytical processes and technologies was noted. This vector of transformations of the library and related environments will ensure the preservation of the library's identity and help increase its role and status in society.*

**Keywords:** library; science; digital environment; methodology; synergy; functional and structural transformations; research data; analytics

## References

1. Haken G. (1980). *Sinergetika*. Moskva: Mir.
2. Budanov V. G. (2017). *Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii*. Moskva: LENAND.
3. Kostenko L. J., Zhabin O. I., Kopanyeva Ye. O., Simonenko T. V. (2014). *Naukova periodika Ukrayini ta bibliometrichni doslidzhennya*. Kyiv.
4. Kostenko L. J. (2006). Biblioteka suspilstva znan: konceptualna model. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 1, pp. 23—28.
5. Soroka M. B. (2002). *Nacionalna sistema referuvannya ukrayinskoyi naukovoyi literaturi*. Kyiv: NBUV.
6. Kostenko L., Simonenko T., Zhabin O. (2018). Cifrova gumanitaristika v biblioteci: vid e-katalogu do naukometriyi. *Bibliotekhnij visnik*, 4, pp. 3—9.
7. Kopanyeva V. (2009). *Biblioteka yak centr zberezheniya informacijnih resursiv Internetu*. Kyiv.
8. *Creative Commons.* (2020). Available at: <http://creativecommons.org/>.
9. *Open Archives Initiative.* (2020). Available at: <https://www.openarchives.org/>.
10. *Registry of Open Access Repositories.* (2020). Available at: <http://roar.eprints.org/>.
11. Simonenko T. (2009). Proekt "vidkritogo dostupu" — portal "Naukova periodika Ukrayini". *Bibliotekhnij visnik*, 1, pp. 3—6.
12. Reznichenko V. A., Proskudina G. Yu., Novickij O. V. (2007). Integraciya naukovih elektronnih bibliotek na osnovi protokolu OAI—PMH. *Problemi programuvannya*, 2, pp. 97—112.
13. Solovyanenko D. (2011). Akademichni biblioteki u novomu sociotekhnichnomu vimiri: Chastina chetverta. Suchasnij riven diskursu akademichnogo bibliotekoznavstva ta postup e-nauki. *Bibliotekhnij visnik*, 1, pp. 8—24.
14. Kovalenko O. V. (2016). Konceptualni osnovi stvorenniya bazi danih naukovogo eksperimentu ta sposterezheniya. *Matematichni mashini i sistemi*, 2, pp. 91—101.

Надійшла до редакції 5 травня 2020 року

Тетяна Поліщук,  
 провідний редактор НБУВ,  
 e-mail: polityana@ukr.net

## Запозичення економічних термінів у реферативній базі даних "Україніка наукова"

Висвітлено сучасні тенденції розвитку вітчизняної термінології, зокрема економічної. Розглянуто питання запозичень в економічній термінології та їх вплив на лексико-семантичний розвиток української мови. Проаналізовано різноманітні підходи до класифікації термінів та їхніх видів, а також ступінь поширеності цієї лексики. Досліджено стан фіксації новотворів у словниках. З'ясовано роль англійських запозичень в українській фінансово-економічній терміносистемі та вказано на негативні аспекти цього явища. Приділено увагу особливостям визначення варіативності, синонімії, дублетності термінів, професіоналізмів і вилучено специфіку їх використання в українській мові як повноправних об'єктів її сучасної системи. Розглянуто процеси появи російських, англійських та інтернаціоналізмів в українській мові. З'ясовано позамовні та внутрішньомовні чинники запозичень у досліджуваній системі. Приділено увагу питанням складності форми терміна. Визначено роль термінології у формуванні мовної професійної компетенції фахівців будь-якої галузі, зокрема економічної. Розглянуто проблему статусу питомої народної основи у створенні наукового тезаурусу. Схарактеризовано загальноживаність терміна, його зрозумілість аудиторії, а також уточнено, чи виникає потреба в його вжитті. Зауважено про особливості економічного тексту, який може мати різне цільове призначення і, відповідно, різну наповненість матеріалу. Проаналізовано аспекти доцільності використання іноземних запозичень наукової термінології, якщо наявні питомі відповідники, котрі повною мірою віддзеркалюють значення нового поняття. Зазначено, що явища глобалізації та інтернаціоналізації також суттєво впливають на розвиток терміносистеми. Дослідження проведено на основі матеріалів РБД "Україніка наукова".

**Ключові слова:** термін; термінологія; запозичення; економічні терміни; вживаність терміна; національні відповідники; економічний текст; інтернаціоналізм; фахова лексика

**Постановка проблеми.** Розглядаючи особливості сучасної української термінології, наголошуємо на потребі поглибленого вивчення комунікативно-стилістичного функціонування економічних термінів для їх майбутньої стандартизації й кодифікації. Поповнення та класифікація термінів відбувається за різноманітними показниками (мова походження, складність форми, системотвірні чинники, калькування тощо). Наукове обґрунтування доцільності вживання певного терміна має бути закріплено в системі мови, оскільки питомою частиною сучасної терміносистеми є запозичення, яких особливо багато в економіці та філології (за підрахунками науковців, від 10 до 60% загального словникового складу!). Окрім того, слід зосередити увагу на низці лексем, котрі не мають чіткого визначення чи взагалі не увійшли до словника, що спонукає звернутися до аксіоми "золотої середини" терміна, тобто одне поняття — одне слово (сема).

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Запозичення іноземної лексики в українську мову становило предмет багатьох досліджень ХХ і ХХІ ст. Зокрема, С. Рижикова, Л. Чурсіна, Д. Мазурик вивчали словотвірне освоєння запозичень; О. Стишов і О. Годор — запозичення термінів як засіб збагачення лексичного складу мови; В. Симонок — лексико-семантичну рецепцію іноземних слів в українській мові; С. Федорець — англійські запозичення в мові сучасної української реклами; Н. Попова, Л. Архипенко, А. Ломовцева зосередилися на питаннях структурно-семантичних особливостей новітніх лексичних запозичень з англійської мови в українську та рівні їх адаптації; англійські запозичення в українській науково-технічній термінології дослідила І. Скорейко-Свірска; об'єктом уваги С. Стецюк стала взаємодія національних та іноземних одиниць у термінології гуманітарних наук [12].

Нині економічну термінологічну систему української мови досліджують М. Вакулєнко [1; 2], Н. Єльнікова [3], І. Кочан [5; 7], Г. Чорновол, Т. Дячук, Д. Шапран, Н. Пілецька [8], Л. Гаращенко, Н. Краснопольська, Л. Боднарчук, Л. Пшенична [10], Д. Яковчук [14] та інші.

**Мета статті** — розглянути особливості запозичення економічних термінів на основі аналізу матеріалів реферативної бази даних "Україніка наукова".

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Створення баз даних і поповнення-переклад термінів у міжмовній системі є вагомим чинником, що впливає на формування сучасної наукової терміносистеми. Звідси постає одне з ключових питань української термінології як науки, а саме використання національних відповідників міжнародних термінів. Варто зазначити, що у вітчизняних довідникових словниках питомі відповідники міжнародних термінів наведено на другому місці. Це насамперед стосується дво- і більшемовних словників. На лексичний вибір значно впливають смакові вподобання, але вкрай складно спрогнозувати, яке слово приживеться, а яке — ні.

Зосереджуючи увагу на важливості прозорості внутрішньої форми термінів, утворених на основі лексем рідної мови, зазначимо, що синонімія та дублетність — ефективний засіб розвитку й добору точніших, лаконічніших та актуальніших понять. Складність форми українського терміна компенсується його прозорістю. Отже, лише широко практикуючи "національний" термін, можна говорити про багатство й вживаність питомої української лексики.

Досліджуючи сучасні економічні та політичні трансформації в нашій державі на основі аналізу масиву реферативних текстів, представлених у РБД "Україніка наукова", мусимо констатувати появу нових понять і явищ, що потребують визначення.

Зокрема, процеси формування та реформування економіки, вихід на зовнішні ринки нових виробничих, комерційних і маркетингових структур стимулюють запозичення відповідних понять [12]. Отже, актуальним є завдання опису фінансово-економічних термінів з метою їх уніфікованого вживання та можливості адекватного (семантичного) перекладу українською мовою англійських текстів економічної тематики, що сприятиме укладанню тлумачних і перекладних словників фінансово-економічної термінології, розвитку теорії й практики перекладу українською мовою англомовних текстів економічного характеру.

Одним із пріоритетів термінотворення має бути використання ресурсів рідної мови, а співвідношення між національним і міжнародним складниками у термінологічних системах варто встановити в раціональних пропорціях [13, с. 6]. Водночас науковці працюють і в зворотному напрямі, активно впроваджуючи національні варіанти іншомовних термінів (*дилер* — *посередник, перекупник*; *дефолт* — *невиконання грошових зобов'язань*; *дисконт* — *знижка*; *провайдер* — *постачальник*; *дистриб'ютор* — *розповсюджувач, торговий представник*; *трейдер* або *мерчандайзер* — *гуртовик*; *маркетолог* — *товарознавець*).

Щоб з'ясувати закономірності розвитку новітньої української економічної термінології, варто простежити динаміку змін її лексичного складу, виявити роль лінгвальних та екстралінгвальних чинників у процесі номінації спеціальних економічних понять [11].

Варто зазначити, що процес засвоєння термінів відбувається під впливом розвитку науки. На початку ХХ ст. їх основу становили слова грецького та латинського походження, тоді як період 1920—1940 рр. характеризувався зросійщенням запозичень. Після 1950-х рр. панівне місце посіли англіцизми, а на початку ХХІ ст. навіть з'явилося поняття "укрліш", тобто український варіант англійської мови (*наріція, наративний, наратор* — *оповідь, оповідний, оповідач*; *брокер, менеджер* — *посередник, управлінець*; *прайс-лист* — *цінник*). Наразі радше можна прочитати та почути *мас-медіа, ексклюзивний, інтеракція, білборд, промоушн, кастинг*, аніж *засоби масової інформації, винятковий, взаємодія, панно, заохочення, конкурсний відбір*. До того ж у наукових текстах запозичене значення терміна має бути чітко обумовленим, інакше його неможливо сприймати однозначно. Перед вибором запозичення насамперед варто віднайти український відповідник, що точно й повністю розкриває суть поняття й не має різночитань у значенні. Залишити запозичену термінологічну одиницю варто лише за умови, що жоден із варіантів не придатний для характеристики явища чи поняття. Брак мовної унікальності негативно впливає на лексико-семантичну систему української мови.

Систематизація й кодифікація вітчизняної термінології, на думку Т. Кияка, має враховувати досвід створення інших національних терміносистем. Учений переконаний, що українська термінологія "повинна формуватися з урахуванням трьох чинників: досвіду найпоширеніших мов розвинених країн світу, найперше — мов-продуцентів тієї чи іншої терміно-

системи; позитивної практики за останні десятиліття термінологічної школи колишнього Радянського Союзу, яка в багатьох аспектах мала місце, і досвіду українського термінотворення за останні сто років у різних регіонах України та за кордоном" [4, с. 9].

Неперервний розвиток науки спричиняє виокремлення в сучасному мовознавстві підгалузей, що поповнюють термінологічний склад лексики української мови. Зокрема, Н. Ляшук в дисертації "Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові" розглянула багатозначність лінгвістичного терміна, що ускладнює його декодування, а також лексикографічне фіксування. З'ясовуючи реальне значення лінгвістичного терміна в лексикографічних працях, слід дотримуватися певних класифікаційних критеріїв, а саме: ставлення до терміносистеми й онтологічний статус. Учена запропонувала власну класифікацію лексично багатозначних лінгвістичних термінів за системоутвірними поняттями "лінгвістика/мовознавство" та "мова", ієрархічно впорядкувала їх за тематичними групами й підгрупами.

Слід схарактеризувати поняття та визначити основні ознаки фонетичної (якнайближче передавання за звучанням і змістом), граматичної (відмінюваність раніше незмінних одиниць; творення похідних слів від запозичених одиниць) і лексико-семантичної (підміна значення термінів англомовного походження на українськомовному ґрунті та їх взаємодія з питомими термінологічними одиницями) засвоєності англомовних термінів, що входять до української фінансово-економічної термінології.

Ступінь співвіднесення походження фінансово-економічної термінології з питомими й запозиченими компонентами в системі української мови та їх взаємодії нині надзвичайно високий. Водночас надмірне захоплення запозиченнями англомовного походження та невиправдане використання іншомовних лексем із тим самим значенням також є характерною рисою сьогодення (*процент* — *відсоток, резолюція* — *ухвала*). Отже, слід зважено оцінювати доцільність засвоєння англіцизмів у фінансово-економічній терміносистемі української мови (*хеджування* — *відгородження*; *холдинг* — *утримування, холдингова компанія* — *компанія-утримувач*).

Ще одним аспектом лексико-семантичної адаптації запозиченого терміна є його здатність утворювати терміни-сполуки з питомими термінами чи загальноживаними словами мови-реципієнта: *людські ресурси, робоча група, апарат управління, централізація управління, ефективність управління, адміністрація підприємства*. Вхідження терміна в систему мови характеризується розширенням його значення, перенесенням дії на суб'єкт: *адміністрація* ("допомагаю, управляю" та "назва посадової особи, яка керує"), *інспекція* ("огляд, стежу" й "організація, що здійснює нагляд") [6].

Варіативність є однією з першорядних властивостей мови, що дає змогу повніше досліджувати термінологію. Доволі часто варіант значення об'єд-

нують із синонімом. Для їх розмежування окремі дослідники відносять до варіантів лише однокореневі утворення, семантична близькість яких ґрунтується на тотожності граматичної функції. Виділяючи словотвірні чи морфологічні варіанти як явища, пов'язані з тотожністю одиниці, не враховують їхню структуру, а саме те, що однокореневі одиниці, навіть ідентичні за значенням, не можуть бути варіантами того самого слова, оскільки утворені за допомогою основного способу словотворення [5]. Потрібно здійснювати відбір назв із низки дублетних найменувань, що часто зазнають зросійщення, тобто запозичення проходить не один етап і не відразу інтегрується в мовний світ вітчизняних науковців: *безплатний/безоплатний* (те, за що не платиться; наприклад, проїзд, але державі він коштує певних грошей) — *безкоштовний* (не має собівартості); *вартість* (користь, цінність) — *ціна* (скільки коштує). Зважаючи на роль трьох типів термінів (росіянізмів, англіцизмів та інтернаціоналізмів) у різних терміносистемах сучасної української мови, виявлено способи й засоби їх можливої заміни українськими відповідниками.

Варто звернути увагу й на те, що дублет може стати словотвірним гніздом і замінити його українським відповідником вже неможливо. Прозорість розуміння терміна не завжди є пріоритетним чинником, оскільки на заваді стає громіздкість форми. Не слід забувати й про професіоналізми, здебільшого репрезентовані словосполученнями (*замороження рахунків, відповідно до закону, величина активів, визнання суми як доходу, дебіторська заборгованість*).

Більшість термінів утворено відносно нещодавно. Поява нового уявлення/поняття спричиняє формування кількох термінів у різних місцях. З часом зміст і обсяг нового поняття уточнюється, відокремлюються характерні ознаки й відбувається вибір, що відповідає

поставленим вимогам. Отже, синоніми/варіанти терміна поступово виходять з ужитку, а наявність синонімічних понять у науковому тексті є наслідком поступу науки.

Ще одним варіантом розвитку термінологічної системи є так звана детермінологізація (досліджували А. Д'яков, Т. Панько, В. Дубічинський, Л. Васенко та інші). Це лексика, що вийшла за межі терміносистеми та функціонує в загальнолітературній площині. Термін набуває нового значення [9], поширюючись і в системі науки, і поза нею. Медичні, юридичні, економічні поняття, котрі використовують у ЗМІ, набувають "об'ємності" та влучності й водночас не втрачають смислового навантаження (*коливання економічного курсу, податковий апарат, економічне самогубство, автотатичний бюджет*).

Сучасний процес терміноутворення ускладнений ще й тим, що нині панують два діаметрально протилежних погляди на походження лексем. Перший — це англомовні запозичення, тобто тенденція до інтернаціоналізації термінів, а другий — лише питомі слова. Досліджуючи поняття та виявляючи характерні ознаки запозичень в економічній науці, констатуємо пріоритет першого шляху поповнення української лексики.

**Висновки.** Фахівці НБУВ, які здійснюють реферування масиву наукової літератури, на постійній основі виконують редакторські роботи, спрямовані на гармонізацію вітчизняної терміносистеми. Орієнтуючись на принципи милозвучності, наявності питомого відповідника, точності відображення певного явища в мові, постійно працюють над уніфікацією наукової термінології.

За допомогою засобів української мови можна висловити найтонші значення, котрі складно передати іншими мовами, і саме це сприяє добору питомого терміна-відповідника.

#### Список використаної літератури

1. Вакуленко М. О. Методологічні засади вивчення наукової термінології / М. О. Вакуленко // Термінологічний вісник. — 2013. — Вип. 2 (2). — С. 16—21.
2. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української термінографії / М. О. Вакуленко. — Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r\\_81/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21ID=&Image\\_file\\_name=DOC/RE0000082.PDF&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21ID=&Image_file_name=DOC/RE0000082.PDF&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1). — Назва з екрана.
3. Єльнікова Н. Лексико-семантичні особливості юридичної термінології / Н. Єльнікова. — Режим доступу: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/1129>. — Назва з екрана.
4. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство / Т. Кияк // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". — 2004. — № 503. — С. 8—11.
5. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". — 2008. — № 620. — С. 14—19. — Режим доступу: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_Wisnyk620/TK\\_wisnyk620\\_kochan.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk620/TK_wisnyk620_kochan.htm). — Назва з екрана.
6. Краснопольська Н. Запозичення в українській термінології / Н. Краснопольська // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". — 2010. — № 675. — С. 125—130.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
8. Пілецька Н. Економічна термінологія як об'єкт дослідження / Н. Пілецька // X Міжнародна наукова конференція "Проблеми української термінології СловоСвіт 2008", 30 вересня — 2 жовтня, 2008 р., Львів. — Режим доступу: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_konf\\_10.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_konf_10.htm). — Назва з екрана.
9. Попова Н. Запозичання англіцизмів у сучасній українській мові / Н. Попова // Зб. наук. пр. XIX міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. "Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії", 30—31 жовтня 2015 р., Переяслав-Хмельницький. — С. 137—140. — Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/5462>. — Назва з екрана.
10. Пшенична Л. Термінологічна робота: науковий текст як джерело нових знань / Л. Пшенична, В. Шевченко, Н. Шишкіна. — Режим доступу: [http://vlp.com.ua/files/02\\_38.pdf](http://vlp.com.ua/files/02_38.pdf). — Назва з екрана.



11. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. — 2007. — № 4. — С. 16—32.
12. Стецюк С. Англомовні запозичення в українській фінансово-економічній термінології / С. Стецюк // Проблеми української термінології : матеріали Міжнар. наук. конф., 27—29 верес. 2012 р. : зб. наук. пр. — 2012. — С. 52—54. — Режим доступу: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_Zbirnyk\\_2012/TK\\_Zbirnyk\\_2012\\_2\\_stecuk.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2012/TK_Zbirnyk_2012_2_stecuk.htm). — Назва з екрана.
13. Туровська Л. Ще раз про емоційність терміна / Л. Туровська // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". — 2010. — № 676. — С. 82—85.
14. Яковчук Д. С. Особливості пошуку наукових матеріалів. Магістерська програма: "Інформаційні управляючі системи та технології" / Д. С. Яковчук. — Київ, 2009. — 40 с. — Режим доступу: [www.ukma.edu.ua/~gor/courses/.../Yakovchuk.doc](http://www.ukma.edu.ua/~gor/courses/.../Yakovchuk.doc). — Назва з екрана.

**Tetiana Polischuk**

### ***Borrowing of economic terms in the abstract database of "Ukrainika scientific"***

*Studied Ukrainian term as a cultural phenomenon. The author analyses modern tendencies of development of economic terminology. Characterized by issues of borrowing in economic terms and they sailed on lexico-semantic development in the warehouse of the modern Ukrainian language. Analyzes different approaches to the classification of terms, their types and prevalence. Investigates the current state of fixation of the tumors in the dictionary. Defines the role of English borrowings in the Ukrainian financial-economic terminosystem and listed on the negative aspects of this phenomenon. Attention is paid to the peculiarities of the definition of variability, synonymy, doubletest terms, professionalisms and interpreted the specificity of their use in Ukrainian language as full-fledged objects of modern language system. The processes of the emergence of rosans, anglicisms and international in the modern Ukrainian language. Linguistic and inter-linguistic factors of borrowing in the investigated system were found. Attention is paid to the issues of the complexity of the form of the term. Defines the role of terminology in the formation of professional language competence of professionals of any industry, particularly economic. After the appearance of any new term takes time. Discussed the status of specific national framework in the formation of a scientific thesaurus. The generality of the term, its readability of the audience is characterized, and also clarified whether there is a need for its interpretation. Listed on the features of the text that may have a different purpose and different content material. The questions of whether the use of foreign borrowings of scientific terms, if the national of compliance with the existing and carry the full value of a new concept. The influence of the phenomena of globalization and internationalization also have a significant impact. It was researched on materials of abstract database "Ukrainika Naukova".*

**Keywords:** term; terminology; borrowing; economic terms usability; national correspondence; economic text; internationalisms; vocabulary

#### *References*

1. Vakulenko M. O. (2013). Metodologichni zasady vyvchennja naukovoji terminologhiji. *Terminologhichnyj visnyk*, 2 (2), pp. 16—21.
2. Vakulenko M. O. (2020). *Cuchasni problemy terminologhiji ta ukrajinsjkoji terminoghrafiji*. Available at: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r\\_81/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21IID=&Image\\_file\\_name=DOC/RE0000082.PDF&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21IID=&Image_file_name=DOC/RE0000082.PDF&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1).
3. Jeljnjkova N. (2020). *Leksyko-semantychni osoblyvosti jurydychnoji terminologhiji*. Available at: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/1129>.
4. Kyjak T. (2004). Movna polityka i terminoznavstvo. *Visnyk Nac. un-tu "Ljvivsjska politekhnika"*. Serija "Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji", 503, pp. 8—11.
5. Kochan I. (2008). Varianty i synonymy terminiv z mizhnarodnymy komponentamy. *Visnyk Nac. un-tu "Ljvivsjska politekhnika"*. Serija "Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji", 620, pp. 14—19. Available at: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_Wisnyk620/TK\\_wisnyk620\\_kochan.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk620/TK_wisnyk620_kochan.htm).
6. Krasnopoljsjka N. (2010). Zapozychennja v ukrajinsjkij terminologhiji. *Visnyk Nac. un-tu "Ljvivsjska politekhnika"*. Serija "Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji", 675, pp. 125—130.
7. Panjko T. I., Kochan I. M., Macjuk Gh. P. (1994). *Ukrajinsjke terminoznavstvo*. Ljviv: Svit.
8. Pilecjka N. (2008). *Ekonomichna terminologhija jak ob'jekt doslidzhennja*. X Mizhnarodna naukova konferencija "Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji SlovoSvit 2008", 30 veresnja — 2 zhovtnja, Ljviv. Available at: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_konf\\_10.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_konf_10.htm).
9. Popova N. (2015). *Zapozychannja anghlicyzmiv u suchasnij ukrajinsjkij movi*. Zb. nauk. pr. XIX mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. "Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretjogho tysjacholitnja u krajinakh Jevropy ta Aziji", 30—31 zhovtnja 2015 r., Perejaslav-Khmeljnycjkyj, pp. 137—140. Available at: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/5462>.
10. Pshenychna L., Shevchenko V., Shyshkina N. (2020). *Terminologhichna robota: naukovyj tekst jak dzhereło novykh znanj*. Available at: [http://vlp.com.ua/files/02\\_38.pdf](http://vlp.com.ua/files/02_38.pdf).
11. Selighej P. O. (2007). Shho nam robyty iz zapozychennjamy? *Ukrajinsjka mova*, 4, pp. 16—32.
12. Stecjuk S. (2012). *Anghlomovni zapozychennja v ukrajinsjkij finansovo-ekonomichnij terminologhiji*. Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji: mizhnar. nauk. konf., 27—29 veres. 2012 r.: zb. nauk. pr., pp. 52—54. Available at: [http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK\\_Zbirnyk\\_2012/TK\\_Zbirnyk\\_2012\\_2\\_stecuk.htm](http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2012/TK_Zbirnyk_2012_2_stecuk.htm).
13. Turovsjska L. (2010). Shhe raz pro emocijnistj terminu. *Visnyk Nac. un-tu "Ljvivsjska politekhnika"*. Serija "Problemy ukrajinsjkoji terminologhiji", 676, pp. 82—85.
14. Jakovchuk D. S. (2009). *Osoblyvosti poshuku naukovykh materialiv*. Maghistersjska prohrama: "Informacijni upravljajuchi systemy ta tekhnologhiji". Kyiv. Available at: [www.ukma.edu.ua/~gor/courses/.../Yakovchuk.doc](http://www.ukma.edu.ua/~gor/courses/.../Yakovchuk.doc).

Надійшла до редакції 10 березня 2020 року



УДК 323.3-057.85:331.105.44]:008](477)''192''

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).17-22

Василь Шейко,

доктор історичних наук, професор, ректор ХДАК,  
дійсний член Національної академії мистецтв України,  
заслужений діяч мистецтв України,  
e-mail: rector-2@ic.ac.kharkov.ua

## Інтелекція та влада України в першій половині 20-х років ХХ століття

У статті проаналізовано процеси еволюції поглядів старої інтелекції щодо влади та робітничо-селянських мас на початку 20-х рр. ХХ ст. Значну увагу приділено ролі професійних спілок у налагодженні ділової співпраці різних верств старої інтелекції з владними структурами радянсько-партійного більшовицького режиму в Україні.

**Актуальність.** Аналізуються малодосліджені процеси трансформації світоглядних позицій старої інтелекції України щодо радянського режиму та його господарської й культурної політики, ставлення до старої інтелекції. Висвітлено роль професійних спілок у налагодженні ділової співпраці старої інтелекції з більшовицькою владою в Україні.

**Методологічною основою** дослідження слугували культурологічні принципи й методи, що дали змогу виявити складні та болісні проблеми відносин влади й інтелекції на початку 20-х рр. ХХ ст. Автор з'ясував роль профспілок інтелекції в налагодженні виробничих відносин із владними радянсько-партійними структурами, що окупували Україну.

У результаті проведеного дослідження на основі архівних матеріалів і друкованих джерел того часу висвітлено актуальні й до сьогодні проблеми відносин старої інтелекції з більшовицьким режимом в Україні, котрий робив усе можливе задля завоювання прихильності цієї верстви, адже без її участі не міг ані існувати, ані оновити економіку, ані побудувати нову культуру.

**Новизна статті** полягає у тім, що за допомогою культурологічної методології вдалося проаналізувати складні й карколомні процеси диверсифікації поглядів старої інтелекції у ході вимушеного налагодження її ділових відносин із радянським режимом в Україні. Водночас продемонстровано роль професійних спілок інтелекції у цьому процесі.

**Практичне значення** результатів дослідження, що містяться у статті, полягає у тім, що вони можуть слугувати основою для продовження дослідження у визначеному ракурсі й вивчення значущих аспектів теорії та історії культури України. До того ж результати пропонованої розвідки можуть стати в пригоді в освітньому процесі під час опанування історії вітчизняної культури.

**Ключові слова:** українська культура; стара інтелекція; влада; еволюція поглядів інтелекції України; професійні спілки інтелекції

**Постановка проблеми.** Нині Україна відзначає 100-річний ювілей подій Української революції 1917—1921 рр., саме тому диверсифікація поглядів старої інтелекції щодо радянського режиму в нашій країні на початку 20-х рр. ХХ ст. залишається актуальною, а її вивчення — на часі.

Більшовицька влада в Україні була приречена вести боротьбу за прихильність старої інтелекції, адже від цього залежала її подальша доля. Як наслідок — після гучних гуманітарних гасел радянський режим переважно силовими методами "використав" можливості старої інтелекції, а згодом, коли підросла нова, робітничо-селянська, вихована на комуністичних ортодоксальних догматах, попередників розсіяли, розстріляли, піддали репресіями, знищили в тюрмах і на каторгах.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Аналіз джерел і літератури за окресленою тематикою автор здійснив у монографії [22].

**Мета статті** — розглянути процеси еволюції поглядів старої інтелекції щодо влади та робітничо-селянських мас на початку 20-х рр. ХХ ст.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Наприкінці громадянської війни в Україні радянська влада, після остаточного закріплення, докладала чимало зусиль до залучення старої інтелекції на свій

бік, розуміючи, що саме від позитивного розв'язання цієї проблеми залежала подальша доля більшовицького режиму в республіці. Водночас багато аспектів нового життя були пов'язані з питаннями матеріального, побутового та правового стану й статусу представників інтелекції. Наприклад, зведення про її економічне й політичне становище в Харківській губернії свідчили, що "з підвищенням тарифних ставок настрої радслужбовців хороший"; "настрої шкільних робітників пригнічений у зв'язку з невплатою платні, заняття у школах проходять нормально"; "настрої медперсоналу погані, тому що останню платню не отримують по три місяці"; "політстановище шкільних робітників погане по тій причині, що платня остання не видавалася"; "настрої радслужбовців Харківського округу пригнічені через низьку платню праці" (вересень 1924 р.) [10]. Такі зведення були доволі типовими для першої половини 20-х рр. ХХ ст., і більшовицький режим, що прагнув повернути до своїх ідеалів стару інтелекцію, вдавався до різноманітних спроб налагодження взаємодії з нею. Особливо це стосувалося намагань "перевиховати" її ідеологічно на основі догм марксизму-ленінізму.

Україн гостро й болісно відбувалося встановлення відносин між інженерно-технічною інтелекцією (ІТІ) і робітниками в умовах панування так званої дикта-

тури пролетаріату в Україні. Зокрема, від моральних, політичних і матеріальних настроїв окремих представників ІП залежало її ставлення до радянського режиму та співпраця з ним. Саме тому українська партійна верхівка вживала всіх можливих заходів для налагодження ефективного зв'язку між інженерно-технічним і робітничим персоналом підприємств. Наприклад, Донецький губком КП(б)У разом із губернською радою профспілок звернулися в листопаді 1924 р. до окружних, куштових, районних комітетів, усіх осередків і членів Донецької організації КП(б)У з відкритим листом "Про ставлення до спеціалістів". Автори звернення, крім партійних і радянських догм щодо старої інтелігенції, акцентували увагу на низці начебто успішних заходів у справі її морального "завоювання". "Зсув, який за останній рік ми спостерігаємо в таборі учителів, — йшлося у відкритому листі, — найбільш яскраво, у тій чи іншій мірі й серед інших верств інтелігенції і спеціалістів, говорить про те, що в цьому питанні передбачення Леніна повністю виправдало себе" [11]. У листі також зазначено, що "порівняно з першими роками революції... ми маємо в країні, зокрема у нас — в Донбасі, ряд великих успіхів і у відношенні засвоєння членами партії правильної лінії, у відношенні зближення спеціалістів з робочими і засвоєння ними нашої політики. Однак у цьому питанні є ще багато ненормальностей, нерідкі антиспеціалістські настрої як серед відсталих верств робітників, так і серед недостатньо витриманих членів партії, спостерігаються ще випадки конфліктів, партійні й профспілкові організації нерідко ще недостатньо приділяють уваги питанню про спеціалістів і роботи серед них" [11].

Донецький губком КП(б)У і губернська рада профспілок, проаналізувавши процес розшарування інтелігенції, дійшли висновку: "Серед спеціалістів більшість людей пасивних у питаннях політичних, у відношенні з партійними і профспілковими організаціями. Вони поки що не приймають участь у суспільній роботі, зайняті лише виробничими справами. Є активна верства, яка працює з нами. Вони активно приймають участь у розробці, ведуть культурну роботу. Є, нарешті, невелика група, яка яскраво виражає собою всі пережитки капіталістичних порядків. Вони працюють у нас із "сумної необхідності", у стосунках з робочими ще не відмовилися від старих часів. Важко говорити про чисельне співвідношення цих груп. Ясно одне, ми можемо знайти на кожному підприємстві нашу групу серед спеціалістів, які активно нам співчують, відколоти її від іншої протилежної групи і потягнути за першою групою середню, перетягнути, таким чином, на свою сторону "болото", яке коливається" [12].

Водночас губком партії та губпрофрада констатували значну відчуженість між спеціалістами, з одного боку, робітничими профспілками й партійними організаціями — з іншого. Влада зауважувала про віддаленість ІП від професійної, культурної та політичної роботи й життя підприємств, що доповнювалася випадками нездорового ставлення до неї з боку місцевих організацій, іноді огульного звину-

вачення у всіх недоліках на виробництві [12]. Найпоширенішими причинами конфліктів були й взаємна неповага, прагнення спеціалістів працювати по-старому, без належної уваги до потреб простих працівників, грубе ставлення до них. Ці явища доповнювалися зловживаннями в адміністративній та профспілковій практиці з боку окремих інженерів і техніків, які часто-густо доходили до вчинків, що межували з криміналом [14].

Щоправда, за свідченнями губпарткому, траплялися й випадки доброзичливих відносин між спеціалістами й робітниками.

У зазначеному листі Донецького губкому КП(б)У (листопад 1924 р.) особливу увагу приділено питанню так званого спецеїдства, надзвичайно поширеному в той період і в Україні. Цей термін, до речі, означав відмову від участі представників ІП колишньої генерації в соціалістичному будівництві. Поняття увійшло у вжиток ще в роки громадянської війни, коли група "лівих комуністів" та їхніх послідовників виступила проти залучення старих військових фахівців.

У листі було зазначено й причини, на яких ґрунтувалося спецеїдство: низький культурний рівень робітників Донбасу; значна різниця в оплаті праці й забезпеченні квартирами; відчуженість спеціалістів від робітників, партійних і профспілкових організацій, офіційної лінії партійно-більшовицького керівництва в Україні щодо старої інтелігенції [15].

Зазвичай влада мусила надати спеціалістові житло, і пересічний працівник, як ніхто інший, відчував наслідки квартирної кризи: технік отримував від 50 до 175 руб., кваліфікованіший фахівець — 250—400 руб. плюс премія, тоді як простий працівник — 30 руб., кваліфікований — 100 руб. [13]. В арсеналі порушень щодо робітників також зафіксовані обрахунки, брак чітких розцінок норм праці й письмових угод з артілями, невиконання техперсоналом угод, необґрунтовані штрафи, безпідставні звільнення, залякування з боку теадміністрації тощо [14].

І, зрозуміло, Донецький губком КП(б)У та губпрофрада у своєму листі закликали до боротьби із негативними явищами спецеїдства [15]. Особливо гостро критикували помилки з боку партійних і профспілкових організацій: неухважне ставлення до спеціалістів і недостатньо тверде й категоричне заперечення спецеїдства. Водночас до винних спеціалістів вживали доволі суворих заходів, як, наприклад, шість місяців в'язниці за відправлення кур'єра на базар [16].

У зазначеному листі Донецький губком КП(б)У і губпрофрада закликали до рішучого впровадження партлінії стосовно спеціалістів з метою залучення на свій бік старої інтелігенції. "Перелом рішучий, недвозначний в середовищі учительства, — тішили себе надією партійно-радянські керманічі в Україні, — ряд заяв інтелігенції у зв'язку зі смертю Леніна, наявність верстви техніків, які віддані справі й активно співпрацюють з нами, а також ряд інших ознак говорять за те, що ми близькі до повної "моральної" перемоги над спеціалістами. Саме за цих умов нашим важливим завданням є значно більша активність із залучення

спеціалістів у всю роботу наших організацій (виробничих, профспілкових, культурних та ін.)" [14].

Формально радянський режим сподівався налагодити відносини з інтелігенцією за допомогою диференційованого підходу до різних її верств, через докладне пояснення ортодоксальних основ політики партійного апарату. "Необхідно, — зауважували автори відкритого листа, — індивідуальне, терпляче, наполегливе роз'яснення за допомогою представників місцевого відділення (підрайкому) союзу спеціалістам, які не вміють налагоджувати гарних відношень з робочими" [17].

Урядові структури більшовицького режиму в Україні необґрунтовано заявляли, що в настроях спеціалістів щодо влади наступив перелом вже після 1923 р. З одного боку, вони вважали, що саме завдяки поліпшенню матеріально-побутового стану, підвищенню професійного та політичного рівня начебто вдалося змінити позицію інтелігенції. З іншого боку, зведення з місць 1923 р. яскраво свідчили про політичну індиферентність і професійну байдужість спеціалістів. Зокрема, представники політвідділу Донецької залізниці в березні 1923 р., зауважуючи про ініціативну й енергійну роботу червоних спеціалістів, стверджували, що "зовсім інша справа у ставленні до транспорту з боку спеціалістів старої школи. Ці також шукають методів і виходів до того, як би відгородити себе від того чи іншого категоричного питання, щоб не мати відповідальності за його вирішення. Їх робота обмежувалася посиланням на документи, розпорядження, які давно втратили своє значення в умовах моменту, який переживали. Їх діяльність вимагає постійного впливу зовнішнього, що начебто за думкою авторів листа, — тактовно й делікатно виконувалося нашими товаришами — червоними спеціалістами" [18].

Більше того, Юзовський окружком КП(б)У в червні 1923 р. повідомляв про те, що технічний персонал ставився до всіх питань пасивно, формально, хоча його робота певним чином поживалася [19]. У політдоповіді Дебальцевського повіту за 1922 р., наприклад, наголошувалося, що старі фахівці намагалися використовувати червоних спеціалістів як буфер, прагнучи зберегти власний добробут й здобути авторитет у робітничих мас. Утім, це призвело до того, що пролетарі стали сприймати й червоного спеціаліста як експлуататора [20].

Попри зазначені недоліки, керівні органи оприлюднили фактично нереальні результати роботи з інтелігенцією. "Зсув у настроях інженерно-технічних робітників у бік громадськості, — наголошувалося в рішеннях розширеного Пленуму Донецького губбюро ІТС гірників у лютому 1925 р., — намітився ще на початку 1924 р. і, відзначений рішеннями 3-ї губернської конференції ІТС ВСГ, у квітні 1924 р. знайшов собі підґрунтя в енергійній кампанії з підвищення продуктивної праці, що розпочалася у всіх містах Донбасу, а також у поживаленні, з приходом осені, масової культурно-освітньої та виробничо-виховної роботи місцевих органів союзу гірничоробочих" [2].

Союз інженерів і техніків Донецької залізниці у звітах також зауважував про активізацію культурно-

освітньої та громадської роботи своїх членів. Так, якщо 1922 р. було проведено 1924 масові клубні заходи, то 1923 р. — 2088, а 1924 р. — 2109 [3]. Особливо поживалася гурткова та клубна робота інженерно-технічних секцій (ІТС). Зокрема, на Донецькій залізниці 1922 р. працювали 32 гуртки, членами яких були 806 представників ІТС Донецької залізниці, 1923 р. — відповідно 103 гуртки, до яких входив 3531 член ІТС, а 1924 р. — 225 гуртків і 6792 члени ІТС. Особливо відчутним збільшення учасників було в гуртках політграмоти: 1923 р. у 8 гуртках працювало 316 членів ІТС, а 1924 р. у 28 гуртках — уже 1005 осіб, тобто кількість гуртків та учасників — членів ІТС збільшилися майже в 3,5 раза. Ще більш вражаючою була динаміка техніко-виробничих гуртків: із 2 1923 р. до 8 1924 р., учасників — із 62 до 362 [7].

Про певні позитивні зрушення у цьому напрямі свідчать, наприклад, і матеріали IV Всеукраїнської конференції інженерів-металістів, що відбулася в жовтні 1924 р. [21]. Зміни у настроях технічних спеціалістів фіксують також документи I Всеукраїнського з'їзду з вивчення продуктивних сил народного господарства України, що був скликаний Наркомосом УРСР наприкінці 1924 — на початку 1925 р. і зібрав понад 500 науково-технічних спеціалістів республіки [1].

Керманічі партійно-радянського режиму в Україні, заформалізувавши можливості налагодження професійної співпраці робітників і спеціалістів, заявили про остаточне вирішення цього питання. Наприклад, у жовтні 1924 р. IV Всеукраїнська конференція інженерів-металістів, під тиском більшовицького уряду, відзначала, що "антагонізм, який був між робочим класом і технічними силами, в останній час зживається, і робочий клас на сьогодні вбачає в технічному персоналі єдиного помічника, який разом із ним відновлює нашу промисловість" [8].

Зауважимо, що відносини між пролетарями й старими спеціалістами ускладнювалися й тим, що до революційних подій 1917 р. останні становили особливу пільгову касту, яка працювала над замовленнями владарів капіталу, а робітники були лише пригнобленими виконавцями виробничого процесу. Після перевороту ситуація докорінно змінилася, й робітничий клас як основа так званої диктатури пролетаріату мав стати господарем країни, тоді як інженерно-технічні спеціалісти, втративши колишні привілеї, змушені були пристосовуватися до нового соціального стану, що цілковито залежав від простих трударів. Зазначені соціальні та правові мотиви, безумовно, впливали й на без того складні відносини між спеціалістами й робітниками, посилюючи явища спецеїдства. До того ж значна частина старої інтелігенції все ще плекала надію на повернення попереднього ладу, орієнтуючись або на переродження радянського режиму через неп, або на агресію міжнародного капіталу. Ці чинники також неабияк ускладнювали налагодження конструктивної взаємодії між зазначеними верствами.

З переходом до нової економічної політики профспілкові організації, особливо інтелігенції, ставали осередками ідеологічної боротьби, а дискусії щодо

майбутнього розвитку захопили й владні структури. Наймасовішою профспілковою організацією інтелігенції був Союз робітників освіти, до якого наприкінці 1921 р. приєдналися й представники мистецтв. І саме через такі організації радянський режим сподівався залучати на бік своєї догматичної ідеології інтелігенцію. Про це свідчить стаття наркома освіти УРСР Г. Гринька, надрукована на шпальтах газети "Коммунист" [6]. Автор спробував схарактеризувати політичні настрої різних верств інтелігенції України, які увійшли до складу профспілок, що об'єднували представників освіти, мистецтв і науковців. Слід зауважити, що саме наприкінці 1921 р. на з'їзді Союзу робітників освіти і мистецтв, котрий пройшов у Москві, відбулося їх об'єднання [5], однак нова профспілка діяла лише до кризи непу навесні 1922 р. Подібний процес відбувався і в Україні. У зазначеній статті, до слова, визначено завдання профспілок з огляду на введення нової економічної політики.

Г. Гринько розподілив усіх учасників профспілок на шість груп. Зокрема, групи працівників освіти й мистецтв були розпорочені та слабко пов'язані між собою. З введенням непу й поширенням дрібнобуржуазної ідеології, важким матеріальним становищем ці відцентрові сили значно активізувалися. Водночас нарком освіти зауважував, що внаслідок матеріальної скрути, а згодом — голоду, що розпочався під час громадянської війни, процес розпорочення й декваліфікації освітян прискорився. Вони переходили на інші роботи, переважно у радянський апарат чи земельну сферу залучаючись до сільської праці; організували нелегальні платні школи, групи занять тощо; підробляли у сфері торгівлі, на підсобних роботах. Як наголошував Г. Гринько, Раднарком України заслухав спеціальну доповідь про стан профспілкової роботи працівників освіти й констатував похвалення їх соціальної активності. Було зауважено про потребу поліпшення матеріального становища освітян, розвитку господарської ініціативи їх профспілок, максимального посилення в них освітньо-політичної роботи. "На нас чекає, — зазначив Г. Гринько, — довга й важка боротьба за радянську школу та освіту, необхідно нагодувати й одягнути свою армію освітян, об'єднати та політично виховати її лави" [6].

І, зрозуміло, в умовах відновлення буржуазної ідеології, насамперед через упровадження нової економічної політики, більшовицький партійний апарат в Україні дедалі більше уваги приділяв ідейно-політичній роботі серед інтелігенції, особливо — наймасовішого її загону — учительства. Зокрема, 31 травня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши питання "Про політроботу серед сільських учителів", постановило, що "для посилення об'єднання політроботи серед сільських учителів, при ЦК організувати трійку

із представників Всеробосу в Україні, завідувача сільською роботою в ЦК і представника Головополітосвіти. Аналогічні комісії утворити при губкомах" [9].

Уряд видав кілька важливих документів із зазначеного питання, зокрема й циркулярний лист ЦК КП(б)У всім губкомам республіки, оприлюднений 15 вересня 1921 р. [4]. У зверненні наголошувалося, що формування Союзу робітників освіти, розпочате в 1919 р., проходило у вкрай важких умовах. Це пояснювалося, з одного боку, переважно інтелігентським складом і розпороченістю його соціальних груп, а з іншої — причинами загального характеру, позаяк громадянська війна не давала змоги приділити цій проблемі достатньо уваги й сил. Як зазначалося в документах, негативне значення мало недооцінювання членами партії, незначна частина яких входила до об'єднання, роботи з ним, а отже все відбувалося самопливом. Сукупність обставин, що утруднювали розвиток профспілок, довершувала скрутне матеріальне становище інтелігенції. В Україні до зазначених чинників додавався й національний. Влада пов'язувала з ним антирадянський рух, активізований значною частиною старої інтелігенції, котрий розцінювала як бандитизм, що широко розгорнувся в республіці та був спрямований проти чинного режиму. "Не підготовлені до вірного розуміння історичного сенсу і соціального значення подій, які відбувалися на той час, — наголошувалося в листі ЦК КП(б)У, — робітники освіти, які соціально не були зацікавлені в оновленні капіталістичного ладу і лише по настрою свого розуму і культурним навичкам, пов'язаними з ним, опинилися у руслі контрреволюційної ідеології та петлюрівщини і ставали ворогами радянської влади" [4]. Водночас зазначалося, що начебто подібні настрої вже поринули в минуле.

**Висновки.** Отже, на початку 20-х рр. ХХ ст. партійно-радянський більшовицький режим, що остаточно окупував Україну, робив усе можливе, щоб залучити на свій бік стару інтелігенцію, без якої не міг оновити зруйноване господарство, а тим більше побудувати нову економіку та культуру, що відповідали б догматам марксистської ортодоксальної ідеології. На той час не могло бути й мови про "перевиховання" на цій основі старої інтелігенції. Щоправда, радянському режиму вдалося заохотити її до співпраці, однак до виняткових заслуг нового уряду віднести цей факт складно, адже в буремні роки Української революції 1917—1921 рр. інтелігенція, через різні причини, змушена була контактувати з будь-якою владою.

У налагодженні конструктивних зв'язків між старою інтелігенцією й новою владою та робітничими масами Української республіки важливу роль відіграли професійні спілки.

#### Список використаних літератури та джерел

1. *Инженерный работник*. — 1925. — № 1. — С. 21—25.
2. *Инженерный работник*. — 1925. — № 2. — С. 41.
3. *Инженерный работник*. — 1925. — № 2. — С. 44.
4. *Коммунист*. — 1921. — 15 сентября. — № 206. — С. 1.

5. *Коммунист.* — 1921. — 23 октября. — № 237. — С 3.
6. *Коммунист.* — 1921. — 3 ноября. — № 247. — С. 2.
7. ХДОА (Харківський державний обласний архів). Ф. Р-1012. Оп. 1. Од. зб. 365. Арк. 135, 143, 144, 149.
8. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 2595. Оп. 1. Од. зб. 4005. Арк. 8.
9. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Од. зб. 11. Арк. 25.
10. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 2. Оп. 1. Од. зб. 911. Арк. 4, 7, 19, 20-зв., 30.
11. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 2-зв.
12. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 3.
13. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 2-зв., 3-зв.
14. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 4.
15. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 3-зв.
16. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 3, 4-зв.
17. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1871. Арк. 5.
18. ЦДАГО України. Ф. 2. Оп. 1. Од. зб. 909. Арк. 47-зв.
19. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1531. Арк. 52-зв.
20. ЦДАГО України. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1102. Арк. 15.
21. ЦДАГО України. Ф. 2595. Оп. 1. Од. зб. 4005. Арк. 8.
22. Шейко В. М. Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917—1921 років : монографія / В. М. Шейко. — Харків : ХДАК, 2020. — 474 с.

Vasyl Sheyko

### *The intelligentsia and the authorities of Ukraine in the first half 20s of the twentieth century*

*The aim of this paper is to analyze the processes of evolution of the views of the old intelligentsia concerning the authorities and the working-class and peasants in the early 20s of the 20<sup>th</sup> century. Special attention is paid to the role of professional unions in establishing business cooperation of the various groups of the old intelligentsia with the Soviet officials of the Bolshevik regime in Ukraine.*

**Relevance.** *The article analyzes the little-investigated processes of transformation of the worldview attitudes of the old intelligentsia of Ukraine regarding the Soviet regime and its economic and cultural policy, its attitude to the old intelligentsia. The author studies the various aspects of professional unions' activities in establishing business cooperation of the old intelligentsia with the Bolsheviks authorities in Ukraine.*

**Problem statement.** *Currently Ukraine appropriately marks the 100<sup>th</sup> anniversary of the events of the Ukrainian Revolution of 1917—1921. That is why the study of diversification of the views of the old intelligentsia regarding the Soviet regime in Ukraine in the early 1920s continues to be relevant. The Bolshevik regime in Ukraine was fated to win over the old intelligentsia. The further fate of this regime depended on this.*

**The research methodology.** *In this study the author uses culturological principles and methods, which make it possible to examine the complicated issues of the relationships between the authorities and the old intelligentsia in Ukraine in the early 1920s. The author also examines the role of the professional unions of the intelligentsia in establishing business relations with the Soviet and Bolshevik Party authorities that occupied Ukraine at that time.*

**Results.** *Drawing on principally archival records and printed publications of that time the author identifies relevant to this day issues of the interrelations of the old intelligentsia and the Bolshevik regime in Ukraine, which did their best to earn the sympathy of the majority of the old intelligentsia, because this regime could not exist without the old intelligentsia. The Soviet authorities were able to upgrade the economy and create new culture only in cooperation with the old intelligentsia.*

**Novelty.** *Using the culturological methodology the author analyses the complicated processes of diversification of the views of the old intelligentsia in the course of unwanted establishment of business relations with the Soviet regime in Ukraine. The paper also describes the role of the professional unions of the intelligentsia in this process.*

**The practical significance.** *The results of this study can be used for further research of the issues mentioned above as well as in the process of studying other aspects of theory and history and of Ukrainian culture. They also can be used in the educational process while studying the courses of history of national culture.*

**Keywords:** *Ukrainian culture; the old intelligentsia; evolution of views of the Ukrainian intelligentsia; professional unions of the intelligentsia*

#### References

1. *Inzhenernyj rabotnik.* (1925), 1, pp. 21—25.
2. *Inzhenernyj rabotnik.* (1925), 2, p. 41.
3. *Inzhenernyj rabotnik.* (1925), 2, p. 44.
4. *Kommunist.* (1921), 15 sentyabrya, 206, p. 1.
5. *Kommunist.* (1921), 23 oktyabrya, 237, p. 3.
6. *Kommunist* (1921), 3 noyabrya, 247, p. 2.
7. ХДОА (Harkivskij derzhavnij oblasnij arhiv). F. R-1012. Op. 1. Od. zb. 365. Ark. 135, 143, 144, 149.
8. CDAVO Ukrayini (Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi ta upravlinnya Ukrayini). F. 2595. Op. 1. Od. zb. 4005. Ark. 8.
9. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 2. Od. zb. 11. Ark. 25.

10. CDAGO *Ukrayini (Centralnij derzhavnij arhiv gromadskih ob'yednan Ukrayini)*. F. 2. Op. 1. Od. zb. 911. Ark. 4, 7, 19, 20-zv., 30.
11. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 2-zv.
12. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 3.
13. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 2-zv., 3-zv.
14. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 4.
15. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 3-zv.
16. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 3, 4-zv.
17. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1871. Ark. 5.
18. *CDAGO Ukrayini*. F. 2. Op. 1. Od. Zb. 909. Ark. 47-zv.
19. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1531. Ark. 52-zv.
20. *CDAGO Ukrayini*. F. 3. Op. 1. Od. Zb. 1102. Ark. 15.
21. *CDAGO Ukrayini*. F. 2595. Op. 1. Od. Zb. 4005. Ark. 8.
22. Shejko V. M. (2020). *Inteligenciya i vlada v chasi Ukrayinskoji revolyuciji 1917—1921 rokiv*. Harkiv: HDAK.

Надійшла до редакції 13 травня 2020 року



## З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 025.17:[002.1:398.8]"1919/1921"

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).22-30

Альона Хайло,

науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії

Книжкової палати України,

e-mail: biblio@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1216-7399>

### Видання пісенного фольклору 1919—1921 років у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект

У статті досліджено видання пісенного фольклору 1919—1921 рр., котрі зберігаються у спецфонді Книжкової палати України — не відокремленої частини фонду Державного архіву друку 1917—1976 рр., що містить літературу, заборонену органами цензури (загальна кількість видань спецфонду — 17 236). Проаналізовано як окремі збірники, цілком присвячені виданню творів фольклору, так і публікації народних пісень, що увійшли до поетичних збірок із художніми авторськими текстами. Крім того, враховуючи особливості досліджуваного періоду, в розвідці також розглянуто пісенники, тексти яких можна назвати "фейклом", або, інакше кажучи, псевдофольклором.

Для дослідження відібрано 17 видань пісенних текстів 1919—1921 рр., серед яких лише 3 назви присвячено традиційному українському фольклорові: "Десять українських народних пісень: з супроводом фортеп'яну" (1921), аранжовані Ф. Блуменфельдом; збірка "Українські народні пісні (а capella): на мішаний хор" (вип. 4, 1920), складена й аранжована П. Бойченком, та "Шкільна збірка українських народних пісень для початкових шкіл" (1919), упорядкована С. Дремцовим. Решта 14 примірників — збірки революційних і робітничих пісень: 3 видання "Боевых песен коммунистов" (усі 1919); "Песни борьбы до конца" (1919); "Робітничі визвольні пісні" (1919); "Песни Революции" (1919); "Боевые песни революции" (імовірно, 1919); "Боевые пѣсни коммунистов" (імовірно, 1919); "Сборник революционных песен" (1920); "Революційні пісні" (1921, 2-ге видання); "Під червоним прапором: робітничі революційні пісні" (1920).

Дослідивши частину спецфонду Книжкової палати України, котру складають зразки пісенного фольклору, можна зробити висновок, що в період 1919—1921 рр. відчутно скоротилася кількість видань традиційного українського пісенного фольклору, тоді як обсяги пропагандистської та ідеологічної більшовицької літератури, навпаки, стрімко зростали.

**Ключові слова:** пісенний фольклор; спецфонд Державного архіву друку; пісенники; фейклом; народнопісенні тексти

**Об'єкт дослідження:** спецфонд Книжкової палати України.

**Предмет дослідження:** видання пісенних фольклорних текстів 1919—1921 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України.

**Постановка проблеми:** дослідження частини спецфонду Книжкової палати України, котру складають видання пісенного фольклору. Крім статистичного аналізу (кількість видань загалом, за місцем видання, видавництвом, тематикою, призначенням), здійснити книгознавчий огляд наявних у фонді збірок зазначеної тематики.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Видання пісенного фольклору 1919—1921 рр., що збері-

гаються у спецфонді Книжкової палати України, сьогодні є недослідженими, проте можемо говорити про праці й розвідки, повністю або частково присвячені історії видавничої справи та книговидання України, зокрема й виданням 1919—1921 рр.

Я. Ісаєвич у монографії "Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми" (2002) [15] вивчає історію книговидання в Україні, починаючи від рукописних книг та стародруків і закінчуючи сучасними виданнями. М. Тимошик також зосереджує увагу на історії та розвитку видавничої справи, проте не лише в Україні, а й у світі. У праці "Історія видавничої справи" (2003) [32] учений присвятив кілька окремих розділів періоду, що охоплює роки, окреслені у



пропонованій розвідці: "Видавнича справа періоду радянської влади (1919—1990): організаційний аспект" та "Видавнича справа періоду радянської влади (1919—1990): ідеологічний та творчий аспекти". У першому розділі всебічно висвітлено стан і ситуацію, в якій опинилося друкарство після захоплення влади більшовиками: закриття видавництва та експропріація друкарського обладнання, ревізія й знищення українських книг; створення законодавчої бази та державних органів для управління видавничою справою; розвиток видавничої мережі. У другому розділі розглянуто явища цензури та ідеологічного контролю над видавничою справою; особливості редакторської діяльності, радянську школу редагування та втручання органів влади в редакторський процес; русифікацію видавничої справи.

О. Васківська в дисертації "Книговидавнича справа в Україні 1917—1920 рр." [3] досліджує специфіку розвитку книговидання в роки визвольних змагань, урахуваючи видавничу діяльність і політику щодо неї урядів УНР та УСРР. Учена обирає регіональний підхід і розглядає стан та розвиток видавничої справи у різних губерніях України: Київській, Харківській, Херсонській, Катеринославській, Полтавській, Подільській, Чернігівській, Волинській і Таврійській. Така методика дала змогу ґрунтовно дослідити діяльність окремих осередків книговидання та виявити загальні закономірності динаміки розвитку книжкової справи в Україні й специфічні риси, властиві конкретній місцевості. О. Васківська також здійснює статистичні дослідження та аналізує кількісні показники друку книжкових видань.

На сторінках журналу "Вісник Книжкової палати" розвиток видавничої та бібліографічної справи в Україні зазначеного періоду досліджували М. Сенченко [26; 27], О. Федотова [34—38], Л. Дояр [8—10], О. Устіннікова [33], Є. Сипко [29; 30].

Спектр розвідок пісенного фольклору, як у минулому столітті, так і нині, доволі широкий — від ґрунтовних монографій до великого кола статей, присвячених висвітленню особливостей певного пісенного жанру. Враховуючи цей чинник, а також з огляду на тему статті, згадаємо імена науковців, праці яких порушують проблеми, що стосуються або пісенного фольклору загалом, або низки його жанрів.

А. Іваницький вивчає історію та теорію музичного фольклору, джерела його виникнення, систему жанрів та їх розвиток, поетику народних текстів [13]; висвітлює такі питання етномузикології, як стан та функціонування народної музики в сучасному світі, лад і ритм, багатоголосся; розробляє методологічні засади фольклористики, зокрема методики збирання та розшифрування народних пісенних текстів [12; 14].

Л. Копаниця з'ясовує питання жанрології фольклорних творів, генези й еволюції усної народної лірики, а також принципи аналізу пісенних текстів [20]. Учена розглядає особливості створення пісенної моделі світу, топоси та формули поетичного канону. Крім генези жанрів, Л. Копаниця аналізує генетичні витоки фольклорної поетики та універсальну мову символів у народній пісні [19; 21].

С. Грица проводить етномузикологічні дослідження, крім того, її праці також присвячено українській фольклористиці кінця XIX — початку XX століття, зокрема тогочасними дослідженнями музичного фольклору [5; 6].

Паралельно з традиційними фольклорними творами науковці вивчають і нові, так звані міський фольклор, або постфольклор, — створені в містах тексти, котрі не можна віднести до традиційних, давніших. До таких зразків належать, зокрема, революційні пісні початку XX ст. Так, у статті "Постфольклор на пострадянському просторі" О. Чебанюк досліджує і сучасні твори, і зразки початку минулого століття, порушуючи питання про те, чи можна їх взагалі відносити до фольклору [40].

Віднайти розвідки, присвячені вивченню фольклорних пісенних текстів, можна й серед музикознавчих праць. У монографії О. Сердюка, О. Уманець і Т. Слюсаренко "Українська музична культура: від джерел до сьогодення" простежено розвиток музичного мистецтва України від давніх часів і до сучасності. Автори досліджують також і музичний фольклор, пісенні його жанри. Зокрема, п'ятий розділ "Музичний фольклор і революційна пісня кін. XIX — поч. XX ст." присвячено традиційній соціально-побутовій ліриці, вивченню розвитку й трансформації пісенних жанрів, а також створенню нових, що були поширені в містах чи з'являлися у відповідь на зміни в суспільстві та житті людей (переселення в міста, нові форми ведення господарства, індустріалізація, еміграція) [28]. Автори монографії досліджують такі фольклорні жанри, як робітничі, солдатські та емігрантські пісні, фольклорні пісні літературного походження, романси, а також революційні пісні (у праці розглянуто текстовий, музичний і виконавчий аспекти зазначених жанрів).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У спецфонді Книжкової палати для дослідження відібрано 17 видань пісенних текстів 1919—1921 рр. Проте, на відміну від творів пісенного фольклору, проаналізованих у попередній статті, присвяченій виданням 1917—1918 рр., серед зазначених 17 книг лише невелику частку — всього 3 назви — присвячено традиційному українському фольклорові: "Десять українських народних пісень: з супроводом фортеп'яну" (1921), аранжовані Ф. Блумендфельдом; збірка "Українські народні пісні (а capella): на мішаний хор" (вип. 4, 1920), укладена й аранжована П. Бойченком, та "Шкільна збірка українських народних пісень для початкових шкіл" (1919), упорядкована С. Дремцовим. Решта 14 примірників — збірки революційних і робітничих пісень: 3 видання "Боевых песен коммунистов" (усі 1919); "Песни борьбы до конца" (1919); "Робітничі визвольні пісні" (1919); "Песни Революции" (1919); "Боевые песни революции" (імовірно, 1919); "Боевые пѣсни коммунистов" (імовірно, 1919); "Сборник революционных песен" (1920); "Революційні пісні" (1921, 2-ге видання); "Під червоним прапором: робітничі революційні пісні" (1920). Усі видання надруковано без зазначення імен упорядників чи укладачів, і лише два містять такі відомості: "Революційні

пісні" (1920) — тексти зібрав Ів. Ливень (справжнє ім'я І. Клочко), та "Червона сурма" (1921) — зібрав І. Ткачук. Звичайно, з багатьох причин постає запитання, чи можна вважати ці пісенні тексти фольклором? Відповісти на нього спробуємо згодом, а спочатку розглянемо традиційні народнопісенні твори.

Збірка "Десять українських народних пісень: з супроводом фортеп'яну" [1] вийшла друком 1921 р. у Всеукраїнському державному видавництві, що було засновано 1919 р. у Києві при ВУЦВК як Всеукраїнське видавництво (Всевидав), а від січня 1920 р. діяло вже як Всеукраїнавидав [2]. Тексти пісень збірки аранжував Ф. Блуменфельд (або Ф. Блюменфельд) (1863—1931) — піаніст, диригент, композитор і педагог. Він народився в Єлисаветграді, юнацтво та молоді роки провів у Санкт-Петербурзі (де познайомився з П. Чайковським, С. Рахманіновим, М. Римським-Корсаковим та іншими відомими представниками музичного мистецтва) [42, с. 219]. До Києва Ф. Блуменфельд приїхав 1918 р. (до того відвідував місто проїздом), де розгорнув діяльність у сфері творчості, виконавства, педагогіки, до яких також додалась адміністративна робота, адже композитор посів місце директора Вищого музично-драматичного інституту імені М. Лисенка, заснованого того самого року. Завідувач педагогічної секції відділу мистецтв, професор Київської консерваторії М. Домбровський у доповідній записці, обґрунтовуючи відкриття в місті другого музичного закладу вищої освіти (згаданого Інституту), зауважував: "Крім загальномузичних і педагогічних цілей стоїть завдання вивчення української народної пісні, української народної музики" [там само]. У відповідь на цей заклик Ф. Блуменфельд уклав збірку пісень "Десять українських народних пісень: з супроводом фортеп'яну".

До видання увійшли 10 різножанрових народнопісенних текстів, серед яких веснянки, жнивварські, весільні та купальські пісні, зокрема: "А в нашій перепілоньки...", "Десять тут була подольночка...", "Ой літає соколонько по полю...", "Ой наш господар виноград...", "Хміль лугами, хміль лугами...", "Не стій, вербо, над водою рано, рано!...", "Ой на морі та на камені...", "Ой тихо, тихо Дунай водойку несе...", "Вже Петрівочка минається...", "Перейди, місяцю, перейди, місяцю...". На початку збірки є ремарка: "Увага. Всі пісні взято з видання: "Народні мелодії" — з голосу Лесі Українки — записав і упорядив К. Квітка. К. 1917 р." [1, с. 3], хоча на титульному аркуші та обкладинці Ф. Блуменфельд зазначений як автор. Музичний супровід до текстів збірки характеризується як фактурно необтяжений; в окремих номерах мелодія та акомпанемент утворюють поліфонічні мініатюри [43, с. 219]. Ці пісні увійшли в широкий музичний обіг, а згодом їх частково було включено до "Педагогічної збірки п'ес-пісень для фортепіано. Вип. 1, 2, зложених Мар'яною Лисенко" [там само].

Друге видання, що репрезентувало традиційні пісні, — "Шкільна збірка українських народних пісень для початкових шкіл", упорядкована композитором, педагогом та фольклористом С. Дрімцовим (у виданні —

С. Дремцов). Збірка побачила світ 1919 р. у видавництві "Союз" Харківського кредитового союзу кооперативів у серії "Шкільна й позашкільна бібліотека", що виходила під редакцією педагога Д. Панадіаді та мовознавця О. Синявського. Щодо видавництва інформацію віднайти не вдалося, як і досліджень діяльності Д. Панадіаді, хоча відомо, що він обіймав посаду директора Харківської кооперативної школи, заснованої 1917 р., тобто був пов'язаний із харківським кооперативним рухом, як і видавництво [31, с. 38]. Чимало мовознавчих статей присвячено О. Синявському, проте розшукати розвідку, що досліджувала б співпрацю вченого з Д. Панадіаді, також не вдалося. Єдина згадка про серію "Шкільна й позашкільна бібліотека", на яку пощастило натрапити, міститься в енциклопедичній статті про кооперативну видавничу спілку "Книгоспілка". У переліку видавничих секцій є відомості про шкільну й позашкільну секцію, що її очолювали Д. Панадіаді та О. Синявський [22].

Творча та педагогічна діяльність С. Дрімцова була тісно пов'язана з фольклором, зокрема його перу належить низка музично-педагогічних праць і музикознавчих досліджень, присвячених народній творчості [4]. Наприклад, у доробку композитора знаходимо такі етномузикознавчі розвідки, як "О музыке народной", "Елементи народної музики в музиці М. Лисенка", "О художественном образе в музыке". С. Дрімцов також проводив збиральницьку діяльність, а записані тексти впорядковував та опрацьовував, зокрема 1909 р. видав збірку "Думи і пісні кобзаря Ів. Кучугури-Кучеренка. Запис і художня обробка супроводу із історичними поясненнями і портретом Ів. Кучеренка".

На думку С. Дрімцова, надзвичайно важливим було практичне використання народних пісенних текстів у музичному вихованні дітей. Такий висновок уможливило його передмова до видання "Шкільна збірка українських народних пісень для початкових шкіл". Автор окреслює його мету, характеризує використаний фольклорний матеріал, зауважує про інші народнопісенні збірки, що слугували джерелом для книги. Зокрема, С. Дрімцов звертався до творчого доробку М. Лисенка, Л. Косач, К. Стеценка, О. Кошиця, Ф. Колесси, а частину текстів зібрав та опрацював власноруч [11]. Усього збірка містить 43 пісенних тексти, розподілених відповідно до зростання складності музичного та вокального виконання.

Остання збірка з традиційними фольклорними творами — "Українські народні пісні (а capella): на мішаний хор", котру склав та аранжував диригент і композитор П. Бойченко. Видання вийшло друком 1920 р., зазначено, що це 4-й випуск, однак інформацію щодо інших номерів віднайти не вдалося, власне, і розвідок, присвячених П. Бойченку. Ім'я диригента здебільшого трапляється в дослідженнях життя та діяльності відомої української театральної акторки й співачки О. Петрусевич. П. Бойченко був її вчителем і чоловіком, хоча їх подружнє життя не склалося (жінка грала на сцені у парі з П. Саксаганським, який високо цинив її співочий талант й запросив навчатися до Київської консерваторії, але П. Бойченко не від-

пустив. Крім того, він був старшим на 20 років, "любив повчати, покрикувати, принижувати дружину, яка все терпіла; з часом почав розпускати руки", відтак О. Петрусенко його полишила) [41]. Видано збірничок Мистецьким товариством ім. М. Старицького в Херсоні. Віднайдено лише згадки про це об'єднання, з яких дізнаємося, що діяло воно в "революційні роки", 1921 р. випустило окремою книгою драму "Безталанна" І. Карпенка-Карого, а 1922 р. — його комедію "Суєта" [16; 23]. Складається збірка з п'яти жартівливих народних пісень: "Хата моя рубленая", "Кулик чайку любив", "Ой посіяв мужик...", "Чумарочка рябесенька", "Пісня про Купер'яна".

Перейдемо до огляду видань, що містять так звані революційні пісні. Отже, чи можна вважати пісенні тексти, вміщені в цих збірках, фольклором, адже, по-перше, відомі імена авторів та перекладачів окремих творів, а, по-друге, коли чуємо слово "фольклор", насамперед на думку спадають його класичні, традиційні зразки? Утім, таке сприйняття хибне, адже фольклор — це явище, котре міцно пов'язано з життям народу, власне, віддзеркалює його та створюється "за потреби". Фольклор не "застиг" у часі, а розвивався разом із людством, тому в різні періоди виникали нові жанри й форми, тоді як давні тексти виходили з ужитку. Наприкінці XIX — на початку XX ст. побут і життя народу, а також політичне та соціальне середовище зазнавали стрімких змін, що, безумовно, знаходило відгук в авторській та фольклорній творчості, позаяк вона охоплює не лише тексти, глибоко вкорінені в багатовікову звичаєвість, а є реакцією творців на сучасність. Наприклад, у той період побутували такі пісенні жанри, як романси, емігрантські, заробітчанські, робітничі пісні (зі свого боку, поділялися на піджанри: шахтарські, цукроварські тощо), а також пісні літературного походження [28; 39]. Звичайно, авторські тексти входили до народного репертуару й раніше, але впродовж досліджуваного хронологічного проміжку це відбувалося особливо активно: "Як характерне явище цієї епохи слід розглядати влиття в загальний потік народнопісенної творчості зразків індивідуального походження, нерідко з мотивами *соціального протесту, революційної пропаганди*" [29].

Варто зазначити, що пісенні тексти цих збірок активно поширювали більшовицька преса й видавництва. У вжиток також увійшло поняття "радянський фольклор", що в словнику-довіднику з фольклористики визначено як офіційно нав'язане ідеологічними радянськими чинниками за аналогією до терміна "радянська література" [17]. Саме так називали народну, а насправді — псевдонародну творчість, що "оспівувала "щасливе" й "вільне" життя під зорею "радянської влади", патріотичні почуття громадян "соціалістичної вітчизни", возвеличувалися Комуністична партія, її ідеали і вожді" [там само]. Більшість текстів цього "фольклору" — штучно створені й стилізовані під народну творчість утворення, що всіляко (морально та матеріально) підтримували більшовицький режим, водночас забороняючи й переслідуючи справжню

народну словесність (пісні, частівки, оповідання, прислів'я, приказки, анекдоти тощо), котра підпільно творилася й поширювалася в суспільстві та зазвичай була опозиційною до насильно впроваджуваного ладу. Поняття "радянський фольклор" побутувало у 30-х рр. XX ст., проте такі тексти фіксуємо значно раніше, на початку 20-х рр. XX ст. (можливо, лише з тією відмінністю, що їх не стилізували чи менше стилізували під справжні народні пісні) [там само]. Так, у більшовицькій пресі, зокрема в газетах "Искра", "Звезда", "Правда", де друкували повідомлення про революційні виступи, політичні демонстрації, заклики до боротьби з царатом, надавали великого пропагандистського значення революційній пісні. Часописи містили тексти робітничого та "революційного" фольклору, спостереження щодо його ролі в революційному русі, а також пропозиції збирати й видавати революційні пісні [18].

Тож чи можемо віднести тексти цих збірок до фольклорних? З одного боку, фольклор створюється народом, а не нав'язується йому ззовні, з іншого — фольклором можуть стати твори, котрі люди переймають з авторської культури та активно відтворюють і поширюють, через що з'являються варіанти одного й того самого тексту (їх ступінь відмінності може різнитися). Частина творів із наведених збірок — авторські (здебільшого без зазначення імен автора чи перекладача), частина не має автора, проте чи справді текст створено народом, а не на замовлення, наразі точно сказати неможливо. Як, власне, й відповісти на запитання, чи всі ці пісні знали й активно виконували люди (у мемуарах, спогадах та окремих історичних книгах можна знайти згадки про їх виконання, але наскільки правдива ця інформація, перевірити неможливо). Щодо варіативності, справді, тексти одних і тих самих пісень у різних збірках певним чином відрізняються, проте цьому може бути кілька пояснень: або упорядники знали їх самі, тобто в їхньому середовищі побутували різні варіанти, або йдеться про друкарські неточності й помилки, або таким був початковий задум, що мало ймовірно. Отже, надати точну відповідь на запитання, чи можна зараховувати ці твори до фольклору, важко. Звісно, більше схиляємося до думки про штучність текстів, котру поділяють і сучасні фольклористи. Утім, якщо навіть і так, авторка не могла оминати видання цих пісень у пропонуваній розвідці, адже в нинішній фольклористиці досліджується також і "фейклор" та "фольксінес", або, простіше, псевдофольклор, — штучно створені чи сфабриковані тексти, що наслідують народну творчість чи стилізовані під неї (коли йдеться про певний ідеологічний складник, говоримо саме про фольксінес) [24]. Отже, перейдемо до розгляду таких видань.

Пісенні тексти в усіх збірках повторюються. Книги складаються як із текстів, у яких зазначено ім'я автора чи перекладача, так і з тих, що не мають цих відомостей. Поміж них трапляються авторські твори (народні пісні літературного походження) й тексти без авторства взагалі, тобто цілком народні. Через такі

повторення окремо розглядати зміст кожної збірки недоцільно, тому аналізуватимемо тексти всіх видань загалом (опустивши твори, в яких зазначено ім'я автора, та ті, що не увійшли до народного репертуару, адже зосередимося саме на фольклорі). Щодо опису, тобто видавництва, місця й року випуску, укладачів тощо, розглядатимемо кожну збірку окремо.

Три видання "Боевых песен коммунистов" надруковано 1919 р. Дві з цих збірок випустило у Харкові Українське центральне агентство з постачання та розповсюдження друку. Вказівки на друге видання немає, але книги відрізняються за кількістю сторінок (16 і 19 відповідно) та наявністю додаткових текстів у більшій збірці. Особливістю третього видання під такою назвою є не лише кількість сторінок (15), а й відсутність вказівки на місце друку та видавництво — політичний відділ Революційної військової ради Південного фронту.

Схожа із зазначеними виданнями збірка "Боевые пѣсни коммунистов", надрукована видавничою колегією при Подільському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Місце та рік видання не зазначено, пісенник зареєстровано у Книжковій палаті України 1919 р., проте, зважаючи на правопис, його могли надрукувати й раніше. В надзаголовках на обкладинці перших двох та останнього видання вміщено відомості: Українська Соціалістична Радянська Республіка (російською), у третього видання — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (також російською). Імен укладачів чи упорядників у жодній із книг не наведено.

Якщо розглядати видавництва, то найбільше відомостей віднайдено про Українське центральне агентство з постачання та розповсюдження творів друку (Укрцентраг), адже це окрема структура, створена суто для видавничої діяльності. Інші дві організації — це видавничий відділ і колегія при військовій та адміністративній установах, тому автори досліджень, присвячених їхній діяльності, зосереджують увагу на інших аспектах, оминаючи видавничий або лише побіжно згадують про нього, а отже віднайти докладну інформацію не вдалося.

Першочергово, 12 грудня 1918 р., "з метою правильного направлення газетної інформації і вчасного повідомлення про становище справ на Україні, в Радянській Росії та на Заході" при Тимчасовому робітничо-селянському уряді України було створено Бюро преси [25]. За тиждень після захоплення Харкова Червоною армією, 10 січня 1919 р., організовано Харківське губернське агентство Центродруку, що опікувалося розповсюдженням видань із РСФРР, а також друком та розподілом комуністичних книг, брошур і листівок. При відділі освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України було утворено Центральне видавниче бюро, що з лютого 1919 р. контролювало та планувало видавництво різноманітних видань. А 13 січня 1919 р. згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України організовано Українське центральне агентство з по-

стачання та розповсюдження творів друку, котре функціонувало як державний орган "у справі розповсюдження та експедиції всіх видань, що виходять на Україні та в Російській СФРР" [там само]. Агентство мало забезпечувати літературою всі фронти, культурно-освітні та поштово-телеграфні установи, проте особливу увагу приділяло постачанню книг саме в армію та прифронтову смугу. Більшовики усвідомлювали, яку силу має друковане слово, тому ідеологічні та пропагандистські видання, зокрема й збірки революційних пісень, випускали доволі активно. В одному зі звернень до військових наголошувалося: "Книжки, брошури, звернення, листівки — ось наші снаряди, які вже нам здобували і здобудуть перемогу. Проти цих снарядів не могли встояти навіть такі дисципліновані армії, як чехословацька та німецька. Ці снаряди не вбивають, а навпаки, просвіщаючи голови наших братів-робітників і селян, трудового козацтва і всіх тих, хто має бути з нами, розвіють задушливий газ буржуазної брехні та обману" [там само]. І справді, 1919 р., тобто у розпал війни з більшовиками, подібних видань виходило найбільше.

Армія також була причетна до випуску кількох збірок: "Боевые песни революции", виданої, ймовірно, 1919 р. (рік надходження до Книжкової палати України, у виданні його не вказано) політично-просвітницьким відділом при Сумському повітовому військовому комісаріаті, та "Під червоним прапором: робітничі революційні пісні", надрукованої 1920 р. редакційно-видавничим відділом Політуправління київського окрвійськомата. Слід зауважити, що ця книга — одна з небагатьох, виданих українською мовою. Як і в попередніх виданнях, імен упорядників немає, а в надзаголовках на обкладинці двох збірок зазначено: Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка та Українська Соціалістична Радянська Республіка відповідно.

Перший випуск "Песен борьбы до конца" побачив світ 1919 р. у Києві у друкарні "Друкарь Пльський", про яку, на жаль, інформації бракує, як і про інші випуски видання. Збірку "Песни Революции" випущено 1919 р. у Харкові Видавничим бюро Народного комісаріату освіти, вона є однією з найбільших, адже містить 32 сторінки (проте переважна її частина — україноідеологізовані та малохудожні твори радянських поетів, чиї імена сьогодні майже не фігурують). Видавниче бюро також випускало велику кількість пропагандистської та ідеологічної літератури. Наприклад, лише за січень—березень 1919 р. його співробітники підготували та надрукували 50 (!) брошур. Особливу увагу Бюро приділяло випуску праць комуністичних ідеологів [там само]. "Сборник революционных песен" видано в Одесі 1920 р. губернським відділенням Всеукраїнидава, а 2-ге видання "Революционных песен" — 1921 р. безпосередньо Всеукраїнським державним видавництвом. Місце друку не вказано, але можна припустити, що збірка побачила світ у Києві, адже до серпня 1922 р. видавництво функціонувало саме там, а згодом — у Харкові [2]. Проте у фонді наявні книги Всеукраїнидаву, надруковані до

1922 р. у Харкові, а не в Києві, тому з впевненістю стверджувати про місце видання неможливо. Збірка вийшла українською мовою (зауважимо, що серед усіх розглянутих видань це лише друге українською).

Ще одна книга з такою самою назвою, "Революційні пісні" (також 2-ге видання), побачила світ 1920 р. Місце випуску не зазначено, що й не дивно, адже надрукував брошуру Інструкційно-агітаційний потяг ЦВК України ім. Леніна. Більшовики прагнули охопити пропагандою якнайширшу територію, проте повсюдно організувати видавництва на місцях, особливо у віддалених поселеннях, було надто обтяжливо (під час війни навіть не в усіх містах діяли видавничі осередки). Доправляти готову продукцію в найвіддаленіші куточки також було доволі складно й фінансово, й технічно, тому залізничею курсували агітаційні потяги з поліграфічним обладнанням, аби "потрібну" літературу можна було видавати на місці. Зазначений пісенник складається лише з восьми сторінок, імен укладачів та упорядників не зазначено.

Збірка "Робітничі визвольні пісні" цікава тим (окрім того, що надрукована українською), що її випустила Комуністична партія Східної Галичини та Буковини, тобто це єдине видання (серед більшовицьких пісень у фонді Книжкової палати України 1919—1921 рр.), до якого має стосунок не Східна, а Західна Україна (хоча книга побачила світ у Києві 1919 р.). У 20-х рр. XX ст. на західноукраїнських землях ширилися прорадянські настрої, чому, власне, сприяла діяльність Компартії Східної Галичини та Буковини, організованої в лютому 1919 р. Видання не містить імен упорядника чи укладача.

Збірка "Революційні пісні" вийшла друком 1920 р. у Харкові накладом Всеукраїнського державного видавництва. Упорядник пісенника — Ів. Ливень; у словнику псевдонімів і криптонімів О. Дея справжнє ім'я укладача зазначено як І. Ключко [7, с. 225], проте ані за псевдонімом, ані за справжнім ім'ям інформації про нього віднайти не вдалося. Ілюстрація обкладинки належить художнику Г. Бондаренку, відомостей про якого також бракує.

Останнє видання, на якому зосередимо увагу, — збірка "Червона сурма", надрукована 1921 р. у Катеринославі політичною управою 1-ї Кінної армії. Тексти зібрав І. Ткачук — радянський письменник; під псевдонімом Іван Чорнобиль редагував та писав у періодичних виданнях, зокрема газетах "Думка", "Советский путь", "Червона правда" (також видання політвідділу 1-ї Кінної армії), "Зірка", "Звезда" та інших [7, с. 393]. Досліджень щодо видавничої діяльності полуправи 1-ї Кінної, як і інших тогочасних військових організацій, не віднайдено, проте можемо припустити (враховуючи тематику збірки), що вона була пропагандистською.

В усіх зазначених збірках надруковано одні й ті самі твори. Насамперед кожне видання містить текст "Інтернаціоналу" Е. Потье в перекладах М. Вороного чи О. Олесея (українською) та А. Коца (російською). Проте імен авторів і перекладачів зазвичай не вказано. Крім того, якщо порівнювати тексти з тими, що

дійшли до наших днів, у збірках або переставлено куплети, або їх подано не всі, або змінено слова. Пояснити це важко, але на думку спадає припущення щодо варіантів фольклорного тексту (якщо видавці, наприклад, друкували текст, котрий чули у своєму оточенні чи пам'ятали самі).

У збірках також наявні тексти французької "Марсельези" та польської "Варшавянки" В. Свенціцького. Авторка віднайшла відомий нині переклад "Марсельези" О. Олесея та варіант перекладу невідомого автора. Тексти російською — пера П. Лаврова. Український переклад "Варшавянки" також належить О. Олесею, а російський — революційному діячеві Г. Кржижановському. Як і у випадку з "Інтернаціоналом", тексти певним чином видозмінювали від збірки до збірки.

Іншим популярним твором є пісня літературного походження, ім'я автора якої також не зазначено, — вірш О. Колесси "Шалійте, шалійте, скажені кати..." (текст містився у виданнях патріотичних пісень УНР, тут його також "запозичили"). У збірках російською мовою пісню надруковано під назвою "Беснуйтесь, тираны", ім'я перекладача не зазначено, однак відомо, що російською її перекладав Г. Кржижановський.

У збірках українською мовою також трапляється "Заповіт" Т. Шевченка без зазначення авторства та з відсутніми рядками (зокрема, вилучено рядки про Бога та молитву до нього, замінено окремі слова). Знаходимо в цих збірках також "редагований" вірш І. Франка "Не пора!..". Інші тексти пісень: "Ми робітники" (перероблена з української "Ми гайдамаки" та надрукована у збірках патріотичних пісень УНР), "Земля і воля" (російською та українською), "Сміло, товарищі, разом" (російською та українською), "Ви жертвою в бою" (текст надруковано у збірках пісень УНР, але його можна знайти і в цих виданнях у трохи зміненому варіанті), "Туман ярмом" (чітко бачимо перероблений текст і штучну стилізацію під традиційну народну пісенність). В окремих збірках також трапляються пісні під назвою "Інтернаціонал" або "Марсельеза", текст яких цілкомовно відрізняється від оригіналів (тобто це саме інші твори, а не зазначені в назві). Автентичних текстів, що наявні лише в одному виданні й відсутні в інших, дуже мало. Зокрема, у збірці "Червона сурма" є пісні "Бідак і багач" (перероблена народна пісня "Ой наступила та чорна хмара"), "Сповнилась міра (боєвий гімн Червоних стрільців)", "Червона Січ" (насправді вірш І. Франка, текст якого перейняли зі змінами Січові Стрільці). Цікаво, що збірки українською мовою, за нашими спостереженнями, містять більше творів, тоді як російською повторюються з книги в книгу з певними змінами. Окрім цього, можемо зробити висновок, що частину пісень більшовицькі видання "запозичили" з українських патріотичних збірок, тобто у ворогів, адаптуючи їх під нову ідеологію, аби повернути на свій бік якнайбільше симпатиків.

**Висновки.** Дослідивши частину спецфонду Книжкової палати України, котру складають зразки пісенного фольклору, підсумуємо: у період 1919—1921 рр. відчутно скоротилася кількість видань

традиційного українського пісенного фольклору, тоді як обсяги пропагандистської та ідеологічної комуністичної літератури, навпаки, стрімко зростали. Пояснити це легко: у той період Червона армія захоплювала дедалі більше територій України, відбувалася її радянська ("під" пропагандистських книжок припадає саме на 1919 р.). До випуску таких видань активно долучалась армія, на території нашої країни формувалися та розвивалися більшовицькі видавничі осередки, що поступово захоплювали

книгодрукування. Співвідношення книг українською та російською мовою нерівноцінне, переважають останні. Якщо в період УНР видавці мали на меті розвивати українську культуру та літературу, пробудити у громадянах дух патріотизму та допомогти їм самоідентифікуватися як незалежному етносу (хоча певні видавці керувалися й іншими мотивами), то в досліджений період вектор змінився на протилежний, і комуністична пропаганда розпочала активний рух.

#### Список використаної літератури

1. *Блумендфельд Ф.* Десять українських народних пісень: з супроводом фортеп'яну / [аранж.] Фелікс Блумендфельд. — Київ : Всеукр. держ. вид-во, 1921. — 16 с. : нот. іл.
2. *Бондарчук П. М.* Державне видавництво України / П. М. Бондарчук // *Енциклопедія історії України* : Т. 2 : Г-Д / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — Київ : Наукова думка, 2004. — 688 с. : іл. — Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Derzh\\_yudav\\_vo\\_Ukrainy](http://www.history.org.ua/?termin=Derzh_yudav_vo_Ukrainy). — Назва з екрана.
3. *Васьківська О.* Книговидавнича справа в Україні 1917—1920 рр. : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Васьківська Ольга Леонідівна. — Київ. — 2019. — 231 с.
4. *Гедзь О. П.* Творчість Сергія Дрімцова в архівних документах / О. П. Гедзь // *Мистецтвознавчі записки*. — 2017. — Вип. 31. — С. 152—159. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mz\\_2017\\_31\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mz_2017_31_18). — Назва з екрана.
5. *Грица С. Й.* Трансмісія фольклорної традиції: етномузикологічні розвідки / С. Й. Грица. — Київ—Тернопіль : Астон, 2002. — 236 с.
6. *Грица С.* Українська фольклористика XIX — початку XX століття і музичний фольклор. Нарис / С. Грица. — Київ—Тернопіль : Астон, 2007. — 152 с.
7. *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI—XX ст.) / О. І. Дей. — Київ : Наук. думка, 1969. — 559 с.
8. *Дояр Л.* Маловідомий історико-український компонент спецфонду Книжкової палати України (1918—1919 рр.) / Лариса Дояр // *Вісник Книжкової палати*. — 2018. — № 8. — С. 39—43.
9. *Дояр Л.* Перші надходження Книжкової палати України (книгодруки 1917 р.) / Лариса Дояр // *Вісник Книжкової палати*. — 2018. — № 12. — С. 6—9.
10. *Дояр Л.* Спецфонд Книжкової палати України (1917—1921 рр.): заборонені книгодруки з історичної галузі / Лариса Дояр // *Вісник Книжкової палати*. — 2018. — № 7. — С. 49—52.
11. *Дремцов С. П.* Шкільна збірка українських народних пісень для початкових шкіл / С. П. Дремцов [тобто С. П. Дрімцов]. — Харків : Союз, 1919. — 26, [2] с. : іл., нот. іл. — (Шкільна й позашкільна бібліотека / під ред. Д. Г. Панадіади та О. Н. Синявського).
12. *Іваницький А.* Українська музична фольклористика / А. Іваницький. — Київ : Заповіт, 1997. — 392 с.
13. *Іваницький А.* Українська народна творчість / А. Іваницький. — Київ, 1990. — С. 83.
14. *Іваницький А.* Український музичний фольклор / А. Іваницький. — 3-е вид. допрацьоване. — Вінниця : Нова книга, 2004. — 320 с.
15. *Ісасвич Я.* Українське книгодрукування: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісасвич. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 520 с.
16. *Історія української музики* : у 6 т. / редкол.: Г. А. Скрипник (голова) [та ін.] ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — 2-ге вид., переробл., допов. — Київ : [ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України], [2009]. — Т. 2 : XIX століття / [А. І. Азарова та ін.] ; редкол.: В. В. Кузик (відп. ред.), А. І. Азарова. — 2009. — 798 с. : нот., іл.
17. *Кирчів Р.* Радянський фольклор / Р. Кирчів // *Українська фольклористика : словник-довідник* / уклад. та заг. ред. М. Чернопиский. — Тернопіль : [б. в.], 2007. — С. 360.
18. *Кирчів Р.* Двадцять століття в українському фольклорі. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. — 536 с.
19. *Копаниця Л.* Метапонайтийна модель української ліричної пісні / Л. Копаниця ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ : [б. в.], 2000. — 504 с.
20. *Копаниця Л.* Пісенні жанри українського фольклору : навч. посіб. / Л. М. Копаниця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — 2-ге вид., випр. і допов. — Київ : Київський університет, 2016. — 383 с.
21. *Копаниця Л.* Українська лірична пісня: еволюція поетичного мислення : дис. ... д-ра філол. наук / Копаниця Любов Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2000. — 479 арк.
22. *Марочко В. І.* Книгоспілка / В. І. Марочко // *Енциклопедія історії України* : Т. 4 : Ка-Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2007. — 528 с. : іл. — Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Knygospilka>. — Назва з екрана.
23. *Немченко Г.* Театр корифеїв і Південна Україна / Г. Немченко // *Вісник Таврійської фундації*. — Київ ; Херсон : Просвіта, 2009. — Вип. 6. — Режим доступу: <https://prosvita-ks.co.ua/nemchenko-g-teatr-koryfeviv-i-pivdenna-ukrayina>. — Назва з екрана.
24. *Росовецький С. К.* "Фейкзор", "фольклоризм", "фолксінес" та деякі мовні аспекти їх функціонування в Україні / С. К. Росовецький // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. — 2002. — Вип. 5. — С. 133—142. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apy1\\_2002\\_5\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apy1_2002_5_15). — Назва з екрана.
25. *Савченко І.* Централізація розповсюдження видань як засіб ідеологічного впливу більшовиків на українське суспільство (січень—травень 1919 р.) / І. Савченко // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. — 2008. — Вип. 35. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/12238>. — Назва з екрана.
26. *Сенченко М.* Зародження центру державної бібліографії в Україні / Микола Сенченко // *Вісник Книжкової палати*. — 2018. — № 10. — С. 3—9.

27. Сенченко М. Книжковій палаті України — 95 років, що дали? / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 1. — С. 3—8.
28. Сердюк О. В. Українська музична культура: від джерел до сьогодення / О. В. Сердюк, О. В. Уманець, Т. О. Слюсаренко. — Харків : Основа, 2002. — 400 с. — Режим доступу: [http://library.nlu.edu.ua/POLN\\_TEXT/MONOGRAFIJ\\_2009/SERDYK\\_2002.htm](http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2009/SERDYK_2002.htm). — Назва з екрана.
29. Сипко Є. Про махновський рух за матеріалами спецфонду Книжкової палати України / Є. Сипко // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 7. — С. 44—45.
30. Сипко Є. Українська державницька ідея: бібліографічний огляд за матеріалами спецфонду Книжкової палати України / Є. Сипко // Вісник Книжкової палати. — 2001. — № 5. — С. 30—31.
31. Скубій І. В. Перші сторінки історії кооперативної освіти в Харкові: Кооперативна школа імені А. Н. Головчанського (1917—1921 рр.) / І. Скубій // STUDIASLOBOZHANICA : матеріали Міжнародної науково-методичної конференції "Слобожанський гуманітарій — 2014" (Харків, ХНТУСГ, 31 жовтня 2014 р.). — Харків : Миськдрук, 2015. — С. 34—41.
32. Тимошик М. Історія видавничої справи / М. Тимошик. — 2-ге вид., виправлене. — Київ : Наша культура і наука, 2007. — 496 с.
33. Устіннікова О. Відображення філологічних видань на сторінках бібліографічних покажчиків 1918—1921 років (за матеріалами спецфонду Книжкової палати України) / Ольга Устіннікова // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 9. — С. 33—35.
34. Федотова О. Аналіз документального масиву видань спецфонду Книжкової палати України періоду 1917—1921 рр. / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 7. — С. 26—29.
35. Федотова О. Спецфонд Книжкової палати України: передумови створення, шляхи еволюції та характеристика з позицій сьогодення / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 1999. — № 11. — С. 28—32.
36. Федотова О. До характеристики нового ретроспективного науково-допоміжного бібліографічного покажчика "Спецфонд Книжкової палати України (1917—1921 рр.). Додатковий випуск / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 8. — С. 4.
37. Федотова О. Особливості підготовки й характеристика нового бібліографічного покажчика "Спецфонд Книжкової палати України" (1917—1921) / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 1. — С. 10—11.
38. Федотова О. Стан і основні напрями роботи з підготовки бібліографічних покажчиків "Спецфонд Книжкової палати України" / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 7. — С. 13.
39. Хоменко Н. До проблеми жанрової класифікації української пісенності / Н. Хоменко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / редкол.: Г. Ф. Семенюк, О. С. Снитко, О. П. Івановська, Л. М. Копаниця, Ю. І. Ковалів, Л. В. Наумовська та ін.]. — Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. — Вип. 31. — С. 500—506.
40. Чебанюк О. Постфольклор на пострадянському просторі / О. Чебанюк // Курбасівські читання : наук. вісн. : Діалог культури і політики / гол. редкол. Н. Корнієнко. — Київ : НЦТМ ім. Леся Курбаса, 2006. — № 4. — С. 297—316.
41. Черкаська Г. Талант рідкісної краси та сили, помножений на щоденну працю / Г. Черкаська // Газета Верховної Ради "Голос України". — 7 березня 2017. — Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/285457>. — Назва з екрана.
42. Шамаєва К. Київські роки Фелікса Блюменфельда / Кіра Шамаєва // Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур : колективна монографія / ред. та упоряд. О. І. Полячок. — Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2019. — С. 216—221.
43. Школьна Т. С. Пісенний фольклор Київщини у нотних виданнях / Т. С. Школьна // Молодий вчений. — 2017. — № 7. — С. 104—109.

*Aliona Khailo*

### ***The editions of folklore song in 1917—1918 years in special fund of the Book Chamber of Ukraine: bibliological research***

*The article examines the publications of folk songs of 1919—1921, which are stored in the special fund of the Book Chamber of Ukraine — an inseparable part of the State Archive of Printing of 1917—1976, which contains literature banned by censors (the total number of publications of the special fund — 17 236). Both separate collections devoted entirely to the publication of folklore works and the publication of folk texts included in poetry collections with artistic author's texts are analyzed. In addition, taking into account the peculiarities of the period under study, the exploration also considered songs, the lyrics of which can be called "fakelore", or, in other words, pseudo-folklore.*

*17 editions of song texts from 1919 to 1921 were selected for the study, among which only three titles were devoted to traditional Ukrainian folklore: "Ten Ukrainian Folk Songs: Accompanied by a Piano" (1921), arranged by F. Blumendfeld; collection "Ukrainian folk songs (a capella): for mixed choir" (issue 4, 1920), compiled and arranged by P. Boychenko, and "School collection of Ukrainian folk songs for primary schools" (1919), compiled by S. Dremtsov. The remaining 14 copies are collections of revolutionary and workers' songs: 3 editions of "Battle Songs of the Communists" (all 1919); "Songs of Struggle to the End" (1919); "Workers' Liberation Songs" (1919); "Songs of the Revolution" (1919); "Battle Songs of the Revolution" (probably 1919); "Battle Songs of the Communists" (probably 1919); "Collection of Revolutionary Songs" (1920); "Revolutionary Songs" (1921, 2nd edition); "Under the Red Banner: Workers' Revolutionary Songs" (1920).*

*After examining the part of the special fund of the Book Chamber of Ukraine, which consists of samples of folklore songs, we can conclude that in 1919—1921 the number of publications of traditional Ukrainian song folklore decreased significantly, while the volume of propaganda and ideological Bolshevik literature, on the contrary, increased rapidly.*

**Keywords:** *folklore song; special fund of the State Archive of Printing; songbooks; fakelore; folk lyrics*

#### *References*

1. Blumendfeld F. (1921). *Desit ukrainskykh narodnykh pisen: z suprovodom fortepianu*. Kyiv: Vseukr. derzh. vyd-vo.
2. Bondarchuk P. M. (2004). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. In V. A. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 2. H—D*. (Vol. 2.). Kyiv: Naukova dumka. Available at: [http://www.history.org.ua/?termin=Derzh\\_vydav\\_vo\\_Ukrainy](http://www.history.org.ua/?termin=Derzh_vydav_vo_Ukrainy).



3. Vaskivska O. (2019). *Knyhovydavnycha sprava v Ukraini 1917—1920* [Unpublished Ph. D. dissertation]. Kyiv: National University of Culture and Arts.
4. Hedz O. P. (2017). Tvorchist Serhiiia Drimytsova v arkhivnykh dokumentakh. *Mystetstvoznavchi zapysky*, 31, 152—159. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mz\\_2017\\_31\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mz_2017_31_18).
5. Hrytsa S. Y. (2002). *Transmissiia folklornoi tradytii: etnomuzykologichni rozvidky*. Kyiv, Ternopil: Aston.
6. Hrytsa S. (2007). *Ukrainska folklorystyka XIX — pochatku XX stolittia i muzychnyi folklo: narys*. Kyiv, Ternopil: Aston.
7. Dei O. I. (1969). *Slovnnyk ukrainskykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI—XX stolittia)*. Kyiv: Nauk. Dumka.
8. Doiar L. (2018). Malovidomyi istoryko-ukrainskyi komponent spetsfondu Knyzhkovoï palaty Ukrainy (1918—1919 rr.). *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 8, 39—43.
9. Doiar L. (2018). Pershi nadkhodzhenia Knyzhkovoï palaty Ukrainy (knyhodruky 1917). *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 12, 6—9.
10. Doiar L. (2018). Spetsfond Knyzhkovoï palaty Ukrainy (1917—1921 rr.): zaboroneni knyhodruky z istorychnoi haluzi. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 49—52.
11. Dremtsov S. P. (1919). *Shkilna zbirka ukrainskykh narodnykh pisen dlia pochatkovykh shkil*. Kharkiv: Soiuz.
12. Ivanytskyi A. (1997). *Ukrainska muzychna folklorystyka*. Kyiv: Zapovit.
13. Ivanytskyi A. (1990). *Ukrainska narodna tvorchist*. Kyiv: [n. p.].
14. Ivanytskyi A. (2004). *Ukrainskyi muzychnyi folklore* (3rd ed.). Vinnytsia: Nova knyha.
15. Isaievych Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
16. Skrypnyk H. A. (Ed.). (2009). *Istoriia ukrainskoi muzyky: u 6 t.* (2nd ed., Vol. 2). Kyiv: IMFE im M. T. Rylskoho NAN Ukrainy.
17. Kyrchiv R. (2007). Radianskyi folklor. In M. Chornopyskyi (Ed.). (2007). *Ukrainska folklorystyka: slovnnyk-dovidnyk*. Ternopil: [n. p.].
18. Kyrchiv R. (2010). *Dvadtsiate stolittia v ukrainskomu folklori*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy.
19. Kopanytsia L. (2000). *Metaponiatiina model ukrainskoi lirychnoi pisni*. Kyiv: [n. p.].
20. Kopanytsia L. (2016). *Pisenni zhanry ukrainskoho folkloru: navch. posib* (2nd ed.). Kyiv: Kyivskyi universytet.
21. Kopanytsia L. (2000). *Ukrainska lirychna pisnia: evoliutsiia poetychnoho myslennia* [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Kyiv: Kyivskyi universytet.
22. Marochko V. I. (2007). Knyhospilka. In V. A. Smolii. (Ed.). (2007). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ka—Kom.* (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka. <http://www.history.org.ua/?termin=Knygospilka>.
23. Nemchenko H. (2009). Teatr koryfeiv i Pivdenna Ukraina. *Visnyk Tavriiskoi fundatsii*. Kyiv, Kherson: Prosvita, 6. Available at: <https://prosvita-ks.co.ua/nemchenko-g-teatr-koryfeyiv-i-pivdenna-ukrayina>.
24. Rosovetskyi S. K. (2002). "Feiklor", "folkloryzmus", "folksines" ta deiaki movni aspekty yikh funktsionuvannia v Ukraini. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*, 5, 133—142. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl\\_2002\\_5\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2002_5_15).
25. Savchenko I. (2008). Tsentralizatsiia rozpovsiudzhennia vydan yak zasib ideolohichnoho vplyvu bilshovykiv na ukrainske suspilstvo (sichen—traven 1919 r.). *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, 35. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/12238>.
26. Senchenko M. (2018). Zarozhennia tsentru derzhavnoi bibliohrafiï v Ukraini. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 10, 3—9.
27. Senchenko M. (2014). Knyzhkovii palati Ukrainy — 95 rokiv, shcho dali? *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 1, 3—8.
28. Serdiuk O. V., Umanets O. V., Shlusarenko T. O. (2002). *Ukrainska muzychna kultura: vid dzhherel do sohodennia: (navch. monohrafiia)*. Kharkiv: Osnova. Available at: [http://library.nlu.edu.ua/POLN\\_TEXT/MONOGRAFIJ\\_2009/SERDYK\\_2002.htm](http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2009/SERDYK_2002.htm).
29. Sytko Ye. (2002). Pro makhnovskyi rukh za materialamy spetsfondu Knyzhkovoï palaty Ukrainy. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 44—45.
30. Sytko Ye. (2001). Ukrainska derzhavnytska ideia: bibliohrafichnyi ohliad za materialamy spetsfondu Knyzhkovoï palaty Ukrainy. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 5, 30—31.
31. Skubii I. V. (2015). Pershi storinky istorii kooperatyvnoi osvity v Kharkovi: Kooperatyvna shkola imeni A. N. Holovchanskoho (1917—1921 rr.). *Studia Slobozhanica: Materialy mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii "Slobozhanskyi humanitarii — 2014"*. Kharkiv: Miskdruk, 34—41.
32. Tymoshyk M. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* (2nd ed.). Kyiv: Nasha kultura i nauka.
33. Ustinnikova O. (2002). Vidobrazhennia filolohichnykh vydan na storinkakh bibliohrafichnykh pokazhchykiv 1918—1921 rokiv (za materialamy spetsfondu Knyzhkovoï palaty Ukrainy). *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 9, 33—35.
34. Fedotova O. (2000). Analiz dokumentalnoho masvyu vydan spetsfondu Knyzhkovoï palaty Ukrainy periodu 1917—1921 rr. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 26—29.
35. Fedotova O. (1999). Spetsfond Knyzhkovoï palaty Ukrainy: peredumovy stvorennia, shliakhy evoliutsii ta kharakterystyka z pozytsii sohodennia. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 11, 28—32.
36. Fedotova O. (2002). Do kharakterystyky novoho retrospektyvnoho naukovo-dopomizhnoho bibliohrafichnoho pokazhchyka "Spetsfond Knyzhkovoï palaty Ukrainy (1917—1921 pp.)". *Dodatkovyi vypusk. Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 8, 4.
37. Fedotova O. (2002). Osoblyvosti pidhotovky y kharakterystyka novoho bibliohrafichnoho pokazhchyka "Spetsfond Knyzhkovoï palaty Ukrainy" (1917—1921). *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 1, 10—11.
38. Fedotova O. (2002). Stan i osnovni napriamy roboty z pidhotovky bibliohrafichnykh pokazhchykiv "Spetsfond Knyzhkovoï palaty Ukrainy". *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 13.
39. Khomenko N. (2009). Do problemy zhanrovoi klasyfikatsii ukrainskoi pisennosti. In H. F. Semeniuk, O. S. Snytko, O. P. Ivanovska, L. M. Kopanytsia, Yu. I. Kovaliv & L. V. Naumovska (Eds.). *Literatura. Folklor. Problemy poetyky: zb. nauk. prats.* Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet", 31, 500—506.
40. Chebaniuk O. (2006). Postfolklor na postradianskomu prostori. In N. Korniienko (Ed.). *Kurbasivski chytannia : nauk. visn.: Dialoh kultury i polityky*. Kyiv: NTsTM im. Lesia Kurbasa, 4, 297—316.
41. Cherkaska H. (2017, March 7). Talant ridkisnoi krasy ta syly, pomnozhenyi na shchodennu pratsiu. *Hazeta Verkhovnoi Rady "Holos Ukrainy"*. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/285457>.
42. Shamaieva K. (2019). Kyivski roky Feliksa Blumenfelda. In O. I. Poliachok (Ed.). *Shymanovski, Blumenfeldy, Neihauzy: muzychni rodny na perekhrestni kultur: kolektyvna monohrafiia* (pp. 216—221). Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V. F.
43. Shkolna T. S. (104—109). Pisennyi folklor Kyivshchyny u notnykh vydanniakh. *Molodyi vchenyi*, 7, 104—109.

Надійшла до редакції 11 травня 2020 року

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

## Українознавство за часів "воєнного комунізму" (на вітчизняних книгодруках 1920 року)

У статті порушено проблему духовних здобутків Української національно-демократичної революції 1917 р. З легітимією власних владних інституцій набуло поширення українознавство як узагальнений комплекс знань про модерну українську націю. Процес згуртування українців у політичну націю потребував просвіти й виховання суспільства на засадах українознавчих цінностей. Усвідомлюючи цей важливий компонент своєї розбудовчої діяльності, національні уряди України (Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки, Державний Секретаріат Західноукраїнської Народної Республіки, Рада Міністрів Гетьманату Павла Скоропадського, Рада Народних Міністрів за часів Директорії УНР) приділяли значну увагу розвитку українознавства. Зазнавши поразки в боротьбі за збереження української державності, національні сили зуміли зберегти та явити суспільству потенціал українознавства як чинник виховання етнічної ідентичності. Завадою не став навіть режим диктатури пролетаріату, посилений політикою "воєнного комунізму". Навіть більше, більшовики своєрідним чином прийняли від національних сил "естафету" суспільного поширення українознавства. Розглядаючи останнє як дієвий механізм здобуття авторитету серед народних мас, керівники Компартії та радянського уряду поставилися до українознавства з господарською осядливістю. Радянська влада не тільки зберегла українознавчі здобутки супротивників по громадянській війні, а й трансформувала їх у власну політичну кампанію "коренізації" (українізації), що стартувала 1923 р. і принесла більшовикам численні бонуси на внутрішньому й зовнішньому контурах життя. Зазначений аналіз і його артикульовані у цій статті висновки авторка зробила на підставі вивчення вітчизняних книгодруків 1920 р., що зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України.

**Ключові слова:** українознавство; вітчизняні книгодруки; Державний архів друку; Книжкова палата України

**Постановка проблеми.** Століття тому українське суспільство переживало складні часи: тривали виснажлива громадянська війна, обтяжена чинником зовнішнього втручання, й боротьба за збереження української державності. Водночас 1920 р. у цьому контексті відчутно відрізняється від попередніх років Української революції. Про це переконливо свідчить тогочасна друкована продукція. Річ у тім, що внаслідок політичної еміграції національний сегмент втратив більшу частину блискучих полемістів і талановитих дописувачів, тоді як радянська влада після перемоги над білогвардійським генералом Денікіним дістала чимало пропагандистських бонусів і суттєво посилити позиції на наших теренах. Згодом навіть затятий монархіст М. Булгаков позначився крилатою сентенцією про те, "що всі хотіли управляти Україною, й лише більшовики розуміли, що її треба захищати". Тенденцію до посилення більшовицької пропаганди в Україні загалом було віддзеркалено у вітчизняних книгодруках 1920 р., проте революційна боротьба все ще тривала й українське друковане слово, як і раніше, залишалося її гучним рупором. Розвиток українознавства в умовах "воєнного комунізму" має велике історичне значення, тож актуальність порушеної тематики не викликає жодного сумніву ані з наукового, ані з суспільного погляду.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Дослідженню українознавства часів національної революції та боротьби за збереження української державності присвячено чимало фахових розвідок. Найґрунтовніше проблему дослідила професор історії О. Гомотюк [4—5], яка довела, що під час державотворчих про-

цесів 1917—1920-х рр. відбулася інституалізація українознавства [5, с. 226—245], а згодом, його радянська та ідеологізація [5, с. 304—308]. У різних аспектах ця тема фігурує в дослідженнях науковців відділу історичних студій Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України (І. Краснодемська, Т. Швидченко, С. Губський та інші). На базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 2000 р. діє потужний Центр українознавства. Водночас у контексті співіснування українознавчих здобутків національних сил революції та радикальної більшовицької політики "воєнного комунізму" тема дотепер не розглядалася. Отже, **метою статті** є дослідження вітчизняної друкованої продукції, що виходила у видавництвах радянської України століття тому, проведення контент-аналізу літератури 1920 р. видання з виразним українознавчим концептом.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Запроваджена 1917 р. кампанія українізації, попри швидку зміну політичних режимів, зберігала чинність упродовж усього періоду революційних змагань. Спираючись на книгодруки 1920 р., можемо говорити про певну стабільність виходу літератури українознавчого змісту. Більше того, вона зазнавала організаційної структуризації, видавалася доволі великими накладками й мала неабиякий попит. На заваді розвитку українознавчих книгодруків радянська влада не ставала, тож вітчизняна видавнича діяльність демонструвала рятівну для української національної справи інерційність.

1920 р. позначився виходом навчального посібника з українознавства [2], що містив аналіз історіо-

графії України та був апробований на відповідних учительських курсах. Автором книги, виданої друкарнею Катеринославської спілки споживчих товариств у лютому 1920 р., був Василь Олексійович Біднов — член Української Центральної Ради, декан богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету. Відомий історик, народжений у селі Широкому, що під Кривим Рогом, 1918 р. дістав запрошення очолити Російський університет у Катеринославі, але відмовився, зберігаючи вірність власним ідейним переконанням. Взагалі, враховуючи лише постать автора, можемо говорити про раритетність посібника, хоча не меншою підставою для цього слугує і його зміст.

Видання навчально-методичного характеру складається з двох розділів (російськомовна й україномовна література з історії України). У першому розділі йдеться про дослідження, що поклали початок науковому вивченню нашої історії. До цих праць В. Біднов відносить "Историю Малой России" Д. Бантиш-Каменського (1822), "Историю Малороссии" М. Маркевича (1843), наукові розвідки М. Костомарова, В. Антоновича, що, за висловом автора, "збудили інтерес до нашого минулого" [2, с. 15]. Важливе місце у вивченні українознавства В. Біднов відводить історичним розвідкам Д. Яворницького. З великою повагою автор ставиться до наукової діяльності О. Єфименкової (сучасникам відома як О. Єфименко). Історик, зокрема, зауважує, що вихід її книжки 1904 р. навмисне затримали "вчені спеціалісти", а коли нарешті видання надрукували, то беззаперечний авторитет М. Грушевського затьмарив цю історичну розвідку й зробив непомітною для вчених і громадянства [2, с. 17—19]. Слід зазначити, що цей сюжет, сповнений щирої симпатії до Олександри Яківни, переповідав не тільки В. Біднов. Про це писав і М. Аркас, але на відміну від Василя Олексійовича, який делікатно оминув імена фігурантів справи, прямолінійно звинуватив фундатора наукової концепції історії України М. Грушевського. В. Біднов же, аналізуючи велику кількість праць історика, називає його ім'я "синонімом українського руху" й висловлюється на адресу вченого винятково компліментарно і з великою повагою [2, с. 21].

До україномовних розвідок з історії України вчений відносить статті в журналі "Основа", що виходив у Петербурзі впродовж 1861—1862 рр., праці М. Драгоманова "Про українських козаків, татар і турків" та І. Нечуя-Левицького "Унія та Петро Могила". В. Біднов зазначає, що 1906 р. вийшла розвідка Б. Грінченка "Як жив український народ", що складалася з 16 розділів, а наступного року побачили світ дослідження Г. Коваленка "Українська історія. Оповідання з історії України від найдавніших часів, з вступним словом, про всесвітню історію" (Полтава, 1907) та М. Грушевського "Про старі часи на Україні" (Петербург, 1907). Перше видання "старих часів" В. Біднов наділяє окремими компліментами, адже в ньому було вміщено чудові малюнки, котрих немає у поширеному перевиданні 1917 р. Майже одночасно

1908 р. вийшли праці М. Аркаса "Історія України-Русі" та М. Грушевського "Ілюстрована історія України". Перша містила 210 малюнків і 9 карт, що вигідно вирізняло її поміж подібних видань. Водночас, зазначає В. Біднов, книжку М. Аркаса сприйняли доволі прохолодно. Його жорстко критикував В. Липинський за брак "суцільного погляду на історичну еволюцію українського народу", М. Грушевський — за примітивний виклад, недостатнє висвітлення культурної історії, соціальних процесів і національних відносин [2, с. 31]. Історик назвав цю розвідку не просто слабкою, а шкідливою з наукового, просвітнього та національного погляду, за його висловом, М. Аркас написав її так, немовби навмисне хотів звести історію України до абсурду [2, с. 32]. Художник Ф. Красицький додавав, що в малюнках книги Аркаса відчувається "московський дух". Попри жорстку критику, "Історія..." мала надзвичайно великий попит — наклад у 7 тис. примірників було розпродано за кілька місяців. На думку Василя Олексійовича, "ні одна українська книжка, окрім "Кобзаря", не мала такого успіху, який випав на долю праці М. Аркаса, її купували, читали, читали з захопленням і щиро дякували авторові за його книгу, надсилаючи до нього листи... видно було, що Аркас зрозумів ту велику потребу в популярній історії України, котра почувалася в широких колах нашого громадянства. Автор цих рядків був свідком того, як книжка Аркаса поширювалася серед робітництва та селянства Катеринославщини, роблячи скрізь надзвичайно велике враження на своїх читачів і пробуджуючи в них національну свідомість" [2, с. 33—34].

Одночасно "Ілюстровану історію..." М. Грушевського В. Біднов називає "найкращою повною історією" України [2, с. 36]; аналізуючи вісім томів "Історії України-Русі", порівнює вченого з масштабною постановою російського історика С. Соловйова [2, с. 41].

Поміж праць, виданих за кордоном, В. Біднов згадує книжку доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Крепякевича (відомого сучасному читачеві як І. Крип'якевич) (Відень, 1918), розвідку "Українська історія" професора С. Томашівського (Львів, 1919). Окрім того, В. Біднов високо оцінює наукові праці, що друкувалися в "Записках НТШ" у Львові, "Літературно-науковому віснику" та журналі "Україна" в Києві [2, с. 44—45].

Важливими у вивченні історії України В. Біднов вважав розвідки професора М. Ростовцева "Давнє минуле нашого Півдня" та працю першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнка "Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу".

Загалом, друк книжки подібного змісту в рік затухання революційних процесів (1920) переконливо свідчить про те, що ідеї національної самоідентифікації та розбудови власної державності пустили міцне коріння й були готові до подальшого розвитку. Тож не дивно, що, зміцнившись у владі, більшовики 1923 р. розпочали впроваджувати в УСРР кампанію коренізації (українізації), що відповідала запитам суспільства. А запит, зі свого боку, був артикульований і

практично втілений керівниками національного революційного процесу. Отже, Українська революція, зазнавши поразки, залишила по собі вагомий здобуток.

Поширення українознавчого фактора в суспільстві столітньої давнини засвідчує і друк книги Д. Дорошенка, присвяченої громадській і літературно-науковій діяльності М. Костомарова [6]. Видання у більшовицькому Києві ґрунтовної наукової праці, написаної колишнім міністром з уряду Гетьманата Павла Скоропадського, само собою є фактом цікавим. Щодо контенту, то видатний історик вкотре акцентував увагу суспільства на проблемі українознавства й здійснив вагомий внесок у розвиток вітчизняної біографістики.

Активним модератором у справі розвитку українознавства на теренах Слобідської України був професор історії Д. Багалій, який під власним ім'ям започаткував рубрику "Культурно-історична бібліотека". У харківському видавництві "Союз" 1920 р. було видано працю Г. Хоткевича "Тригорій Савич Скворода (короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів) з нагоди 125-ліття з дня смерті" [12]. До книги увійшло невідоме на той час листування філософа з друзями (М. Ковалинським, С. Тевяшовим та іншими).

У тій самій рубриці 1920 р. побачила світ монографія Д. Багалія "Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку" [1]. Видана у Харкові друкарнею Центросоюзу, книга складалася з шести розділів та оповідала про природу Півдня, перших поселенців краю — запорозьких козаків, зусилля імперії з освоєння цієї території, народну колонізацію (українську й великоросійську) краю, його чужоземне заселення у XVIII — першій чверті XIX ст., становлення місцевої культури.

Д. Багалій розповів про заснування південних міст (Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одеса), навів унікальні карти, зокрема "Карту Запорозьких земель", із позначкою північного кордону з Гетьманщиною й південного — з ногайськими татарами, та детальну карту "Новоросійського краю". Автор засвідчував бурхливий розвиток сільського господарства та торгівлі, зокрема зовнішньої (козаки, наприклад, торгували через очаківський порт), наводив цікаві факти щодо залюднення Півдня України. За твердженням історика, в Новоросійському краї бракувало жіночого населення, туди вербували дівчат, тож "одному єврею вербовщику давали по 5 карбованців за дівчину". Правитель Катеринославського намісництва Синельников приваблював до переселення у Новоросію українське населення польських губерній [1, с. 67—68]. Взагалі, на Півдні оселилося багато різного люду, як за національним (серби, німці, поляки, молдавани тощо), так і за релігійним (старообрядці, молокани, меноніти тощо) походженням, але більшість, за висловом Д. Багалія, становила "українська і великоросійська колонізація".

Функціонуванням українознавчої рубрики опікувалися й місцеві осередки, зокрема кооператив повітової вчительської спілки у Черкасах 1920 р.

випустив книжку "Свят-вечір" згаданої О. Єфименко [7], призначену для читання в початковій школі.

Природознавча україністика 1920 р. збагатилася монографією українського академіка П. Тутковського. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз надрукував його "Нариси з природи України", написані у форматі наукового народознавства [11]. Автор оповідав про знайденого в Україні мамута (мамонта), розвідки бурштину, неповторні "мандрівні вогники". Розповідаючи про Поділля, П. Тутковський описував фосфоритові копальні та медоборські гори; змальовуючи Волинь, говорив про Кременецькі гори та Берестовецький вулкан. Значну увагу автор приділив озеру Світязь, переповідаючи одночасно міфи та легенди про нього. Специфікою українського ландшафту академік вважав численні яри. Окремим розділом монографії стала гідрологія — П. Тутковський із дослідницьким захопленням писав про підземні води України, можливості використання велетенських запасів енергії Дніпра, Дністра й Бугу.

Пріоритетне значення запровадженої Українською Центральною Радою українізації підтверджує й той факт, що всі суспільно значущі радянські книгодруки обов'язково перекладали українською. Зокрема, в архіві Книжкової палати України зберігається прижиттєва (за життя В. Леніна) книжка з історії більшовицької партії, видана двома мовами (російською та українською) — "Історія партії комуністів у Росії", що належить Л. Каменєву, одному з найближчих соратників вождя світового пролетаріату [8]. Цікаво, що більшовицький реверанс у бік українознавства позначився навіть на написанні прізвища Льва Борисовича — не Каменєв, а Каменів! Зауважимо, що праця навіть віддалено не наближається до сумнозвісного "Короткого курсу ВКП(б)" часів Й. Сталіна. Книжку видало Всеукраїнське державне видавництво у Харкові накладом 20 тис. примірників за ціною 10 крб.

В україномовному перекладі Г. Клименка Державне видавництво в Києві випустило у світ колективну працю "З історії жіночого руху в Росії" двох найвідданіших більшовичок — О. Колонтай та Олени Блоніної (псевдонім близької до Ілліча І. Арманд) [9]. Видана одночасно двома мовами у друкарні, що розташовувалася по вулиці Караваївській, 5 у Києві, книжка мала кишеньковий формат, п'ятитисячний наклад і коштувала 30 крб.

В українському перекладі надруковано й пропагандистську брошуру більшовика М. Владімірова "Продовольча політика радянської влади на Україні" у перекладі М. С-ої та Ів. Клочко [3]. Оприлюднене в Катеринославі єдино зрозумілою для селянства мовою (українською), видання виправдовувало більшовицьку продрозкладку, закликала селян не саботувати здавання хліба, бо "голодні робітники не можуть підняти продуктивність праці" [3, с. 13].

У Державному архіві друку Книжкової палати України в україномовному перекладі М. Ільтичної та за редактуванням Ларика зберігається праця першого голови Вищої ради народного господарства більшовицької Росії В. Оболенського "Демократична чи радян-

ська республіка?" [10]. Книжку під псевдонімом "Н. Осинський" (популярне поміж більшовиків ім'я київського терориста, страченого 1879 р. у 26-річному віці за наказом Олександра II) випустила у світ друкарня товариства "Криниця", розташована за адресою Хрещатик, 42. Автор дезавує поняття "демократична республіка", зауважуючи, що в капіталістичних країнах править не народ, а капітал [10, с. 6]. За його висловом, демократична республіка полегшує буржуазії панування, тож, виходячи з цього, треба зламати її міць, що під силу лише диктатурі пролетаріату й незаможних селян. Єдиною прийнятною для робочого люду владою є радянська, адже радянська республіка — це держава робітників і селян, а не капіталістів [10, с. 31]. У цьому

разі з боку одного з провідних діячів більшовицької партії спостерігаємо вдалий пропагандистський хід із залученням українознавчої компоненти.

**Висновки.** Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що книгодрукарство має вагомий потенціал для аналітичної аргументації. Розповсюдження літератури українознавчого змісту переконливо доводить, що, попри поразку українських національних сил у революційному процесі столітньої давнини, їх ідеологічний вплив на тогочасне суспільство залишався доволі відчутним. Загалом, україномовна більшовицька пропаганда яскраво свідчить, що українізація стала беззаперечним здобутком Української національно-демократичної революції.

#### Список використаної літератури

1. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запорожжя і Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку / Д. І. Багалій. — Харків : Союз, 1920 — 112 с.
2. Біднов В. Що читати по історії України (коротенька історіографія України). З викладів на учительських курсах українознавства / В. Біднов. — Катеринослав : Видання Союзу Споживчих товариств, 1920. — 47 с.
3. Владіміров М. Продовольча політика радянської влади на Вкраїні (переклад М. С-ої, переглянутий Ів. Клочко) / М. Владіміров. — Катеринослав : Всеукраїнське видавництво, Катеринославський відділ, 1920. — 16 с.
4. Гомотюк О. Є. Історія українознавства / О. Є. Гомотюк. — Київ : Академвидав, 2011. — 512 с.
5. Гомотюк О. Є. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX — перша третина XX ст.) / О. Є. Гомотюк. — Тернопіль : Економічна думка, 2007. — 552 с.
6. Дорошенко Д. М. І. Костомаров. Його громадська й літературно-наукова діяльність / Д. Дорошенко. — Київ : Видання Товариства "Друкар", 1920. — 96 с.
7. Єфименко О. Свят-вечір / О. Єфименко. — Черкаси : Видання Кооперативу повітової вчительської спілки, 1920. — 12 с.
8. Каменів Л. Б. Історія партії комуністів у Росії й В. І. Ленін (промова) / Л. Б. Каменів. — Харків : Всеукраїнське Державне видавництво, 1920. — 40 с.
9. Колонтай О. З історії жіночого руху в Росії / О. Колонтай, О. Блоніна ; переклад Григорій Клименко — Київ : Державне видавництво, 1920. — 72 с.
10. Осинський Н. Демократична чи радянська республіка? / Н. Осинський ; переклад М. Ільтичної за ред. Ларика. — Київ : Державне видавництво УСРР. — 1920. — 32 с.
11. Тутковський П. Нариси з природи України (статті та розвідки академіка). Вип. 1 / П. Тутковський. — Київ : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. — 189 с.
12. Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів) з нагоди 125-ліття з дня смерті / Г. Хоткевич. — Харків : Союз, 1920. — 168 с.

Larysa Doiar

#### Ukrainian science in the time of "military communism" (on domestic books printed in 1920)

*The article presents the problem of spiritual achievements of the Ukrainian National-Democratic Revolution of 1917. With the legitimation of their own power institutions, Ukrainian studies became widespread, as a generalized complex of knowledge about the modern Ukrainian nation. The process of uniting Ukrainians into a political nation needed to educate and educate the society on the basis of Ukrainian values. Recognizing this important component of its development activities, the national governments of Ukraine (General Secretariat of the Ukrainian People's Republic, State Secretariat of the Western Ukrainian People's Republic, Council of Ministers of Hetmanat Paul Skoropadsky, the Council of People's Ministers during the Development of the Directory of Ukraine). Having been defeated in the struggle for the preservation of Ukrainian statehood, national forces, meanwhile, were able to preserve and show to the society the potential of Ukrainian studies as a factor in the education of ethnic identity. Even the regime of the dictatorship of the proletariat, intensified by the policy of "war communism", did not become a hindrance. Moreover, the Bolsheviks, in their own way, accepted from the national forces the "baton" of public dissemination of Ukrainian studies. Considering the latter as an effective mechanism for gaining authority among the masses, the leaders of the Communist Party and the Soviet government treated Ukrainian economics with economic prudence. Not only did the Soviet authorities retain the achievements of their opponents in the civil war, but also transformed them into their own political "indigenization" campaign, which began in 1923 and brought numerous bonuses to the Bolsheviks, both on the internal and external contours of life. The author made the aforementioned analysis and his conclusions in this article on the basis of the study of the national books in 1920, kept in the State Archives of the Book of Ukraine named after Ivan Fedorov.*

**Keywords:** Ukrainian studies; domestic books; State archive of print; Book Chamber of Ukraine

#### References

1. Bahaliy D. I. (1920). *Zaselennya Pivdennoyi Ukrayiny (Zaporozhzhya i Novorosyys'koho krayu) i pershi pochatky yiyi kul'turnoho rozvytku*. Kharkiv: Soyuz.
2. Bidnov V. (1920). *Shcho chytaty po istoriyi Ukrayiny (koroten'ka istoriohrafiya Ukrayiny)*. Z vykladiv na uchytel's'kykh kursakh ukrayinoznavstva. Katerynoslav: Vydannya Soyuzu Spozhyvchyykh tovarystv.

3. Vladimirov M. (1920). *Prodoval'cha polityka radyans'koyi vlady na Vkrayini*. Katerynoslav: Vseukrayins'ke vydavnytstvo, Katerynoslavs'kyu viddil.
4. Homotyuk O. Ye. (2011). *Istoriya ukrayinoznavstva*. Kyiv: Akademvydav.
5. Homotyuk O. Ye. (2007). *Zlet i trahediya ukrayinoznavstva na zlami epokh (90-ti rr. XIX — persha tretyna XX st.)*. Ternopil': Ekonomichna dumka.
6. Doroshenko D. (1920). *M. I. Kostomarov. yoho hromads'ka y literaturno-naukova diyal'nist'*. Kyiv: Vydannya Tovarystva "Drukar".
7. Yefymenko O. (1920). *Svyat-vechir*. Cherkasy: Vydannya Kooperatyvu povitovoyi vchytel's'koyi spilky.
8. Kameniv L. B. (1920). *Istoriya partiyi komunistiv u Rosiyi y V. I. Lenin (promova)*. Kharkiv: Vseukrayins'ke Derzhavne vydavnytstvo.
9. Kolontay O., Blonina O. (1920). *Z istoriyi zhinochoho rukhu v Rosiyi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo.
10. Osyns'kyu N. (1920). *Demokratychna chy radyans'ka respublika?*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo USRR.
11. Tutkovs'kyu P. (1920). *Narysy z pryrody Ukrayiny (statti ta rozvidky akademika)*. Vyp. 1. Kyiv: Vseukrayins'kyu kooperatyvnyy vydavnychuy soyz.
12. Khotkevych H. (1920). *Hryhoriy Savych Skovoroda (korotkyu yoho zhyttyepys i vybrani mistysya z tvoriv ta lystiv) z nahody 125-littya z dnya smerti*. Kharkiv: Soyuz.

Надійшла до редакції 10 квітня 2020 року

## ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ



УДК 01-051Добко:011/016]

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).35-42

**Віталіна Шкаріна,**

науковий співробітник НБУВ,

e-mail: shkarina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9840-7869>

### Бібліографічна школа Тетяни Добко

Статтю присвячено 40-річчю наукової діяльності Т. Добко — бібліографознавця, бібліотекознавця, книгознавця, історика, бібліографа. Висвітлено один із напрямів діяльності вченої — створення науково-допоміжних бібліографічних посібників. Подано характеристику бібліографічних праць, підготовкою яких займалася Т. Добко як укладач, керівник авторського колективу, науковий редактор. Цей напрям її діяльності окремо не досліджувався. Джерельну базу публікації становлять основні бібліографічні праці Т. Добко, допоміжними матеріалами слугують рецензії та відгуки на них науковців. Застосовано бібліографічний, біографічний, історичний та інші загальнонаукові методи: описовий, системного та ретроспективного аналізу, джерелознавчий. Серед основних бібліографічних праць Т. Добко "Вісник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, 1933—1939: систематичний покажчик змісту" (Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002); "Сербські фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях: матеріали до бібліографії" (Київ, 2005); "Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 2. Матеріали до бібліографії" (Київ, 2016); "Українсько-бельгійські літературні зв'язки, 1870—2008: бібліографічний покажчик" (Київ; Львів, 2010); "Покажчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: метабібліографічний посібник" (Київ, 2019) та інші. Зазначено, що практична бібліографічна діяльність Т. Добко не обмежується укладанням та редагуванням бібліографічних посібників, адже колосальний досвід бібліографа вона передає колегам з усієї України. Широка експертна та науково-педагогічна діяльність також є часткою її внеску в національну систему інформаційного забезпечення наукових досліджень. Наголошено, що багатолітня бібліографічна практика вченої дає підстави говорити про таке явище у нашому професійному середовищі, як бібліографічна школа Тетяни Добко.

**Ключові слова:** Т. Добко; біографістика; бібліограф; бібліографознавець; книгознавець; бібліографія; бібліографічні посібники

**Постановка проблеми.** Актуальність тематики статті пов'язана з посиленням інтересу суспільства до історико-біографічних досліджень, зокрема до проблеми біографії людини науки. Аналіз праць знаних бібліографів і бібліографознавців збагачує бібліографознавчу науку та бібліографічну практику. Статтю присвячено 40-річчю наукової діяльності Т. Добко — бібліографознавця, бібліотекознавця, історика, бібліографа.

**Метою дослідження** є висвітлення одного з напрямів діяльності вченої — бібліографічної практики. Подано характеристику основних бібліографічних праць, підготовкою яких займалася Т. Добко як укладач, керівник авторського колективу, науковий редактор. Цей напрям її діяльності окремо не вивчався.

**Джерельну базу дослідження** становлять основні бібліографічні праці Т. Добко, допоміжними ма-

теріалами є рецензії та відгуки на них науковців. Застосовано бібліографічний, біографічний, історичний та інші загальнонаукові методи пізнання: описовий, системного та ретроспективного аналізу, джерелознавчий.

**Виклад основного матеріалу.** Бібліографія в житті та життя в бібліографії відомої української вченої, бібліографознавця й бібліографа Тетяни Василівни Добко характеризується багатоаспектністю реалізації. Широке коло її професійних обов'язків та інтересів охоплює: організацію інформаційно-бібліографічної діяльності в науковій бібліотеці; формування довідково-бібліографічного фонду; організацію довідково-бібліографічного апарату; підготовку наукових праць у галузі бібліографознавства; участь в укладанні різноманітних за видом, формою та жанром бібліографічних по-

сібників; редагування й рецензування бібліографічних матеріалів, наукових праць, навчальних посібників; науково-педагогічну та експертну діяльність. Однак, мабуть, найулюбленішою сферою професійної творчості для Тетяни Василівни залишається бібліографічна практика, що тісно пов'язана з науковими дослідженнями в галузі підготовки науково-допоміжних бібліографічних посібників, формуванням системи національних бібліографічних ресурсів.

Ще в юні роки Тетяна вирішила стати продовжувачем традицій бібліотечної родини Бабичів — Василя Степановича та Євдокії Кононівни. Здобувши 1980 р. вищу бібліотечну освіту, дівчина розпочала трудовий шлях молодим спеціалістом у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (ЦНБ, нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, НБУВ). З цієї установою та відділом довідково-бібліографічного обслуговування (ВДБО, нині — відділ науково-бібліографічної інформації, ВНБІ) пов'язана її багатолітня професійна діяльність.

Бібліографічний пошук, виконання усних і письмових довідок за запитом читачів, усі тонкощі аналітико-синтетичного опрацювання документів, створення різноманітної за жанром бібліографічної продукції захоплювали молодого фахівця та перетворювали обрану професію на улюблену справу. Підготовлені Т. Добко списки літератури та бібліографічні огляди друкували в періодичних виданнях.

Однією з перших значних бібліографічних публікацій Тетяни Василівни є персональний бібліографічний покажчик "Остап Вишня", вміщений у четвертому томі творів письменника (Київ, 1989) [18]. У виданні описано твори гумориста та літературу про нього за 1923—1988 рр. Інформацію про цю працю, як і окремі попередні бібліографічні роботи Т. Добко, надруковано в путівнику Л. Гольденберга "Бібліографічні джерела українського літературознавства" (Київ, 1990).

Паралельно з бібліографічною тривала й наукова діяльність. Тетяна Василівна активно працювала в Раді молодих спеціалістів, закінчила аспірантуру та в червні 1994 р. захистила кандидатську дисертацію за темою "Масові бібліотеки України в культурному розвитку суспільства 80-х років" (Київ, 1994). Праця вміщує латентну форму бібліографічного посібника у вигляді списку літератури за темою дослідження. З липня 1994 р. кандидат історичних наук Тетяна Василівна Добко очолила відділ довідково-бібліографічного обслуговування.

Слід зазначити, що активізація науково-дослідної роботи в ЦНБ ім. В. І. Вернадського, пов'язана з призначенням на посаду її керівника члена-кореспондента НАН України О. Онищенка, стала поштовхом для розвитку наукового та науково-інформаційного напрямів роботи в очолюваному Тетяною Василівною відділі. Його співробітники активно долучалися до роботи з підготовки різнопланової інформаційної продукції — бібліографічних і метабібліографічних посібників, оформлення бібліографічного апарату важливих академічних видань, складала інформаційні списки за запитом Президії НАН України, владних структур,

окремих користувачів. Неухильно зростав рівень підготовлених бібліографічних матеріалів.

Розширюючи професійні горизонти, Т. Добко зацікавилася біобібліографічними дослідженнями. Першим на цій ниві став персональний покажчик "Василь Степанович Бабич" (Київ, 1997) [7], виданий у серії "Видатні діячі української книги". Його присвячено людині, яка багато років плідно працювала в бібліотечній галузі, — кандидату історичних наук, професору, заслуженому працівникові культури України, бібліографознавцю, батьку Тетяни Василівни. Відображено літературу за 1959—1997 рр. українською, російською та англійською мовами: окремі праці, статті зі збірників та періодичних видань, видання за редакцією вченого, праці, в яких В. Бабича зазначено титульним рецензентом. У 2002 р. біобібліографію було оновлено [4], зокрема репрезентовано літературу за 1959—2001 рр. У вступній статті "Життєвий і творчий шлях В. С. Бабича" академік НАН України О. Онищенко зазначав, що більшість із підготовлених ученим навчальних посібників, довідників, наукових статей, бібліографічних матеріалів, методичних розробок, доповідей на наукових форумах "не втратили своєї значущості і нині використовуються в навчальному процесі вищих навчальних закладів та практичній діяльності бібліотек" [4, с. 25].

Дотичною працею у сфері дослідження діяльності видатних учених стали матеріали до біобібліографії "Олексій Семенович Онищенко" (Київ, 2003) [17], укладені Т. Добко та А. Пановою. Їх присвячено відомому українському науковцю в галузі філософії, культурології, соціології, бібліотекознавства, книгознавства, інформатики, заслуженому діячеві науки і техніки, академіку НАН України, доктору філософських наук, професору, громадському діячеві та приурочено до його 70-річчя. Описано літературу за 1992—2003 рр. — перше десятиліття нового, бібліотечного, етапу наукової та професійної діяльності О. Онищенка, що розпочався відтоді, як він очолив Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського. У вступній статті академіка НАН України П. Тронька висвітлено фундаментальний внесок Олексія Семеновича у розвиток бібліотечної галузі, теорії та практики бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства й документознавства.

Початком реалізації задумів Тетяни Василівни в галузі створення специфічного жанру бібліографічного посібника — покажчиків змісту періодичних видань — стало її знайомство з "американцем, який ніколи не забував, що він українець". Йдеться про нашого співвітчизника Б. Ясінського, відповідального за українську в Бібліотеці Конгресу США, та його працю, котрій він присвятив понад 10 років і в якій вперше розкрив зміст усіх 109 томів раритетного нині львівсько-київського видання "Літературно-науковий вісник". Брак часопису в діаспорі не завадив бібліографу зібрати та опрацювати його повний комплект. Видання "Літературно-науковий вісник : покажчик змісту. Т. 1—109 (1898—1932)" (Київ; Нью-Йорк, 2002) охоплює 9406 бібліографічних записів. Поміж



учених-книгознавців і бібліографів з України, які надавали допомогу Б. Ясінському, була й Т. Добко.

Висока оцінка посібника, надана науковою спільнотою, спонукала до продовження роботи в цьому напрямі, а саме до розкриття змісту журналу "Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя" [10], що хронологічно й ідейно є продовженням "Літературно-наукового вістника". Систематичний показник змісту було підготовлено й видано за авторством Т. Добко і Б. Ясінського та науковою редакцією академіка О. Онищенко. Описано 1563 публікації за 1933—1939 рр. На відміну від показника змісту "Літературно-наукового вістника", в якому застосовано алфавітний принцип розташування публікацій із додаванням семи допоміжних показників (зокрема, предметного), у показнику змісту "Вістника" використано систематичний принцип розташування матеріалу, що якнайповніше враховує потреби користувачів. На це звертає увагу Р. Романовський у рецензії на видання: "Продуманою і вмотивованою є структура показника. Вона всебічно відображає тематику й жанровий склад публікацій" (Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2005. Т. 13. С. 233).

Схвальну оцінку показника знаходимо й у відгуках інших науковців: Р. Жданової, В. Рог, Н. Солонської, В. Чижка.

Результатом плідної співпраці відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ із відомим сербським літературознавцем, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ) Д. Айдачичем стали матеріали до бібліографії "Сербські фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях, 1837—2004" (Київ, 2005) [21], активну участь у роботі над якими брала Т. Добко. У виданні віддзеркалено праці, в яких досліджено українсько-сербські зв'язки в галузі літератури та фольклору, а також переклади сербських авторів і збірників сербської народної поетичної творчості українською мовою з ретроспекцією майже 170 років. Як укладач та член редколегії Тетяна Василівна опікувалася питаннями ретельного наукового дослідження джерельної бази. Описано 1169 документів українською, російською та сербською мовами, виданих на теренах України, а також праці вітчизняних учених, опубліковані поза її межами. Представлено й електронні інформаційні ресурси, що дублюють друковані видання. Показник став першим кроком до комплексної репрезентації читачам і дослідникам документів, що відбивають багаторічні українсько-сербські літературні зв'язки.

Співпраця з Київським університетом тривала. Як досвідчений фахівець Т. Добко взяла участь у бібліографічному проекті кафедри китайської, корейської та японської філології, що вилився в масштабний комплексний країнознавчий бібліографічний довідник "Китай. Корея. Японія" (Київ, 2007) [15]. У виданні відображено вітчизняні наукові праці в галузі синології, корезнавства та японістики, оприлюднені в Україні та за кордоном упродовж ХХ ст. до

2006 р. Матеріал згруповано у три блоки: Китай; Корея; Японія, в кожному з яких виділено тематичні розділи. Основною джерельною базою слугували вітчизняні сходовознавчі наукові журнали, збірники наукових праць, матеріалів наукових конференцій, інформаційні бюлетені спеціалізованих редакцій художньої літератури, ретроспективні й поточні бібліографічні показники тощо. Укладачі намагалися заповнити прогалини в бібліографічному забезпеченні сходовознавчих досліджень. Найповніше в посібнику віддзеркалено літературні твори письменників країн Далекого Сходу в українських перекладах, а також переклади українських творів китайською та корейською мовами.

Продовженням співпраці фахівців НБУВ із провідними закладами вищої освіти держави стала робота над показником "Українсько-бельгійські літературні зв'язки, 1870—2008" (Київ; Львів 2010) [23], котрий підготували бібліографи ВНБІ НБУВ і завідувач кафедри світової літератури Львівського національного університету імені І. Франка, професор Я. Кравець. Праця є першою спробою в українській і бельгійській бібліографіях узагальнено відобразити багатолітні літературні зв'язки цих країн, що вкрай важливо з огляду на недостатню бібліографічну забезпеченість теми міжлітературних взаємин загалом. Високо оцінив видання Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія Є. Бершеда: "Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та Львівський національний університет ім. І. Франка разом із науковцями — літературознавцями, перекладачами та іншими фахівцями — створили унікальне видання, яке засвідчує наявність плідних відносин у галузях літератури і культури України та Бельгії" [23, с. 5]. Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні М. Вінк зазначив: "Мені залишається тільки подякувати за цю величезну роботу, що тривала понад три роки, і, безсумнівно, стане джерелом для кожного дослідника, науковця, видавця або читача, зацікавленого міжнародним контекстом української літератури, зокрема її контактами з бельгійською літературою" [23, с. 6].

Упродовж 2011—2012 рр. у ВНБІ під керівництвом Т. Добко було підготовлено широке коло книжкових і журнальних бібліографічних публікацій [2]. В ювілейному виданні "М. В. Келдиш та українська наука" (Київ, 2011) уміщено список літератури "Бібліографія праць М. В. Келдиша, публікацій про його зв'язки з Україною (1948—2010)" [3].

Прагнення сьогоденних українців зберегти та осмислити вітчизняні культурні надбання знайшло втілення у праці, до якої долучилися співробітники НБУВ, підготувавши біобібліографічний показник "Зінаїда Павлівна Тулуб (1890—1964)" (Київ, 2012) [12]. Видання є першою окремо виданою бібліографією, присвяченою життю й творчості репресованої української письменниці, поетеси, авторки відомих історичних романів "Людолови", "В степу безкраїм за Уралом", а також поезій, п'єс, кіносценаріїв, перекладів, яка впродовж 20 років була позбавлена можливості реалізовувати літературний талант у художніх творах.

Бібліографи прагнули якнайповніше зібрати та якнайліпше систематизувати матеріал, описати документи, що дивом вціліли у вирі складних історичних подій. Посібник містить бібліографічні відомості про джерела українською, російською та англійською мовами, видані в Україні та поза її межами впродовж 1910—2012 рр., зокрема й електронні ресурси. Безумовна наукова цінність, висока видавнича та бібліографічна культура ставлять новостворений документографічний ресурс в один ряд із найкращими зразками літературознавчої біобібліографії. Оцінюючи його, академік М. Жулинський зазначав: "Майбутні дослідники життя і творчості видатної української письменниці Зінаїди Тулуб із вдячністю зустрінуть цей біобібліографічний покажчик "Зінаїда Павлівна Тулуб (1890—1964)", який підготували співробітники відділу довідково-бібліографічного обслуговування Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. На його основі і завдяки цьому покажчику тепер можна приступати до написання літературної біографії Зінаїди Тулуб, наукового дослідження її життя і творчості" [12, с. 15—16].

У 2013 р. Т. Добко завершила ґрунтовне монографічне дослідження "Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. — перше десятиліття XXI ст.)" (Київ, 2013) [9]. У праці висвітлено питання довідково-бібліографічної діяльності НБУВ, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та інших наукових бібліотек України. Монографія вміщує розлогу, ретельно укладену прикнижкову бібліографію — 869 документів українською, російською та іншими мовами, що всеохоплюють тематику бібліографознавчого дослідження: нормативно-правові документи, наукові монографії, статті у фахових наукових виданнях і збірниках.

Того самого року Тетяна Василівна захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора наук із соціальних комунікацій [8]. Список використаних для дослідження джерел становив 1005 назв. Залишаючись невтомним керівником, натхненником і безпосереднім реалізатором ґрунтовних бібліографічних проєктів, учена керувала підготовкою "Бібліографії праць А. П. Александрова, публікацій про нього та його зв'язки з Україною (1932—2013)", вміщеної у виданні "А. П. Александров та українська наука : до 110-річчя від дня народження вченого" (Київ, 2013) [2].

Упродовж 2013—2014 рр. бібліографічні матеріали з питань причин, наслідків і шляхів подолання глобальної фінансово-економічної кризи 2008—2010 рр., її впливу на економіку України, антикризового управління тощо було доповнено та під керівництвом Т. Добко згруповано в об'ємний бібліографічний покажчик "Світова економічна криза: причини, наслідки, шляхи подолання" (Київ, 2015) [20]. Видання є спробою віддзеркалити вагомий пласт інформації зазначеної проблематики: 3278 документів, опублікованих упродовж 2008—2012 рр. українською та російською мовами, що зберігаються у фондах НБУВ, а також електронні ресурси. Подано монографії,

матеріали наукових конференцій, статті з понад 400 періодичних і продовжуваних видань, збірників, дисертації й автореферати дисертацій, електронні публікації щодо подолання кризових явищ в економіці України та інших країн світу. Кандидат економічних наук, доцент С. Кулицький слушно зазначив, що "як впливає з аналізу представлених у покажчику видань, укладачі зробили акцент на літературі, що містить відносно оперативну оцінку світової економічної кризи як під час її розгортання (2008—2009), так і у перші роки посткризового періоду (2010—2012). Такий підхід дає змогу розглядати бібліографічний покажчик як цінне джерело економіко-історичних досліджень" (Вісник Книжкової палати. 2016. № 10. С. 14). Порівнюючи цю бібліографію з іншими виданнями, що розкривають тематику світової економічної кризи початку ХХІ ст., кандидат історичних наук О. Дуднік наголошує, що "за своїм обсягом та наповненням літературою покажчик НБУВ помітно переважає згадані праці російських та білоруських колег" (Бібліотечний вісник. 2016. № 5. С. 48).

Одне з наймасштабніших історико-бібліографічних досліджень, що є частиною комплексного наукового проєкту, було ініційовано учасниками Всеукраїнської наукової конференції "Дослідження Сходу і Півдня України в історичній перспективі: підсумки і проблеми". Дослідження "Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. Т. 2. Матеріали до бібліографії" (Київ, 2016) [22] здійснили фахівці НБУВ у співпраці з провідними вченими Інституту історії НАН України. Перший том видання є колективною монографією ("Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. Т. 1. Колективна монографія" (Київ, 2014), в основу якої покладено матеріали конференції. Цей масив мав стати першим комплексним бібліографічним дослідженням Сходу й Півдня України, потреба в якому постала вкрай гостро.

Основним виконавцем проєкту був відділ науково-бібліографічної інформації, керівником колективу укладачів та членом редколегії — його завідувач Т. Добко. До підготовки науково-бібліографічного видання було залучено багато структурних підрозділів НБУВ: відділи національної бібліографії, пресознавства, архівознавства і документознавства, зарубіжної україніки, образотворчих мистецтв, музичних фондів, бібліотекознавства, Інституту біографічних досліджень та інші. Загальне наукове редагування здійснювали Г. Боряк, В. Попик, В. Смолій. Бралися до уваги зауваження та рекомендації фахівців Інституту історії України НАН України. Т. Добко з колегами розробили план-проспект видання, запропонували його структуру, критерії відбору джерел, підходи до бібліографування різнопланових документних ресурсів. Величезний обсяг бібліографічної інформації (після відбору — 5709 записів), котру співробітники ВНБІ збирали з різноманітних джерел, потребував ретельного опрацювання. Масштабність проєкту не завадила Тетяні Василівні долучатися до всіх без винятку процесів: вона неодноразово вчитувала зібраний матеріал, редагувала кожен розділ і запис, іменний покажчик, розв'язувала складні методичні питання.

У довіднику вміщено відомості про книги, зокрема монографічні матеріали, нариси, брошури; матеріали наукових конференцій; збірники наукових праць; загальні та регіональні енциклопедії; різноманітні довідники, картографічні матеріали, бібліографічні покажчики, видані в Україні та за її межами від кінця XVII ст. до 2015 р. Особливу увагу приділено повноті відображення бібліографічних і довідкових видань. Ці джерела становлять ядро інформаційного ресурсу, на якому можуть базуватися подальші наукові дослідження.

Зацікавленість науковців фундаментальним бібліографічним довідником підтверджує низка схвальних відгуків у фахових виданнях. Як зазначив І. Гирич, ця "праця може бути поставлена в ряд великих українських бібліографічних проєктів. Поява таких книг — небуденне культурне явище" (Сіверянський літопис. 2017. № 6. С. 196). О. Ковалевська наголосила на практичній цінності довідника для фахівців: "Як користувач представлено бібліографічного покажчика можу переконливо заявити, що чітко продумана структура видання, фахово підготовлений науково-довідковий апарат, маса довідкової супровідної інформації заслуговують на високу оцінку дослідників, причому як тих, що безпосередньо займаються проблемами регіональної історії, так і фахівців іншої спеціалізації" (Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 229—230). Високу оцінку науковців підсумувала Н. Шип: "Безсумнівно, ця ґрунтовна праця увійде до переліку кращих інформаційно-довідкових видань України. Колектив укладачів виконав суспільне замовлення сумлінно і якісно, озброївши вчених, а також усіх, хто виявляє інтерес до історії і політики України, комплексною бібліографією (Бібліотечний вісник. 2017. № 3. С. 42). На XVIII Всеукраїнській виставці-форумі "Українська книга на Одещині" матеріали до бібліографії було відзначено дипломом "Краща книга виставки-форуму 2017" у номінації "Довідкове, енциклопедичне видання".

Метабібліографічний напрям роботи Т. Добко розпочала з анотованого каталогу "Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування" (Київ, 1996) [6]. Ця невеличка за обсягом праця була фактично першим виданим в Україні посібником, у якому об'єднувалися, характеризувалися й пропагувалися електронні інформаційні ресурси локального доступу на компакт-дисках світових виробників. Каталог містить інформацію про бібліографічні, фактографічні та повнотекстові бази даних (БД) вітчизняного та закордонного виробництва, наявні у відділі довідково-бібліографічного обслуговування НБУВ. У характеристиці БД наведено стисло інформацію про її тип, зміст, хронологічні межі, пошукові можливості та виробника.

Не викликає сумніву актуальність виданого 2017 р. довідника (метабібліографічного посібника) "Каталоги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" [14], над яким Т. Добко працювала як співавтор і редактор. Видання допомагає краще зорієнтуватися в сучасному довідково-пошуковому апараті НБУВ. У посібнику комплексно описано систему карткових каталогів і картотек бібліотеки, основних друкованих каталогів, електронних каталогів і БД, сканованих каталогів.

У межах наукової теми "Концептуальні та методичні засади у формуванні національної книжкової колекції "Україніка", над якою упродовж 2016—2018 рр. працював відділ, було здійснено дослідження та підготовлено до друку метабібліографічний посібник "Покажчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" [19]. Спочатку видання мало на меті розкриття фондів НБУВ, але повсякчасне прагнення Тетяни Василівни до максимальної повноти будь-якого бібліографічного дослідження сприяло збільшенню обсягу матеріалу завдяки репрезентації електронних ресурсів, а також окремих друкованих видань, котрих бракує у фондах НБУВ. До метабібліографічного посібника входять окремо видані бібліографічні праці, подекуди — завершені варіанти бібліографічних посібників на правах рукопису, монографічні праці, що є частково бібліографічними дослідженнями та у значному обсязі відображають зміст українських часописів, а також електронні онлайнів ретроспективні покажчики змісту серіальних видань. Вони охоплюють публікації у вітчизняних часописах, що виходили українською та російською мовами на території України й поза її межами від 1844 до 2018 р. Хронологічні рамки покажчиків охоплюють 1893—2019 рр.

Варті уваги два ґрунтовні галузеві метабібліографічні посібники, підготовкою яких керувала Тетяна Василівна, здійснюючи також і наукове редагування. Це анотований каталог "Держава і право. Бібліографічні посібники" (Київ, 2010) [5] і покажчик бібліографічних посібників "Економіка. Економічні науки" (Київ, 2012) [11]. В обох працях бібліографічні записи мають анотації та відображають зміст описаних джерел. На них звертає увагу Г. Швецова-Водка у навчальному посібнику "Загальне бібліографознавство. Бібліографічні ресурси України" (Київ, 2017). Анотований каталог "Держава і право. Бібліографічні посібники" — це науково-бібліографічне видання, в якому репрезентовано різноманітні за жанром галузеві та тематичні бібліографічні джерела з питань держави й права, видані українською та російською мовами від 1831 до 2007 р. Покажчик бібліографічних посібників "Економіка. Економічні науки" став першою у національній бібліографії спробою підсумувати досвід бібліографування літератури економічної галузі та виявлення реального ступеня бібліографічного забезпечення фахівців вторинною економічною інформацією за фондами НБУВ. Враховано бібліографічні посібники, підготовлені впродовж 1858—2010 рр.

Виокремимо й частково метабібліографічний посібник, що має значний попит у читачів НБУВ. Це анотований каталог "Історія Києва у довідково-бібліографічних виданнях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" (Київ, 2006) [13], укладений під керівництвом та за науковим редагуванням Т. Добко. Описані у виданні джерела також мають широку ретроспекцію: 1852—2004 рр.

Серед нових бібліографічних праць колективу ВНБІ важливе місце посідає "Література про життя та діяльність Б. Є. Патона", подана шостим розділом у ювілейному виданні "Керманіч української науки. Життєвий і творчий шлях Б. Є. Патона: до сторіччя від

дня народження" (Київ, 2018) [16]. Внутрішньо-книжковий персональний бібліографічний посібник присвячено унікальній особистості, знайомому вченому, видатному державному й громадському діячеві, організатору науки, який від 1962 р. очолює Національну академію наук України. Описано джерела за 1918—2018 рр. Зібраний матеріал становить 1031 документ українською, російською та іншими мовами.

У 2019 р. Т. Добко керувала підготовкою "Хронологічного покажчика друківаних праць М. М. Боголюбова (1926—2019)". Посібник подано окремим розділом "Бібліографія" ювілейного видання, що висвітлює життєвий і творчий шлях видатного математика і фізика-теоретика академіка М. Боголюбова "Творець теоретичної і математичної фізики" (Київ, 2019) [1].

Переименування у 2016 р. відділу довідково-бібліографічного обслуговування у відділ науково-бібліографічної інформації є цілком логічним підсумком тих досягнень, що за два десятиліття перетворили його з довідкового-консультаційного бюро на розвинений науково-інформаційний центр, один із провідних підрозділів НБУВ.

**Висновки.** Бібліографічна практика Тетяни Василівни не обмежується її роботою над бібліографічними посібниками, до укладання та редагування яких вона доклала чимало зусиль і творчої енергії. Свою допомогу та слушні поради, підказки, зауваження й рекомендації вона надає колегам з усієї України під час рецензування їхніх праць чи консультуючи з питань методики підготовки бібліографічної продукції, передаючи колосальний досвід бібліографа. Широка експертна та науково-педагогічна діяльність Т. Добко також є часткою її внеску в національну систему інформаційного забезпечення наукових досліджень. На цій ниві вчена вмільо використовує, зберігає та примножує найкращі здобутки своїх бібліографічних наставників: Є. Бабич, Л. Беляєвої, Л. Гольденберга, Н. Малолетової, А. Панової, Н. Погребецької та інших. Отже, сьогодні з упевненістю можна говорити про таке явище у нашому професійному середовищі, як бібліографічна школа Тетяни Добко — людини, безмежно відданої бібліотечній справі та назавжди закоханої в бібліографію.

#### Список використаної літератури

1. *Бібліографія*. Хронологічний покажчик друківаних праць М. М. Боголюбова (1926—2019). Література про життя і діяльність М. М. Боголюбова / уклад.: Т. Добко (керівник) [та ін.] // Творець теоретичної і математичної фізики : до 110-річчя від дня народж. акад. М. М. Боголюбова / НАН України, Ін-т теорет. фізики ім. М. М. Боголюбова, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Б. Є. Патон (голова) [та ін.]. — Київ : Академперіодика, 2019. — С. 431—518 (1182 назви).
2. *Бібліографія* праць А. П. Александрова, публікацій про нього та його зв'язки з Україною (1932—2013) / уклад.: Т. Добко [та ін.] // А. П. Александров та українська наука = А. П. Александров та украинская наука : до 110-річчя від дня народж. вченого / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Б. Є. Патон (голова) [та ін.] ; авт.-уклад.: О. С. Онищенко (керівник) [та ін.]. — Київ : Академперіодика, 2013. — С. 355—375 (335 назв).
3. *Бібліографія* праць М. В. Келдиша, публікацій про його зв'язки з Україною (1948—2010) / уклад.: С. М. Горбань, О. С. Залізняк, Т. Добко, А. М. Колесніченко // М. В. Келдиш та українська наука = М. В. Келдиш та украинская наука / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Б. Є. Патон (голова) [та ін.]. — Київ, 2011. — С. 253—270 (342 назви).
4. *Василь Степанович Бабич : біобібліографія* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / уклад. Т. Добко ; вступ. ст. О. С. Онищенко. — Київ : НБУВ, 2002. — 91 с. : фот.
5. *Держава і право*. Бібліографічні посібники : анот. кат. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: В. Ю. Радченко, В. А. Шкаріна ; наук. ред., вступ. ст. Т. Добко. — Київ, 2010. — 291 с.
6. *Добко Т. Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування* : анот. кат. / Т. Добко ; НАН України, НБУВ. — Київ, 1996. — 20 с.
7. *Добко Т. Василь Степанович Бабич : біобібліогр. покажч.* / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України ; вступ. ст. І. Чепелева. — Київ, 1997. — 43 с. : портр. — (Видатні діячі української книги ; вип. 9).
8. *Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність бібліотек НАН України: трансформація змісту, форм і методів під впливом зміни інформаційно-комунікаційного середовища (XX ст. — перше десятиліття XXI ст.)* : дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Добко Тетяна Василівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2013. — 496, [2] арк. — Бібліогр.: арк. 371—478 (1005 назв).
9. *Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. — перше десятиліття XXI ст.)* / Тетяна Добко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. О. С. Онищенко. — Київ, 2013. — 374 с. — Бібліогр.: с. 312—361 (869 назв).
10. *Добко Т. Вісник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, 1933—1939 : сист. покажч. змісту* / Тетяна Добко, Богдан Ясінський ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Б-ка Конгресу США, Наук. т-во ім. Шевченка ; наук. ред. О. С. Онищенко. — Київ ; Вашингтон ; Нью-Йорк : НБУВ, 2002. — 340 с.
11. *Економіка*. Економічні науки : покажч. бібліогр. посіб. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: В. Ю. Радченко, В. А. Шкаріна ; наук. ред. Т. Добко ; відп. ред. В. М. Горовий. — Київ, 2012. — 139 с.
12. *Зінаїда Павлівна Тулуб : біобібліогр. покажч.* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: А. М. Колесніченко, Н. І. Моїсеєнко, Т. Добко, Ю. С. Левченко ; вступ. ст. М. Жулинського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. — Київ : Київ — Париж — Даккар, 2012. — 144, [16] с.
13. *Історія Києва у довідково-бібліографічних виданнях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : анот. кат. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. В. А. Шкаріна ; наук. ред. Т. Добко. — Київ : НБУВ, 2006. — 86 с.
14. *Каталоги* Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. : Ю. Л. Фіх, Т. Добко ; за участю Л. В. Коновал, О. П. Ткаченко ; наук. ред. Т. П. Павлуша ; відп. ред. Т. Добко. — Київ, 2017. — 72 с.

15. *Китай*. Корея. Японія : бібліогр. покажч. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; упоряд.: І. П. Бондаренко, Д. В. Близнюк, Т. Добко [та ін.] ; голов. ред. І. П. Бондаренко. — Київ, 2007. — 380 с. — (Бібліотека Інституту філології).
16. *Література* про життя та діяльність Б. Є. Патона / авт. бібліогр.: Т. Добко (керівник) [та ін.] // Керманіч української науки. Життєвий і творчий шлях Б. Є. Патона : до сторіччя від дня народж. / О. С. Онищенко [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2018. — С. 171—252 (1031 назва).
17. *Олексій Семенович Онищенко* : матеріали до біобібліогр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Т. Добко, А. Л. Панова ; голова редкол. І. Ф. Курас ; вступ. ст. П. Т. Тронька. — Київ : НБУВ, 2003. — 112 с.
18. *Остап Вишня* : бібліогр. покажч., 1923—1988 / уклад. Т. Добко // Остап Вишня. Твори : в 4 т. — Київ, 1989. — Т. 4. — С. 534—604.
19. *Показчики* змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : метабібліогр. посіб. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; уклад.: Т. Добко, В. А. Шкаріна, В. Ю. Радченко ; за участю А. М. Колесніченко ; вступ. ст. Т. Добко, В. А. Шкаріної ; наук. ред. Т. Добко. — Київ, 2019. — 196 с.
20. *Світова економічна криза: причини, наслідки, шляхи подолання* : бібліогр. покажч. (2008—2012) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Т. Добко, В. Ю. Радченко, В. А. Шкаріна, С. М. Горбань, Ю. С. Левченко ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. — Київ, 2015. — 552 с.
21. *Сербські фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях* : матеріали до бібліогр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Д. Айдачич, Н. Дацькова, Т. Добко, Н. Моїсеєнко ; редкол.: О. Онищенко (голова) [та ін.]. — Київ : НБУВ, 2005. — 265 с.
22. *Схід і Південь України: час, простір, соціум* : у 2 т. Т. 2. Матеріали до бібліографії / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України ; уклад.: Т. Добко (керівник) [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боржак, Я. В. Верменич, Т. Добко, Л. А. Дубровіна [та ін.] ; наук. ред. В. І. Попик. — Київ, 2016. — 944 с.
23. *Українсько-бельгійські літературні зв'язки, 1870—2008* : бібліогр. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: О. Онищенко (голова) [та ін.] ; уклад.: Т. Добко, Я. Кравець, Н. Дацькова, М. Чиж ; вступ. статті Я. Кравця, Ю. Половинчак. — Київ ; Львів, 2010. — 244 с.

**Vitalina Shkarina**

### ***Bibliographic school of Tetiana Dobko***

*Actuality of theme of the article is related to strengthening of interest of society to historically-biographic researches, in particular to the problem of biography of science man. The analysis of labours of the known bibliographers enriches bibliographic science and practice. The article is timed to the 40 year of scientific activity of bibliography scientist, library scientist, bibliography scientist, historian, bibliographer T. Dobko. The aim of publication is illumination of one directions of activity of scientist — bibliographic practice. Description of bibliographic labours, preparation of that T. Dobko engaged as a compiler, leader of authorial collective, scientific editor, is given. This direction of her activity separately was not investigated. A source base of publication is folded by basic bibliographic labours of T. Dobko and reviews of scientists on them. Scientific methods are applied: bibliographic, biographic, historical, descriptive; systems, retrospective and source analysis. Among basic bibliographic labours T. Dobko is "Vistnyk: misiachnyk literatury, mystetstva, nauky u hromadskoho zhyttia, 1933—1939: systematychnyi pokazhchyk zmistu" (Kyiv; Vashynhton; Niu-York, 2002), "Serbski folklor i literatura v ukrainskykh perekladakh ta doslidzhenniakh : materialy do bibliografii" (Kyiv, 2005), "Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium: u 2 t. T. 2. Materialy do bibliografii" (Kyiv, 2016), "Ukrainsko-belhiiski literaturni zviiazky, 1870—2008: bibliografichni pokazhchyk" (Kyiv; Lviv, 2010), "Pokazhchyky zmistu ukrainskykh chasopysiv u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: metabibliografichni posibnyk" (Kyiv, 2019) etc. Practical bibliographic діяльність of T. Dobko is not limited to her prosecution of bibliographic tools. That help and advices, remark and recommendations, that she gives to the colleagues in all Ukraine, passing the huge experience of bibliographer, her wide expert and scientifically-pedagogical activity is also part of her contribution to the national system of the informative providing of scientific researches. This direction of activity of scientist was naturally outpoured in such phenomenon in our professional environment, as bibliographic school of Tetiana Dobko.*

**Keywords:** T. Dobko; biographic science; bibliographer; bibliography scientist; bibliography scientist; bibliography; bibliographic tools

#### *References*

1. Dobko T. V. et al. (2019). Bibliografiia. Khronolohichni pokazhchyk drukovanykh prats M. M. Boholiubova (1926—2019). Literatura pro zhyttia i diialnist M. M. Boholiubova. *Tvoretz teoretychnoi i matematychnoi fizyky: do 110-richchia vid dnia narodzh. akad. M. M. Boholiubova*. Kyiv: Akadempriodyka, pp. 431—518.
2. Dobko T. V. et al. (2013). Bibliografiia prats A. P. Aleksandrova, publikatsii pro noho ta yoho zviiazky z Ukrainoiu (1932—2013). A. P. Aleksandrov ta ukrainska nauka: do 110-richchia vid dnia narodzh. vchenoho. Kyiv: Akadempriodyka, pp. 355—375.
3. Horban S. M., Zaluzniak O. S., Dobko T. V., Kolesnichenko A. M. (2011). Bibliografiia prats M. V. Keldysha, publikatsii pro yoho zviiazky z Ukrainoiu (1948—2010). M. V. Keldysh ta ukrainska nauka. Kyiv, pp. 253—270.
4. Dobko T. V. (2002). *Vasyl Stepanovych Babych: biobibliografiia*. Kyiv: NBUV.
5. Radchenko V. Yu., Shkarina V. A. (2010). *Derzhava i pravo. Bibliografichni posibnyky: anotovanyi kataloh*. Kyiv.
6. Dobko T. V. (1996). *Bazy danykh sluzhby dovidkovo-bibliografichnoho obsluhovuvannia: anotovanyi kataloh*. Kyiv.
7. Dobko T. V. (1997). *Vasyl Stepanovych Babych: biobibliografichni pokazhchyk*. Kyiv.
8. Dobko T. V. (2013). *Dovidkovo-bibliografichna diialnist bibliotek NAN Ukrainy: transformatsiia zmistu, form i metodiv pid vplyvom zminy informatsiino-komunikatsiinoho seredovyshcha (20 st. — pershe desiatylittia 21 st.)*. PhD. NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.
9. Dobko T. (2013). *Dovidkovo-bibliografichna diialnist naukovykh bibliotek Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok (20 st. — pershe desiatylittia 21 st.)*. Kyiv.

10. Dobko T., Yasynskiy B. (2002). *Vistnyk: misiachnyk literatury, mystetstva, nauky i hromadskoho zhyttia, 1933—1939: systematychnyi pokazhchyk zmistu*. Kyiv; Vashynhton; Niu-York: NBUV.
11. Radchenko V. Yu., Shkarina V. A. (2012). *Ekonomika. Ekonomichni nauky: pokazhchyk bibliohrafichnykh posibnykiv*. Kyiv.
12. Kolesnichenko A. M., Moiseienko N. I., Dobko T. V., Levchenko Yu. S. (2012). *Zinaida Pavlivna Tulub: biobibliohrafichnyi pokazhchyk*. Kyiv: Kyiv — Paryzh — Dakar.
13. Shkarina V. A. (2006). *Istoriia Kyieva u dovidkovo-bibliohrafichnykh vydanniakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: anotovanyi katalog*. Kyiv: NBUV.
14. Fikh Yu. L., Dobko T. V. (2017). *Katalogy Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: dovidnyk*. Kyiv.
15. Bondarenko I. P., Blyzniuk D. V., Dobko T. V. et al. (2007). *Kytai. Koreia. Yaponiia: bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Kyiv.
16. Dobko T. V. et al. (2018). *Literatura pro zhyttia ta diialnist B. Ye. Patona. Kernanykh ukrainskoi nauky. Zhyttievyy i tvorchyi shliakh B. Ye. Patona : do storichchia vid dnia narodzh.* Kyiv, pp. 171—252.
17. Dobko T. V., Panova A. L. (2003). *Oleksii Semenovykh Onyshchenko: materialy do biobibliografii*. Kyiv: NBUV.
18. Dobko T. V. (1989). *Ostap Vyshnia: biobibliohrafichnyi pokazhchyk, 1923—1988. Ostap Vyshnia. Tvory : v 4 t.* Kyiv, Vol. 4, pp. 534—604.
19. Dobko T. V., Shkarina V. A., Radchenko V. Yu. (2019). *Pokazhchyky zmistu ukrainskykh chasopysiv u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: metabibliohrafichnyi posibnyk*. Kyiv.
20. Dobko T. V., Radchenko V. Yu., Shkarina V. A., Horban S. M., Levchenko Yu. S. (2015). *Svitova ekonomichna kryza: prychny, naslidky, shliakhy podolannia: biobibliohrafichnyi pokazhchyk (2008—2012)*. Kyiv.
21. Aidachych D., Datskova N., Dobko T., Moiseienko N. (2005). *Serbski folklor i literatura v ukrainskykh perekladakh ta doslidzhenniakh: materialy do bibliografii*. Kyiv: NBUV.
22. Dobko T. V. et al. (2016). *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium: u 2 t. T. 2. Materialy do bibliografii*. Kyiv.
23. Dobko T., Kravets Ya., Datskova N., Chyzh M. (2010). *Ukrainsko-belhiiski literaturni zviazky, 1870—2008: biobibliohrafichnyi pokazhchyk*. Kyiv; Lviv.

Надійшла до редакції 5 березня 2020 року



## ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 021.84(430)''15/21''

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).42-46

Георгій Богданов,  
здобувач КНУКіМ,  
e-mail: bogdanov.georgiy@mail.ru

### Зародження та розвиток системи обов'язкового примірника в Німеччині у XV—XXI століттях

Стаття має інтердисциплінарний характер і перебуває на стику теорії документознавства, історії бібліотечної справи Німеччини та галузевого права. Об'єктами дослідження є розвиток системи обов'язкового примірника Німеччини, починаючи від доби Нового часу, та законодавча база з питань комплектування бібліотек обов'язковими примірниками друкованих видань упродовж останніх століть. Увагу зосереджено на структурі системи розповсюдження обов'язкових примірників окремих видів і типів видань до бібліотек національного, земельного та частково регіонального рівня. Через недостатньо розроблену законодавчу базу в межах бібліотечних досліджень досі залишаються маловивченими такі питання, як комплектування бібліотек інтернет-публікаціями та юридичні аспекти у сфері електронних публікацій.

Надано узагальнену характеристику шляхів поповнення фондів електронними виданнями, а також розглянуто аспекти створення окремих систем, метою яких є сприяння цілеспрямованим процесам добору джерел, та вебхарвестингу — сучасної методики збереження інтернет-версій друкованих творів через архівування.

До нерозроблених проблем у галузі обов'язкового примірника належить тема авторського права на інтернет-публікації, а також питання, чи спроможні електронні публікації як джерела забезпечення інформаційних потреб різного ступеню складності конкурувати з такими класичними установами, як бібліотеки, архіви чи музеї?

**Ключові слова:** бібліотеки; Німеччина; обов'язковий примірник; цензура; надсилання; друковані видання; офіційні видання; кіно-, фото- та фонодокументи; електронні публікації; мікрофіші; вебхарвестинг

**Постановка проблеми.** Проблематика зародження та розвитку системи обов'язкового примірника (ОП) на території Німеччини, його отримання та зберігання становить вагомий сегмент наукових досліджень упродовж тривалого часу. Вважаємо за потрібне зосередити увагу на історичних аспектах формування системи ОП протягом останніх шести століть, починаючи з часів Реформації, питаннях сучасної структури системи обов'язкового примірника з урахуванням принципу федералізму, а також її нинішнього стану з огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій, що надасть

повніше уявлення про особливості розповсюдження обов'язкових примірників окремих видів і типів видань.

Через недостатньо розроблену законодавчу базу в межах бібліотечних досліджень досі залишаються маловивченими такі питання, як комплектування бібліотек інтернет-публікаціями та юридичні аспекти у сфері електронних публікацій.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Окреслену тематику розкрито у працях численних науковців [1—14] та інтернет-публікаціях [15]. Об'єктом досліджень минулих десятиліть були тенденції розвит-

ку системи надсилання та зберігання ОП упродовж певних історичних епох, юридичні акти, типологія видань, а сучасних розвідок — інтернет-публікації як відносно новий вид видань, методика та проблеми їх тривалого зберігання. Водночас дискусійними залишаються тематичні поля "інтернет-публікація", "тривале зберігання" та "національна програма діяльності" [8, с. 34].

**Метою статті** є висвітлення етапів розвитку системи обов'язкового примірника у Німеччині, починаючи від доби зародження князівських бібліотек і формування відповідної законодавчої бази, а також огляд сучасної методики доставляння ОП на державному, земельному та частково регіональному рівнях з урахуванням принципів типології бібліотек і класифікації видань відповідно до теорії документознавства. Крім того, стаття має на меті аналіз вебхарвестингу — сукупності процесів відбору інтернет-документів для подальшого архівування, а також подання загальної характеристики окремих систем, метою яких є сприяння розвитку цілеспрямованих процесів тривалого архівування (KOPAL, NESTOR).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Зародження системи обов'язкового примірника в Німеччині сягає часів становлення книгодрукування, коли фоліанти слугували винагородою за надані привілеї з боку князів. До бібліотек вельмож видання потрапляли лише після державної цензури, що була запроваджена у XVI ст. і мала насамперед захищати їхні права, а також сприяти розвитку культурного життя, забезпеченню літературою держслужбовців, науковців, письменників, дотриманню авторського права, боротьбі з нелегальним передруком, що його допомагав виявити саме обов'язковий примірник [1, с. 37; 13, с. 17].

Рідше йшлося про безпосередню підтримку бібліотек, як, наприклад, університетської книгозбірні Тюбінгена 1604 р. Можливість комплектувати фонди через отримання ОП бібліотеки окремих регіонів чи міст здобули у XVII ст.: 1614 р. відповідні закони було ухвалено в Гессені (для університетської бібліотеки міста), 1633 р. — у Дармштадті (для бібліотеки двору), 1696 р. — у Гамбурзі, 1737 р. — у Ганновері, 1743 р. — в Ерлангені. Від 1770-х рр. право на отримання обов'язкового примірника надано бібліотекам "Мурхард" (<http://regiowiki.hna.de/Landesbibliothek>), університетській бібліотеці Касселя (1770, 1792, 1817), земельним бібліотекам у Кілі та Мюльді й університетській книгозбірні в Марбурзі (1748, 1816, 1826) [1, с. 38].

Хоча, згідно з § 8 Указу про Центральну урядову бібліотеку герцогства Нассау (1806—1866) від 12 жовтня 1813 р. і § 2 Указу про свободу преси від 4—5 травня 1814 р., надання ОП мало сприяти розвитку науки й літературної освіти, а не закріпленню привілеїв у галузях друку та видавництва і бажанню запобігти цензурі, окремі діячі вважали обов'язок надавати примірник порушенням права на свободу преси. ОП виконував також роль засобу протидії поширенню богохульних творів, про що було офіційно зазначено в постанові пруського кабінету міністрів (1824), у законі про пресу (1851), а також у законі про свободу преси, що діяв на території королівства Вюртемберг упродовж 1817—1864 рр.

Під час революційних подій 1848 р., коли було ухвалено рішення скасувати всі форми залежності селян та розроблено проєкт нової конституції, Спілка книготорговців Франкфурта та представники I Франкфуртських національних зборів у церкві Святого Павла уклали угоду про добровільне постачання ОП до бібліотеки новоствореної імперії. У 1860 р. у Німеччині прокотилася хвиля протестів видавців, які вважали розповсюдження ОП формою державної цензури. Після перемоги у франко-прусській війні 1870—1871 рр. та проголошення імперії ОП поширювали вже на земельному рівні, але 1874 р. набув чинності закон про обов'язкове постачання видань до місцевих органів поліції з метою цензури (§ 9) [1, с. 37].

Практику добровільного надсилання обов'язкового ("зразкового") примірника запроваджено 1913 р., після заснування в Лейпцизі Національної бібліотеки, завданням якої стало збирання за формальними критеріями німецькомовної літератури, виданої на території імперії та за її межами; літератури іноземними мовами, надрукованої в тодішній Німеччині; збереження пам'яток для майбутніх поколінь; створення національної бібліографії; захист авторських прав [11, с. 36].

У 1937 р. у Гессені ухвалено закон, в якому зазначено, що метою обов'язкового примірника мають стати "...сприяння науці в цілому й... підтримка держслужбовців та письменників" [1, с. 37]<sup>1</sup>. Схожі нормативні акти прийнято в Бремені (1933), Гамбурзі (1934) та Бадені (1936).

Традиція надсилання обов'язкового примірника збереглася й за доби розподілу країни. У колишній НДР ще 1960 р. питання щодо доставляння національного обов'язкового примірника вирішили на користь так званої Німецької бібліотеки в Лейпцизі. У західних землях лише 1969 р. було офіційно законодавчо закріплено, що видавці мають надсилати примірники усіх видань до Німецької бібліотеки у Франкфурті-на-Майні з метою створення бібліографії, збереження надбання та "...надання майбутнім поколінням... друкованої спадщини попередніх епох..." [5, с. 154].

У 1981 р. Конституційний Суд Німеччини зобов'язав видавців безкоштовно надсилати визначену кількість примірників відповідно до права громадськості на доступ до інформації та для забезпечення її інфо потреб, але поза увагою залишилися фінансові аспекти, зокрема відшкодування поштових витрат [6, с. 253].

У законі про Національну бібліотеку, нова редакція якого набула чинності 2006 р., зазначено, що підприємства й установи, котрі належать до сфери послуг, зобов'язані безкоштовно надсилати примірники власної продукції, незалежно від того, провадять вони виробничу діяльність чи ні (§ 14) [4, с. 153]. До видань, на які поширюється дія закону про надсилання ОП до Національної бібліотеки Німеччини належать усі друковані періодичні (журнали, газети) та неперіодичні видання (книги), мікрофіші, кіно-, фото- та фонодокументи (§ 3 абз. 1 закону), а також інтернет-пуб-

<sup>1</sup> Див. також закон герцогства Нассау 1814 р. Закон 1937 р. став своєрідною ланкою між законами про обов'язковий примірник у Гессені, ухваленими 1805 р. та 1949 р. відповідно.

лікації. Відшкодування поштових витрат можливе лише у разі надсилання рідкісних чи цінних видань, що виходять у світ невеликими тиражами та водночас підпадають під дію закону про придбання ОП.

Закони про надсилання ОП друкованих і цифрових ЗМІ діють також на земельному й навіть регіональному рівнях. Майже в усіх землях є місцеві закони про ОП, за якими видавцям пропонують надсилати один чи два примірники власної продукції до визначених бібліотек. Видавництва земель Берлін, Бранденбург, Мекленбург-Передня Померанія, Північний Рейн-Вестфалія, Саксонія, Саксонія-Анхальт та Тюрингія надсилають ОП до Лейпцига, видавництва усіх інших земель —

до Франкфурта-на-Майні. У разі отримання другого примірника відбувається обмін виданнями. В окремих федеральних землях видавець не зобов'язаний надсилати до бібліотек-фондоутримувачів власну продукцію, але мусить запропонувати її для придбання [2, с. 101; 7, с. 91—92; 11, с. 311].

Варіанти постачання ОП до земельних університетських чи інших бібліотек на земельному рівні:

1. Лише до однієї бібліотеки (Нижня Саксонія).
2. До двох бібліотек (Баден-Вюртемберг).
3. До трьох бібліотек (Північний Рейн-Вестфалія).

У табл. 1 наведено німецьку систему земельного обов'язкового примірника [9, с. 100—101; 12, с. 949].

Таблиця 1

Система земельного обов'язкового примірника в Німеччині

Земля	Бібліотеки	К-сть примірників
Баварія	Баварська державна бібліотека (Мюнхен)	2
Баден-Вюртемберг	Земельна бібліотека Бадена (Карлсруе) та земельна бібліотека Вюртемберга (Штутгарт)	2
Берлін	Центральна та земельна бібліотека	1
Бранденбург	Міська та земельна бібліотека (Потсдам)	1
Бремен	Земельна та університетська бібліотека	1
Гамбург	Земельна та університетська бібліотека	1
Гессен	Університетська та земельна бібліотека (Дармштадт) <sup>2</sup>	1
Мекленбург-Передня Померанія	Земельна бібліотека (Шверин)	1
Нижня Саксонія	Земельна бібліотека ім. Лейбніца (Ганновер)	1
Північний Рейн-Вестфалія	Університетська та земельна бібліотека (Бонн чи Дюссельдорф)	1
Рейнланд-Пфальц	Міська бібліотека Майнцу <sup>3</sup>	1
Саарланд	Університетська та земельна бібліотека (Саарбрюкен)	1
Саксонія	Земельна та університетська бібліотека (Дрезден)	1
Саксонія-Анхальт	Університетська та земельна бібліотека (Халле)	1
Тюрингія	Університетська та земельна бібліотека (Йена)	1
Шлезвіг-Гольштейн	Університетська бібліотека (Киль)	1
	Земельна та водночас міська бібліотека (Любек)	1

Окремим видом обов'язкового примірника є офіційні видання — публікації органів та суб'єктів права державного й місцевого рівня (общин і громадських організацій). Ці документи не потрапляють до установ книжкової торгівлі та бібліотек, проте слугують важливим джерелом наукових досліджень, насамперед у сфері державотворення та права. Бібліотеки-отримувачі ОП переважно збирають зброшуровані видання громадських установ відповідно до постанов міністерств та відомств [12, с. 951]. Публікації установ федерального рівня надсилаються до Національної бібліотеки, до державних книгозбірень у Берліні та Мюнхені та безпосередньо до бібліотеки бундестагу. Більшість земельних законів передбачають також надсилання ОП публікації до визначених бібліотек земельного рівня [4, с. 153—154]. Не підлягають обов'язковому надсиланню твори друку, чинні впродовж визначеного часу (формуляри, прейскуранти).

Особливості процесів отримання кіно-, фото- та фонодокументів, цифрових ЗМІ бібліотеками-отримувачами обов'язкового примірника [8, с. 15, 35]:

1. Обов'язкові примірники музичних творів (ноти) та звуконосіїв (зокрема й ті, що мають історичну

цінність) надходять до Німецького музичного архіву в Лейпцизі, котрий також належить до Німецької національної бібліотеки. Згідно з федеральним та більшістю земельних законів, виробники звуконосіїв (аудіокниг) мають постачати власну продукцію до бібліотек, але відсоток звуконосіїв, у тому числі для дітей, є доволі незначним порівняно з кількістю нових друкованих видань. Зокрема, станом на 2012 р. фонди звуконосіїв для дітей становили понад 995 тис. пр.

2. Правила надсилання обов'язкового примірника не поширюються на фільми (виняток: кінокартини, котрі фінансує держава).

3. Дія закону про обов'язковий примірник не поширюється на постачання відеопродукції (виняток: землі Бранденбург, Баден-Вюртемберг та Берлін (від 2005 р.). У землях Бремен, Мекленбург-Передня Померанія, Саарланд, Саксонія-Анхальт, Гессен, Рейнланд-Пфальц та частково Шлезвіг-Гольштейн чинні інтерпретації закону про обов'язковий примірник з огляду на відеопродукцію.

4. Комп'ютерні та відеоігри не підпадають під дію закону про обов'язковий примірник для бібліотек. Після використання впродовж визначеного часу про-

<sup>2</sup> Інші варіанти: університетська бібліотека (Франкфурт-на-Майні), земельна бібліотека (Фульда), бібліотека ЗВО Касселя, земельна бібліотека Гессена, земельна та Мурхардська бібліотека (Кассель).

<sup>3</sup> Інші варіанти: земельний бібліотечний центр Пфальцу в Шпейєрі, земельний бібліотечний центр у Кобленці чи Міська бібліотека Трира.



водять оцінювання їхньої якості та списання. Невелика кількість публічних бібліотек видає комп'ютерні чи консольні ігри.

5. Мікрофільми підлягають обов'язковому надсиланню та враховуються як друковані видання. Завданнями архіву мікрофільмів німецькомовної преси в Дортмунді є створення фондів плівок, на яких збережено відповідні тексти журналів і газет, та зібрання видань німецькомовної преси на мікрофільмах.

6. Фотодокументи в архівах, бібліотеках, фото- чи фільмотеках, музеях та інших установах збираються несистематично, переважно завдяки певним ініціативам чи дарункам.

У червні 2006 р. до переліку завдань Німецької національної бібліотеки й земельних книгозбірень було внесено збирання інтернет-публікацій, до яких нині належать електронні журнали та книги, екзаменаційні роботи студентів, музичні колекції тощо. Сучасний дослідник А. Носик вирізняє дві великі групи інтернет-публікацій: загального характеру, серед яких — електронні версії традиційних ЗМІ й мережеві публікації, та спеціалізовані.

В окремих землях Німеччини досі не розроблено юридичне підґрунтя щодо придбання інтернет-публікацій. За порадою постійної конференції міністрів освіти та культури федеральних земель, університети та їхні бібліотеки мають усвідомити, що публікація наукових робіт, у тому числі докторських дисертацій, надалі відбуватиметься в електронній формі.

Важливою передумовою становлення системи тривалого архівування електронних ресурсів як джерела забезпечення інфопотреб, зокрема й специфічних бібліотечних, є посилення кооперації книгозбірень із громадськими установами з питань збирання та відбору фахових інтернет-публікацій, у тому числі й за принципом мішені. Виокремлюють три варіанти поповнення зібрань електронних публікацій [8, с. 35—36]:

1. Безпосередня кооперація / співпраця з постачальниками або партнерами — центральними фаховими чи регіональними бібліотеками, що отримують обов'язковий примірник, та установами, котрі розробляють стандарти й методики збирання інтернет-публікацій.

2. Будівництво / розбудова сховищ для тривалого зберігання. Від 2004 р. Національна бібліотека Німеччини, земельна та університетська бібліотека Геттінгена, компанія IBM і Товариство з питань наукової обробки даних (Геттінген) працюють над питаннями розбудови сховищ для тривалого архівування значних масивів даних у межах проекту розбудови сховищ для тривалого архівування значних масивів даних у межах проекту KOPAL<sup>4</sup>.

3. Розбудова спільної мережі. Дослідження, розвиток та управління процесами архівування впродовж тривалого часу до 2000-х рр. відбувалося в Німеччині повільно. У 2003 р. на базі проекту NESTOR<sup>5</sup> сформовано першу національну мережу, метою якої є набуття

компетенцій із питань розв'язання проблем архівування протягом тривалого часу відповідно до вимог сьогодення.

Нині залишаються відкритими такі питання [13, с. 956]:

1. Чи виправдає себе поширення права отримання обов'язкового примірника на інтернет-публікації?

2. Чи зможуть інтернет-публікації виконувати роль "четвертої колони" у структурі збереження інформації разом із класичними бібліотеками, архівами та музеями?

3. Проблеми авторського права в галузі інтернет-публікацій.

4. Чи потрібне створення окремої установи, що незалежно та водночас вичерпно збирала б обов'язкові примірники електронних версій фільмів та радіо-програм, котрі традиційно залишаються поза увагою бібліотек?

До цього проблемного поля належить так званий періодичний вебхарвестинг — автоматизований процес відбору інтернет-документів для архівування [16]<sup>6</sup>. Вирізняють такі його форми:

— вибіркового та водночас цілеспрямованого вебхарвестинг, метою якого є отримання якнайповніших копій визначених інтернет-сторінок;

— площинний вебхарвестинг, що являє собою сукупність формальних правил архівування вебсторінок. Одним із таких правил є обов'язкова наявність домену з визначеного сегмента інтернету, наприклад "de".

**Висновки.** Сучасні наукові дослідження з питань розвитку системи обов'язкового примірника мають не лише бібліотечнознавче та історичне, а й соціологічне підґрунтя, позаяк за умов постійного розширення спектру інфопотреб та їх поглиблення постає потреба вивчення частоти звернення до електронних версій обов'язкових примірників.

Юридичне підґрунтя проблеми доставляння обов'язкового примірника було вперше розроблено в XVI—XVII ст., за часів Реформації, коли ОП не лише слугував джерелом комплектування книжкових зібрань, зокрема бібліотек закладів вищої освіти, та свідченням актуального стану розвитку адміністративних структур і галузі культури, а й відбивав вплив церкви та рівень цензури в державі. Сьогодні закони про надсилання обов'язкового примірника друкованих ЗМІ як джерела забезпечення інформаційних потреб різних категорій користувачів діють на федеральному, земельному та регіональному рівнях, а юридичне підґрунтя з питань придбання інтернет-публікацій в окремих землях Німеччини залишається нерозв'язаним. За умов кардинальних змін на ринку ЗМІ об'єктами історико-соціологічних, бібліотечних та прогностичних досліджень із питань вивчення ОП мають стати як інформаційні потреби населення, так і процеси їх забезпечення за допомогою традиційних (паперових) джерела інформації та електронних версій. За порадою постійної конференції міністрів освіти та культури федеральних земель, університети та їхні бібліотеки мають усвідомити, що публікація обов'язкових примірників наукових робіт, у тому числі докторських дисертацій, надалі відбуватиметься переважно в електронній формі.

<sup>4</sup> Повна назва німецькою мовою — Kooperativer Aufbau eines Langzeitarchivs digitaler Informationen.

<sup>5</sup> Повна назва англійською мовою — Network of Expertise in Long-Term Storage and Availability of Digital Resources in Germany.

<sup>6</sup> Інші позначення — Web farming, Web mining та Web scraping.

## Список використаної літератури

1. *Bickelhaupt H.* Rechtskunde für Bibliothekare: Grundbegriffe und Grundzüge / H. Bickelhaupt. — Frankfurt-am-Main : Klostermann, 1978. — 93, (XXII) S. — (Das Bibliothekswesen in Einzeldarstellungen).
2. *Böttger K.-P.* Basiskennntnis Bibliothek: Eine Fachkunde für Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste — Fachrichtung Bibliothek / K.-P. Böttger. — 4., vollst. neubearb. Aufl. — Bad Honnef : Bock+Herchen, 2009. — 312 S.: Tab., Zeichn., Abb.
3. *Busse G.* v. u. a. Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland / G. v. Busse, H. Ernestus, E. Plassmann. — 2, vollst. neubearb. Aufl. der v. G. v. Busse u. H. Ernestus begr. Werkes. — Wiesbaden : Harrasowitz, 1983. — 299, [XV] S.
4. *Gantert K.* Bibliothekarisches Grundwissen / Vorw. v. K. Gantert, R. Hacker. — 8., vollst. neu bearb. u. erw. Aufl. — München : Saur, 2016. — 414 S.: Zeichn.
5. *Godan J. Chr.* Pflichtexemplar in Hessen I // Entscheidungssammlung zum Bibliotheksrecht / Hrsg. v. d. Bundesverein. Deut. Bibliotheksverbände e.V.; Kommission für Rechtsfragen d. Vereins Deutscher Bibliothekare e.V.; Verantw. Red. J. Chr. Godan — 2., überarb. u. erweit. Aufl. — Wiesbaden: Harrasowitz, 2003. — (Bibliotheksrecht; Bd. 2. Entscheidungssammlung zum Bibliotheksrecht). — S. 148—156.
6. *Hiller H.* Wörterbuch des Buches / H. Hiller, St. Füssel. — 7, grundleg. überarb. Aufl. — Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann GmbH, 2006. — 379 S.: Tab.
7. *Heinold W. E.* Bücher und Büchermacher: Verlage als Umschlagplätze für Ideen und Informationen. Inhalte auswählen, kalkulieren und vermarkten. Vom Verlag zum Leser – das Netz der Branche. Menschen und Berufe rund ums Büchermachen. Bücher – sinnliche Medien gestern, heute und in Zukunft/ W. E. Heinold; Neu bearb. v. U.E. Huse u.a.; Zeichn. v. P. Irmer. — 6., neu bearb. Aufl. – Frankfurt-am-Main: Bramann, 2009. – 301 S.: zahlr. Zeichn., Abb., Phot, darunt. farb. – (Edition Buchhandel; Bd. 17).
8. *Jens M.* Bibliotheken / M. Jens, S. Schrimpf // Nestor Handbuch: Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung: Version 2.3 (2010) / Hrsg. v. H. Neuroth, A. Oswald, R. Scheffel u.a.; Vorw. v. H. Neuroth. — Glückstadt : Werner Hülsbusch Verl., 2016. — S. [34-36].
9. *Juraschko B.* Praxishandbuch Recht für Bibliotheken und Informationseinrichtungen / B. Juraschko. — Berlin; Boston : de Gruyter, 2013. — 209, (XII) S.: Zeichn., Tab. — (Reference).
10. *Lutz P.* Pflichtexemplarrecht / P. Lutz // Reclams Sachlexikon des Buches: Von der Handschrift zum E-Book / Hrsg. v. — 3., vollst. überarb. u. aktualis. Aufl. — Stuttgart : Reclam, 2015. — S. 311—312.
11. *Pfeiffer F. W.* Das materielle Recht der Pflichtexemplare in Deutschland: Eine historisch-dogmatische Untersuchung: Inauguraldissertation / FAU Erlangen-Nürnberg; Jurist. Fakultät. — München : Rieger in Komm, 1913. — 47, [1] S.
12. *Steinhauer E. W.* Das Pflichtexemplarrecht / E. W. Steinhauer // Praxishandbuch Bibliotheksmanagement: In 2 Bd.: Bd. 2/ Hrsg. v. R. Griebel u.a.; Red. E. Franz. — Berlin u.a. : de Gruyter, 2015. — (Reference). — S. 947—957.
13. *Syre L.* Typ und Typologie von Regionalbibliotheken / L. Syre // Regionalbibliotheken in Deutschland: Mit e. Ausblick auf Österreich und die Schweiz / Hrsg. v. B. Hagenau. — Frankfurt-am-Main : Klostermann, 2000. — (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie; Sonderheft 78). — S. 13—35.
14. *Umlauf K.* u. a. Moderne Buchkunde / K. Umlauf, P. Delin, S. Hein. — 3., aktualis. Aufl. — Wiesbaden : Harrasowitz, 2014. — 360 S.: Tab., Zeichn. — (Bibliotheksarbeit Series; Bd. 8).
15. *Web farming.* — Mode of access: [http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/artikel/nestor\\_handbuch\\_artikel\\_146.pdf](http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_146.pdf). — Title from the screen.

George Bogdanov

*A beginning and historical development of system of the required copy in Germany in the XV—XXI centuries*

*An article has interdisciplinary character and is at the interface of the document science, a history of the librarianship in Germany as well as sectoral law written. The objects of study in the article are a historical development of system of the obligatory copies in Germany from the age of modern history and legislation in the domain of addition of the obligatory copies of new published editions in the course of last centuries. A serious consideration is to the struktur of distribution of the obligatory copies of publications as the whole as their certain types to the national, state and partly regional libraries paid. A insufficient elaborated legislation has as a consequence, the problems like a collecting of libraries with the Internet publications or juridical aspects in the branch of carriage of the electronic publications are before now not fully investigated. An author describe generalized the ways for an addition of new electronic publications to the library and Web-Harvesting as a modern method for the arciving of the published works and their keeping as Internet forms. Moreover take place other topical problems in the brance of obligatory copies in Germany in the early 21st century, but they are today either up to now insufficiently investigated or aren't in general studed. Among their are the problem of copyright and your conform to the Internet publications and also a problem of competition. The quention arises: can the Internet publications as a source for the gratification of information needs with classical institutions like the libraries, archives or museums compete?*

**Keywords:** libraries; Germany; obligatory copy; sending; printed publications; official publications; cinema; photo and background documents; elektron works; microfiche; Web-Harvesting

Надійшла до редакції 4 грудня 2019 року

Наталія Солонська,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НБУВ,  
e-mail: solonska.n@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-003-1444-9354>

## Сторінки історії та сучасні Свята української книги в Канаді

Однією з форм збереження національної ідентичності, української культури, мови, популяризації рідномовної книги в Канаді є традиційне осіннє Свято української книги. Воно віддзеркалює просвітницьку та комунікативну діяльність наукових і культурних установ, бібліотек, читалень, музеїв діаспори, її громадських, релігійних організацій, вишів та шкіл Канади, а також рівень розвитку книжкової галузі; суспільну ситуацію у світі, країні, ставлення уряду та офіційних кіл не тільки до етнічної книги, а й до іммігрантів; особливості діаспорної читачької аудиторії та її специфіку (зокрема, зміна англomовного повсякдення на рідномовне середовище під час заходу — психологічна адаптація, можливість вільно спілкуватися мовою історичної батьківщини; відчуття чи невідчуття єдності зі своєю нацією); комунікаційні зв'язки в суспільстві; коло читання його членів; читачькі вимоги; духовні та інформаційні потреби; стан видавництва і книгарень; культуру та рівень книжкової справи (тенденції оформлення продукції, друкування, папір тощо); пріоритети формату книги (традиційна, на паперових носіях та електронна; книга рідною мовою чи країни проживання); сучасні технології підготовки книжкових виставок тощо. І що дуже принципово: Свято української книги сприяє збереженню рідної мови й підтриманню зв'язків іммігрантів та їхніх нащадків з історичною батьківщиною.

Специфіка й проблемність репрезентації українських книг, авторами яких є представники етнічної спільноти в Канаді, полягає в тому, що діаспору оточує іншомовне середовище, яке сприймає інформацію тільки рідною мовою. Однак водночас члени нашої діаспори беруть активну участь у заходах (фестивалях, ярмарках тощо), присвячених книзі, мовою країни, в якій вони проживають.

Канада зарекомендувала себе як держава, в якій запроваджено політику багатокультурності, що дає реальну можливість вільного розвитку культури всіх етнічних груп, які її населяють.

З огляду на те, що осередки української діаспори є в багатьох країнах, на нашу думку, доцільно, використовуючи їхню практику, заснувати **Міжнародний день української мови**.

**Ключові слова:** Свято української книги; українська діаспора в Канаді; українська книга в Канаді; рідномовне середовище канадських українців; Міжнародний день української мови

**Постановка проблеми.** Час, країна чи соціальне середовище накладають відбиток на способи широкого оприлюднення книжкового надбання в суспільстві, з одного боку. З іншого — книга, стан видавничої галузі, індустрії знань, інформації віддзеркалює духовний, інтелектуальний, культурний та економічний рівень нації, її імідж на світовій політичній арені.

Книга та популяризація читання — державна справа кожної цивілізованої країни. В інформаційному герці програє та держава, керівники якої не усвідомлюють важливості друкованого слова для суспільства. Книга — надзвичайно ефективна та потужна зброя в жорстоких інформаційних війнах сьогодення [1; 2].

Проблеми вивчення історії, сучасного стану й майбуття книги, розвитку книжкової галузі невіддільні від проблем національної ідентичності та збереження рідної мови. У різних країнах вони мають певні особливості, й імміграційні спільноти не виняток.

Специфіка репрезентації українських книг, авторами яких є представники етнічної групи в Канаді, полягає в тому, що діаспору оточує іншомовне середовище. Слід враховувати, що для англomовного та франкомовного неукраїнського населення Канади Свято української книги становить інтерес лише з позиції інформаційного повідомлення про недотичну до цього загалу подію. Однак водночас члени нашої діаспори беруть активну участь у святах (фестивалях, ярмарках тощо), присвячених книзі мовою країни, в якій проживають.

Чимало канадських письменників і науковців українського походження, які пишуть також англійською мовою, зокрема: Л. Андрусин, Е. Бачинська, К. Белінська, Н. Вухок, М. Гаас, Л. Гой, С. Данн,

Д. Іванішин, М. Косташ, Дж. Кулик-Кіфер, А. Курило, Л. Лангстон, В. Лисенко, Л. Миколаєнко, К. Павлів, В. Палюк, С. Петелецький, О. Приходько, Г. Рига, Д. Флекс, М. Шанді, Д. Шур, А. Тарасюк, М. Мерау, М. Форчук Скрипук та інші [3]; науковці Р. Климаш, Б. Медвідський, А. Нагачевський, Я. Рудницький, Наталія Кононенко, Наталія Ханенко-Фрізен (зокрема, одна з останніх її праць "Чужі українські землі: діаспора, батьківщина та фольклорна уява у двадцятому столітті" (Ukrainian Otherlands: Diaspora, Homeland, and Folk Imagination in the Twentieth Century) та інші.

У Резолюції ЮНЕСКО № 3.18 наголошено, що "книги є найважливішим засобом поширення знання й розвитку культурних традицій" [4]. Додамо: ще й найнадійнішим гарантом збереження мови народів. Невипадково, за рішенням ООН, було започатковано Міжнародний день корінних народів світу, котрий святкують 9 серпня.

Дослідження історії та традицій проведення певного свята потребує всебічного комплексного аналізу та врахування низки чинників: культурних, інформаційних, економічних, навіть політичних та ідеологічних проблем чужої країни, що існує за власними, століттями усталеними законами й нормами, історичними традиціями, до яких слід ставитися з повагою й зважати на те, що її населення має іншу ментальність.

Книжкове свято потрібно досліджувати за методологіями та в контексті таких наукових дисциплін, як книгознавство, комунікативістика, історія, геортологія, етнографія, соціологія, педагогіка, психологія, бібліотекознавство, журналістикознавство, емігрантологія тощо. Інакше кажучи, заходи з репрезентації книги й

значення цього важливого процесу для соціуму доцільно вивчати на міждисциплінарному рівні. Різноманітні способи дослідження нададуть всебічну картину. Крім того, свято як підбиття підсумків, віддзеркалення надбань працівників книжкової ниви та суспільства у форматі спільного дійства для етнічної спільноти зарубіжжя має інше значення, аніж для українців, які живуть на території своєї батьківщини<sup>1</sup>. Хоча в сучасній Канаді, де багатокультурність є політичною доктриною, англомовні українці з гідністю ідентифікують себе саме українцями.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** З теми "Свято книжки" наявна значна кількість повідомлень у професійній пресі та ЗМІ (American Libraries, Library Times International, BBF, IFLA Journal, Dialog mit Bibliotheken, Publishers Weekly тощо), водночас трапляються лише поодинокі наукові статті, присвячені порушеній тематиці. Зазвичай це дослідження з проблем спеціальної історичної дисципліни — геології. Аспекти репрезентації книги українськими іммігрантами рідною мовою (або української, перекладеною на англійську, французьку тощо) в діаспорі, специфіку та особливості книгорозповсюдження в іншомовній країні, його завдання, спрямованість, оцінювання попиту й пропозицій висвітлено та проаналізовано у вітчизняній науковій літературі ще недостатньо.

Поодинокі праці такого спрямування виходять і в інших країнах, зокрема: Смирнова Е. С. Книжные ярмарки: история и современное состояние — на примере Германии и России (Санкт-Петербург, 2001).

Нині у світі відбуваються численні комунікаційні заходи, що об'єднують людей та сприяють зростанню їх інтелектуального й духовного потенціалу, залученню до читання дедалі ширшого загалу, інформаційному збагаченню середовища. Отже, **мета статті** — привернути увагу наукових кіл та громадськості до засобів репрезентації та популяризації книги української діаспори, збереження української мови, реклами друкованого слова, вивчення та аналізу комунікаційних заходів на науковому рівні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Осіннє Свято української книги в Канаді є невіддільною ланкою низки таких офіційних свят: День слов'янської писемності і культури (Кирила і Мефодія, 24 травня); День української писемності та мови (Нестора-Літописця, 9 листопада), День книги (наприклад, 1926 р. в Іспанії король Альфонс XIII підписав декрет про святкування Дня іспанської книги), Всесвітній день книги та авторського права (23 квітня); Міжнародний

день рідної мови (21 лютого), Міжнародний день дитячої книги (день народження Г. К. Андерсена, 2 квітня), Міжнародний день книгодарування (добровільна акція, 14 лютого).

Свято книги реалізується в таких організаційних формах: фестивалі, презентації нової літератури (зокрема, електронні), лекції, зустрічі з письменниками, дарувальниками книг, бесіди, тематичні огляди, відзначення пам'ятних дат і днів народження видатних майстрів слова, книжкові виставки, дискусії, конкурси, пересувні виставки (бібліомобілі), організація "вуличної бібліотеки", майстер-класи; ярмарки, голосні читання, аукціони, вечори, акції "Книжки у пошуку читача", "Бібліотеки повні людей", розмова з учасниками заходів у форматі "Відкритий мікрофон" (наприклад, Львів), Дні та Тиждні бібліотек, День книгодарування<sup>2</sup>, День рідної мови, Рік української книги<sup>3</sup>; інтелектуальні форуми; Свято українського словника<sup>4</sup> тощо. Ці заходи органічно супроводжують виставки художніх робіт, виробів народних майстрів, концертні та культурні програми, демонстрації документальних фільмів, інтернет-презентації та інші культурно-просвітницькі проекти. Роль рекламного матеріалу відіграють плакати, буклети, смужки, листівки, анонси й повідомлення в пресі, на радіо, телебаченні, в соцмережах тощо. Потужний напрям реалізації книжкового потенціалу — наукові форуми: конференції, круглі столи, читання тощо, під час яких періодично порушують і тему Свята книги.

Що відбиває Свято української книги в діаспорі? Насамперед стан читацької аудиторії та її специфіку (зокрема, зміна англомовного повсякдення на рідномовне середовище — психологічна адаптація, ситуаційна можливість вільно, невимушено спілкуватися мовою історичної батьківщини; відчуття чи невідчуття єдності зі своєю нацією); комунікативні зв'язки в суспільстві; коло читання його членів; духовні та інформаційні потреби; стан видавництва і книгарень; культуру та рівень книжкової справи (оформлення книги, рівень видавничої індустрії, друкування тощо); пріоритети формату книги (традиційна, на паперових носіях та електронна; книга рідною мовою чи мовою країни проживання); сучасні технології організації свят, книжкових виставок, реклами етнічної книги тощо.

Однак члени діаспори стикаються з проблемами лінгвістично-культурної асиміляції та акультурації; з потребою докладати значних зусиль до збереження національної ідентичності. Якою мовою їм більше до вподоби книга: англійською чи українською? Українська література, наукова і художня, перекладна чи рідною мовою? Спробуємо проаналізувати окремі

<sup>1</sup> Так, 15—17 грудня 2017 р. у Херсоні проходив II Південний фестиваль книги і читання "Книжковий Миколай". У Києві в серпні 2019 р. в Будинку української книги і мистецтва було організовано книжкову виставку-ярмарок "Свято української книги". Поодинокий випадок реклами української книги зафіксовано й у Криму, в Ялті, де у школі-гімназії імені Степана Руданського, єдиній у місті з українською мовою навчання, було проведено Свято української книги. У бібліотеці "Дніпровської політехніки" відбувається Свято друзів книги. Стали традицією Форуми видавців у Львові, де експонуються й реалізуються сотні тисяч примірників книжкової продукції. Одеська національна наукова бібліотека імені О. М. Горького зніщувала форум "Українська книга на Одещині", в якому беруть участь десятки видавництв України і країн близького зарубіжжя ([http://odnb.odessa.ua/view\\_post.php?id=2521](http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2521)).

<sup>2</sup> Відзначається від 2012 р. Ідея належить бібліотекарю зі США Е. Бродмур та блогеру З. Тофт. Акцію підтримано у 35 країнах. В Україні поки що офіційно не встановлено День книгодарування, однак, співробітники НБУВ й інших бібліотек країни кілька разів дарували літературу з власних книгозбірень воїнам АТО.

<sup>3</sup> У 2006 р. НБУВ зніщувала проведення Року української книги в бібліотеці під час перебування в ній Президента України на відкритті книжкової виставки, присвяченої Дню рідної мови, а 2007 р. Рік української книги було проголошено в Україні.

<sup>4</sup> Проводилося в Києві понад 10 років тому, у вересні. Організатори — Український мовно-інформаційний фонд НАН України спільно зі Словниковою комісією Міністерства освіти і науки України та книгарнею "Словники України".

проблеми, ґрунтуючись на заходах, проведених у 50—60-х рр. минулого століття, тобто в перші десятиліття української еміграції в Канаду після Другої світової війни (третя хвиля).

Книга, в якій закарбовано рідну мову, — найнадійніша й найдосконаліша скарбниця для її збереження. Історія нашої країни невіддільно пов'язана з боротьбою за національну ідентичність, право на рідну мову. Найрізноманітніші заходи, до яких вдавалися прибічники української ідеї, мали сприяти зміцненню національної самосвідомості, збереженню й розвитку автентичних традицій. Один із них — Свято книги — охоче підтримала українська громадськість. Запроваджене в 30-х рр. минулого століття в Галичині для поширення освіти серед народу, свято зазвичай відбувалося восени, коли завершувалися польові роботи, проходили обжинки й для читання вивільнялося більше часу.

Осіній місяць українці вибрали не випадково, оскільки "звичайно в жовтні починається жвавіша праця в читальнях; покінчилися роботи в полі, вечори стали довші, читальники можуть починати свою працю" [5]. Також майже всі бібліотеки Товариства "Просвіта" щороку на поклик його головного відділу організовували Свято Шевченка, Свято на честь Івана Франка, Свято Просвіти тощо [6].

Від 1924 р., згідно з постановою загальних зборів Товариства, Свято української книги відзначали 1 жовтня. Загалом, жовтень було проголошено Місяцем української книги. Ініціатори заходу виходили з того, що на 1924 р. припадав 350-річний ювілей "Апостола", виданого І. Федоровим у Львові (1574).

Свято української книги, започатковане "Просвітою", проводилося щорічно на Галичині до 1940 р. Активісти організували читальні чи осередки Товариства, місячники української книги, під час яких діяла роздрібна книготорговельна знижка. Відбувалося масове книгорозповсюдження, зокрема й видань "Просвіти" [7]. Свята книги приурочували до днів народження Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших видатних українських діячів за заздалегідь розробленим планом. На заходах читали реферати, проводили дискусії, анкетування, ставили вистави, декламували уривки з відомих творів тощо.

Українці одні з перших в Європі розпочали відзначати таке Свято<sup>5</sup>. Приміром, у Польщі місяцем книги обрали лютий 1927 р., а в Німеччині — березень 1928 р.

З Галичини Свято помандрувало в далеку Канаду, де традиції та досвід "Просвіти" підхопили й пристосували до нових умов українські переселенці, які прибули з країни, де рідне слово переслідував уряд, що унеможливлювало роботу видавництва й друкарень, вихід книжок і часописів українською мовою. Як наслідок — напівграмотне населення, "непривичне до української книжки". Саме представники цього шару суспільства й становили переважну частину пе-

реселенців першої хвилі еміграції наприкінці XIX ст. Отож, в ті часи в Канаді не могло йтися про жодні Свята української книги, навіть більше — ще й на початку XX ст., після другої хвилі еміграції, коли вже з'явилася певна частина грамотних, освічених людей, інтелігенції, які стали розвивати українську книжкову галузь у Канаді [8]. Поступово зростала мережа читалень, створювалися перші українські видавництва, редакції; виходили друком твори українських авторів. Влада не перешкоджала розвитку етнічного друкованого слова, поширенню творчого доробку українських письменників, релігійних діячів, про що свідчить, зокрема, приклад формування фондів церковних бібліотек, книгозбірень "Просвіти", читалень, бібліотеки Українського народного дому тощо. Піднесення ваги рідного слова, власне, й стало підґрунтям для запровадження Свята української книги в Канаді. Освітяни вирішили проводити його теж у жовтні, за традицією "старого краю" — Галичини<sup>6</sup>.

Українські іммігранти перенесли з історичної батьківщини не тільки народні традиції, культуру, а й цінний досвід їх збереження, що мало суттєве значення для повноцінного життя в новій країні.

Союз українок Канади вніс до програми своєї діяльності Свято книги 1928 р.: "Головне значення Свята книжки було, щоб воно поширилося в народ, щоб підготувати і виплекати читаючий загал, щоб по домах започаткувати домашню бібліотеку, щоб рекомендувати для читання книжки найвартісніші, щоб матері придбали для дому домашню бібліотеку". Підготовка до Свята розпочиналася ще у вересні. Активісти надсилали листи до українських жіночих товариств і вчителів, аби ті заздалегідь замовляли книги в магазинах. Зверталися члени Союзу й до священників Української греко-православної церкви, а також до українських книгарень у Канаді з проханням надати знижки [9]. Організатори підготували реферати, програму заходу, поради, яку літературу насамперед належить купувати для домашніх бібліотек, зокрема рекомендовано праці таких письменників та науковців: Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, Ю. Федькович, О. Кобилянська, А. Чайковський, Б. Лепкий, М. Грушевський, І. Огієнко, С. Русова, М. Старицький, Є. Чикаленко, Ілько Борщак, Олександр Олесь, І. Котляревський, М. Костомаров та інші. Було підготовлено рекомендаційний список книг і для дитячих бібліотек. План кожного жіночого товариства охоплював і роботу бібліотек, що мали стати базами для організації Свята книги.

Проаналізуємо публікації журналів "Жіночий світ" і "Промінь", присвячені окресленій тематиці. Часописи є офіційними видання Організації українок Канади ім. Ольги Басарабової (далі — ОУК) і мають спільну концепцію. Перший журнал засновано 1950 р. у Вінніпезі; другий — 1960 р. Публікації видань "мають виховне, культурно-освітнє, пізнавальне спрямування, відбивають внесок українок у збереження мови, книги, в українську історію та культуру" [10; 11].

<sup>5</sup> Від 1931 р. у Каталонії працівники книгарень (23 квітня збігається з Днем покровителя Іспанії Святого Георгія), задовго до того, як ООН затвердила Свято книги, дарують троянди всім, хто купує книги ([https://news.rambler.ru/other/42083233/?utm\\_content=news&utm\\_medium=read\\_more&utm\\_source=copypink](https://news.rambler.ru/other/42083233/?utm_content=news&utm_medium=read_more&utm_source=copypink)).

<sup>6</sup> У Західній Україні Свято книги було відновлено 1992 р. (за рік після здобуття Україною незалежності) Товариством "Просвіта" та Львівською обласною бібліотекою для дітей.

Тематику статей насамперед зорієнтовано на українське жіноцтво, автори наголошують на визначальній ролі жінки не лише у вихованні, а й у формуванні домашніх бібліотек, придбанні книг та їх читанні в сім'ї, прищепленні юні любові до друкованого слова рідною мовою.

У 1959 р. було опубліковано повідомлення, що 26 жовтня відбулося Свято книжки і преси. У заході взяло участь й Українське національне об'єднання. Було запропоновано виставку книжок і журналів, що виходили друком в Україні, Канаді й Америці, а також поштових марок, листівок і банкнот. Експонувалася й література, позичена у членів української громади іммігрантів. Продемонстровано фільм "Українське життя в Содбурах", прочитано реферат [12].

У 1960 р. надруковано інформацію про "багату виставку українсько-канадських видань", що відбулася 30 жовтня, й доповідь відомого вченого, філолога, фольклориста Я. Рудницького "Українська жінка й рідна книжка". Дійство зібрало численну аудиторію. Директор Осередку української культури та освіти у Вінніпезі Т. Кошиць (дружина знаного диригента та керівника хору О. Кошиця) позичила на виставку книги з бібліотеки організації; Я. Рудницький — літературу, видану Українською вільною академією наук у Вінніпезі; відомий українсько-канадський історик М. Мандрика — видання з власної колекції.

У доповіді Я. Рудницький зауважив, що "еміграційна продукція на літературному полі і якісно, і кількісно перевищує продукцію в Україні". Учений віддав належне гідному внескові українського жіноцтва Канади у справу збереження культури й друкованого слова [12].

Наголосила на значенні книги й преси в житті суспільства, що є її мірилом, і Є. Стахова в публікації "Свято книжки і преси" в журналі "Жіночий світ" [13].

З великою турботою про українську книгу й мову в редакційній статті журналу "Промінь" (ч. 10, 1961) підсумовано, що "український читач не йде в парі зі своїм письменством"; "читаючий загал є дуже нечисленний, хоч і висококультурний. Серед поважної частини українського суспільства ще існує рабська байдужість до читання, одіичення з причин бідноти, що часопис, журнал, книжка це речі, без яких можна обійтися". І далі: "Свято книжки і преси уведене на те, щоб піднести з осталості й байдужості та лінивства до читання народні маси: Свято це має велике національно-культурне значення і повинно воно стати в наших організаціях одним з найкращих і найсильніших".

30 жовтня 1961 р. Жіноче товариство імені Святої Ольги при Українській греко-православній Церкві влаштувало Свято книги і об'єднало його з відзначенням 100-річчя від дня народження української письменниці Уляни Кравченко. Було розгорнуто книжкову експозицію з фондів церковної бібліотеки, підготовлено реферати "Свято книжки" та "Значіння і друк книжки на Україні", а також концертну програму [14].

Жіноче товариство ім. О. Басарабової (українська громадська і політична діячка, організаторка І жіночої чоти Легіону УСС у Львові) у Калгарі вдало сумістило День студента й Свято книги. Академічна частина складалася з рефератів, доповідей, підготовлених членкинями організації, читань уголос [15].

У Форт Вілліям відділ Союзу українок Канади — "Доньки України" в жовтні з нагоди Свята книги підготував літературну експозицію в залі товариства "Просвіта". Її доповнила виставка виробів народних майстрів, на якій репрезентовано українську вишивку, писанки, гуцульську різьбу, малярські праці — пейзажі, портрети. Прочитано реферати, присвячені Лесі Українці та Уляні Кравченко [16].

Свято книги, організоване УНО 1957 р. у Британській Колумбії, відвідало понад 400 осіб. Книга об'єднала "національно-свідомих громадян без різниці релігійних чи політичних поглядів" [17, с. 121].

Отже, проведення Свята книги в Канаді стало традицією. Хоча місцеві літфести не такі масштабні, як, наприклад, Лондонський [18] чи Франкфуртський книжкові ярмарки [19], однак також помітні, зокрема ванкуверський The Vancouver Writers Fest, що, як і Свято української книги, збирає шанувальників слова у жовтні (перший пройшов 1988 р.). У 2018 р. у фестивалі, що відбувся на острові Гранвіль та у Ванкувері, взяло участь понад 100 авторів (художній керівник Л. Хуртіга). Захід є одним із найбільших і найпрестижніших у Північній Америці. Організатори зазначали: "Слова формують наш світ. Вони можуть радувати, надихати, провокувати, втішати та об'єднувати", що підтверджує обсяг аудиторії, кількість якої сягає десятків тисяч осіб. Упродовж тижня відвідувачі спілкуються з відомими авторами, беруть участь у панельних дискусіях тощо (<https://www.readlocalbc.ca/event/vancouver-writers-fest-2018/>). У 2010 р. Канадська комісія з туризму визнала фестиваль "найкращим великим літературним фестивалем у Канаді". До програми заходу також входить безоплатна весняна серія читань у партнерстві з Ванкуверською публічною бібліотекою та молодіжний конкурс писемності (<https://writersfest.bc.ca/>). The Vancouver Writers Fest має на меті зблизити читачів і письменників, щоб переосмислити життя й світ завдяки історії та яскравому діалогу. Організатори заохочують людей різного віку досліджувати силу розповідей і книг крізь призму подій, котрі описують письменники Канади та інших країн світу (<https://10times.com/writers-fest/>).

У дні поза фестивалем організатори влаштовують зустрічі з представниками красного письменства та шкільні екскурсії за спеціально підготовленою літературною програмою.

Окремим заходом є єдиний у Канаді фестиваль, присвячений суто документальній (нон-фікшн) літературі, під назвою LitFest [20]. У жовтні 2019 р. він проходив в Едмонтоні. На 2020 р. також було заплановано двотижневе свято літератури та писемності.

Не можна обійти увагою й книжкову інсталяцію під назвою Literature vs Traffic. Ініціатори — група Luzinterruptus, яка організовує заходи в місті та громадських місцях, — підготували нічну експозицію з 10 тис. книг, що світилися. Літературу подарували представники Армії спасіння та волонтери.

Один з авторів інсталяції зауважив про вражаючий місцяний захід: "Вулиця освітлювалася м'яким світлом, що надходив від книг. Охочі могли взяти книгу в руки і подивитися, перегорнути сторінки" [21].

Своєрідним святом є й вручення літературних нагород. Зокрема, премію "Кобзар" було засновано

2003 р. Українською канадською фундацією імені Тараса Шевченка й що два роки нею відзначають твори канадської літератури, присвячені українсько-канадській тематиці.

У 2018 р. журі цієї літературної премії обрало переможця — книгу Л. Грекул "Незв'язані: Українсько-канадське письмо" (Unbound: Ukrainian Canadians Writing Home). "Зібрані у книзі твори є по-різному деталізованими й одночасно споглядальними, веселими, сумними, формальними, неформальними та дуже особистими. Зібрані разом вони глибоко занурюються у ширші питання й відповіді стосовно канадсько-українського досвіду, й створюють повну картину важливої літературної громади", — йдеться у висновку журі [22]. У книзі зібрано есе кількох авторів, які розповідають про вплив свого українського походження на стиль оповіді.

**Висновки.** Українські іммігранти перенесли з історичної батьківщини не тільки народні традиції, культуру, а й цінний досвід їх збереження, що мало вагоме значення для налагодження повноцінного життя в новій країні.

З одного боку, проведення Свят української книги, участь представників нашої діаспори в заходах загальнодержавного рівня свідчать про її життєздатність, значний духовний і творчий потенціал, про те, що вона є повноправним членом світової книжкової спільноти, про збереження рідної мови та національної ідентичності, а з іншого — розв'язання проблеми репрезентації української книги (зокрема, й мовою країни проживання) потребує розвитку перекладознавства і в канадсько-українському середовищі, і в Україні, чому, на нашу думку, сприяло б запровадження *Міжнародного дня української мови*.

#### Список використаної літератури

1. Сенченко М. Четверта світова: інформаційно-психологічна війна / М. Сенченко. — Режим доступу: [https://royallib.com/book/senchenko\\_mikola/chetverta\\_svtova\\_nformatsyno\\_psihologchna\\_vyna.html](https://royallib.com/book/senchenko_mikola/chetverta_svtova_nformatsyno_psihologchna_vyna.html). — Назва з екрана.
2. Сенченко М. Латентна світова інформаційна війна / М. Сенченко. — Київ : ФОП Стебеляк, 2014. — 384 с.
3. Траф'як М. Українська література в Канаді на сучасному етапі: проза, поезія, англійська творчість. Українська англійська література / М. Траф'як. — Режим доступу: <https://www.newpathway.ca/ukrayinska-literatura-v-kanadi-na-suchasnomu-etapi-engl-literatura/>. — Назва з екрана.
4. 23 квітня — Всесвітній день книги і авторського прав. — Режим доступу: [http://www.calendarium.com.ua/ua/mizhnarodnii\\_den\\_knig\\_ta\\_avtorskogoprava](http://www.calendarium.com.ua/ua/mizhnarodnii_den_knig_ta_avtorskogoprava). — Назва з екрана.
5. Скоморовська І. Внесок Михайла Галуциньського в організацію культурно-освітньої роботи в Галичині / І. Скоморовська. — Режим доступу: <http://journals.pu.if.ua/index.php/esu/article/view/1451>. — Назва з екрана.
6. Галуциньський М. Національні й громадські свята / М. Галуциньський // Життя і знання. — 1930. — С. 33—35.
7. Грет Г. П. Шляхи доведення книжкової продукції Товариства "Просвіта" до споживача у 1929—1939 рр. / Г. П. Грет, О. Р. Хрептовська — Режим доступу: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/29/52.pdf>. — Назва з екрана.
8. Дзира О. І. Преса української діаспори Канади в міжвоєнний період як виразник думки громадськості / О. І. Дзира // Рукописна та книжкова спадщина України. — Київ, 2014. — Вип. 18. — С. 446—459.
9. Когуська Н. Свято книжки // Когуська Н. Чверть століття на громадській ниві: 1926—1951: історія Союзу Українок Канади / Н. Когуська. — Вінніпег ; Манітоба : Союз Українок Канади, 1952. — С. 53—55.
10. Солонська Н. Г. Українки в історії і культурі Канади: журнал "Жіночий світ" як джерельна база дослідження / Н. Г. Солонська // *Ukraina Magna*. — Vol. 2: "Українська жінка у іншонаціональному середовищі: побутовий та громадянський вияви": зб. наук. пр. — Київ, 2017. — С. 316—327.
11. Бубнюк С. "Жіночий світ" — орган ОУК // На службі рідного народу: ювілейний збірник Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від заснування (1930—1955) / С. Бубнюк ; за ред. І. Книш. — Вінніпег : Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб, [б. р.]. — С. 158—166.
12. Рудницький Я. Українська жінка й рідна книжка / Я. Рудницький // Жіночий світ. — Вінніпег, 1960. — Ч. 10. — С. 3.
13. Стахова Є. Свято книжки і преси / Є. Стахова // Жіночий світ. — Вінніпег, 1960. — Ч. 10. — С. 2—3.
14. Третяк К. Свято книжки і Уляни Кравченко. Вернон, Б. К. / К. Третяк // Промінь. — 1961. — Ч. 1. — С. 28.
15. Данилович А. День студента і Свято книжки / А. Данилович // Промінь. — 1961. — № 11. — С. 26.
16. Пахолків К. Подвійна виставка / К. Пахолків // Промінь. — 1961. — № 1. — С. 27.
17. Богдан Ф. Українські відділи по бібліотеках / Ф. Богдан // Бритійська Колумбія і Українці. Ванкувер. Відділ Взаємної Помочі. — 1957. — С. 120—126.
18. *The London Book Fair (LBF) 2019*. — Mode of access: <https://expomap.ru/expo/the-london-book-fair-lbf-2019/>. — Title from the screen.
19. *Франкфуртська книжна ярмарка*. — Режим доступу: <https://i-guide.net/events/frankfurtskaya-knizhnaya-yarmarka/>. — Загл. с екрана.
20. *LitFest*. — Mode of access: <https://litfestalberta.org/LitFestJune%5-19,%2020>, <https://www.lighthousewriters.org/events/lit-fest>. — Title from the screen.
21. *A novel idea! Artists flood an entire Toronto street with 10,000 books and invite literature lovers to wade right in*. — Mode of access: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-3902984/A-novel-idea-Artists-flood-entire-Toronto-street-10-000-books-invite-literature-lovers-wade-right-in.html>. — Title from the screen.
22. *У Канаді визначили переможців української літературної премії "Кобзар"*. — Режим доступу: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=72412/>. — Назва з екрана.

Natalia Solonska

#### *History pages and contemporary Ukrainian Book Holidays in Canada*

*One of the forms and means of preserving national identity, Ukrainian culture, language, promoting the mother-tongue book in Canada is the traditional autumn Ukrainian Book Festival. It characterizes not only the educational and communication activities of scientific and cultural institutions, libraries, reading rooms, museums of the diaspora, its public, religious organizations, colleges*

and schools in Canada; but also the level of development of the book industry in it; social situation in the country, in the world; the attitude of its government and official circles not only to the ethnic book but also to immigrants; peculiarities of diaspora readership and its specificity (in particular, change of English-speaking everyday life into the mother-tongue environment during the event — psychological adaptation, possibility to speak freely, easily in the language of the historical homeland; feeling or not feeling of unity with one's nation); communication in society; circle of reading of its members; reader's requirements; spiritual and informational needs; the situation of publishers and bookstores; culture and level of book business (trends in product design, printing, paper, etc.); book priorities (traditional, paperback and electronic; book in your native language or country of residence); modern technologies for preparing book exhibitions, etc. And that is very fundamental. The Ukrainian Book Festival promotes the preservation of the mother tongue and the links between immigrants and their descendants with their historical homeland.

The peculiarity and difficulty of the presentation of Ukrainian books, authored by representatives of the ethnic community in Canada, is that the diaspora is surrounded by a foreign language environment and perceives the word, information only in its own language. However, members of the Ukrainian diaspora can and do participate in holidays (festivals, fairs, etc.) dedicated to the book in the language of the country in which they reside.

Canada has established itself as a country that has a multiculturalism policy that gives a real opportunity to develop freely the culture of all ethnic groups living in it.

Considering that the Ukrainian Diaspora centers exist in many countries, in our view, it is advisable to set up an International Day of the Ukrainian Language, on the model of other countries.

**Keywords:** Ukrainian Book Holiday; Ukrainian diaspora in Canada; Ukrainian book in Canada; mother tongue of Canadian Ukrainians; International Day of Ukrainian Language

### References

1. Senchenko M. (2020). *Chetverta svitova: informatsiino-psykhologichna viina*. Available at: [https://royallib.com/book/senchenko\\_mikola/chetverta\\_svtova\\_nformatsyno\\_psihologchna\\_vyna.html](https://royallib.com/book/senchenko_mikola/chetverta_svtova_nformatsyno_psihologchna_vyna.html).
2. Senchenko M. (2014). *Latentna svitova informatsiina viina*. Kyiv: FOP Stebeliak.
3. Trafiaik M. (2020). *Ukrainska literatura v Kanadi na suchasnomu etapi: proza, poezia, anhlovna tvorichist. Ukrainska anhlovna literatura*. Available at: <https://www.newpathway.ca/ukrayinska-literatura-v-kanadi-na-suchasnomu-etapi-engl-literatura/>.
4. *23 kvitnia — Vsesvitnii den knyhy i avtorskoho prava* (2020). Available at: [http://www.calendarium.com.ua/ua/mizhnarodnii\\_den\\_knig\\_ta\\_avtorskogoprava](http://www.calendarium.com.ua/ua/mizhnarodnii_den_knig_ta_avtorskogoprava).
5. Skomorovska I. (2020). *Vnesok Mykhaila Halushchynskoho v orhanizatsiiu kulturno-osvitnoi roboty v Halychyni*. Available at: <http://journals.pu.if.ua/index.php/esu/article/view/1451>.
6. Halushchynskiy M. (1930). *Natsionalni y hromadski sviata. Zhyttia i znannia*, pp. 33—35.
7. Hret H. P. (2020). *Shliakhy dovedennia knyzhkovoi produktsii Tovarystva "Prosvita" do spozhyvacha u 1929—1939 rr.* Available at: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/29/52.pdf>.
8. Dzyra O. I. (2014). *Presa ukrainskoi diaspori Kanady v mizhvoiennyi period yak vyraznyk dumky hromadskosti. Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy*, 18, pp. 446—459.
9. Kohuska N. (1952). *Sviato knyzhky. Kohuska N. Chvert stolittia na hromadskii nyvi: 1926—1951: istoriia Soiuzu Ukrainok Kanady*. Vinnipeg; Manitoba: Soiuz Ukrainok Kanady, pp. 53—55.
10. Solonska N. H. (2017). *Ukrainky v istorii i kulturi Kanady: zhurnal "Zhinochyi svit" yak dzherelna baza doslidzhennia. Ukraina Magna, Vol. 2: "Ukrainska zhinka u inshonatsionalnomu seredovyschi: pobutovi ta hromadianskyi vyivay", pp. 316—327.*
11. Bubniuk S. (2020). *"Zhinochyi svit" — orhan OUK. Na sluzhbi ridnoho narodu: yuvileinyi zbirnyk Orhanizatsii Ukrainok Kanady im. Olhy Basarab u 25-richchia vid zaisnuvannia (1930—1955)*. Vinnipeg: Orhanizatsiia Ukrainok Kanady im. Olhy Basarab, pp. 158—166.
12. Rudnytskyi Ya. (1960). *Ukrainska zhinka y ridna knyzhka. Zhinochyi svit*. Ch. 10, p. 3.
13. Stakhova Ye. (1960). *Sviato knyzhky i presy. Zhinochyi svit*, Ch. 10, pp. 2—3.
14. Tretiak K. (1961). *Sviato knyzhky i Uliany Kravchenko. Promin*, Ch. 1, p. 28.
15. Danylovykh A. (1961). *Den studenta i Sviato knyzhky. Promin*, 11, p. 26.
16. Pakholkiv K. *Podviina vystavka / K. Pakholkiv // Promin. — 1961. — №1. — S. 27.*
17. Bohdan F. (1957). *Ukrainski viddily po bibliotekakh. Brytiiska Koliumbiia i Ukraintsi. Vankuver. Viddil Vzaimnoi Pomochi*, pp. 120—126.
18. *The London Book Fair (LBF) 2019*. (2020). Available at: <https://expomap.ru/expo/the-london-book-fair-lbf-2019/>.
19. *Frankfurtskaia knyzhnaia yarmarka*. (2020). Available at: <https://i-guide.net/events/frankfurtskaya-knizhnaya-yarmarka/>.
20. *LitFest*. (2020). Available at: <https://litfestalberta.org/LitFestJune%5-19,%2020>, <https://www.lighthousewriters.org/events/lit-fest>.
21. *A novel idea! Artists flood an entire Toronto street with 10,000 books and invite literature lovers to wade right in*. (2020). Available at: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-3902984/A-novel-idea-Artists-flood-entire-Toronto-street-10-000-books-invite-literature-lovers-wade-right-in.html>.
22. *U Kanadi vyznachyly peremozhtsiv ukrainskoi literaturnoi premii "Kobzar"*. (2020). Available at: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=72412/>.

Надійшла до редакції 17 лютого 2020 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84<sup>1</sup>/<sub>8</sub>. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 223 пр. Зам. 36.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/VKP/index.html](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html)